

Списание за библиотечни и информационни науки,
книгознание и литературна история

БИБЛИОТЕКА

ГОДИНА XXI (LX)

6'2014

ГЛАВЕН РЕДАКТОР **АСЕН** ГЕОРГИЕВ

РЕДАКТОР **ПЕТЪР** ВЕЛИЧКОВ

КОРЕКТОР **НАДЯ** КАЛЪЧЕВА

ПРЕДПЕЧАТ **ГЕОРГИ** ИВАНОВ

СНИМКИ **ИВАН** ДОБРОМИРОВ

КОРИЦА **ХРИСТО** КЪРДЖИЛОВ

ПЕЧАТНИ КОЛИ 8,5. ФОРМАТ 70×100/16. ТИРАЖ 270

НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“. 1037 СОФИЯ,

БУЛ. „ВАСИЛ ЛЕВСКИ“ 88

ТЕЛЕФОНИ НА РЕДАКЦИЯТА: 9183 220, абонамент и продажби 9183 152

E-mail: a.georgiev@nationallibrary.bg; peturveli4kov@abv.bg

ПЕЧАТНИЦА НА НБКМ. СОФИЯ 2014

РЪКОПИСИ НЕ СЕ ВРЪЩАТ. ISSN 0861-847X

На корицата: Северните склонове на Витоша, над Бистрица.

Списание „Библиотека“ честити на абонатите, авторите
и читателите си Рождество Христово и Новата 2015 година
и им пожелава здраве и успех!

Снимка Иван Добромиров

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ

проф. д.ист.н. Иван Илчев
проф. д.ф.н. Боряна Христова
проф. д.ф.н. Анка Гергова
проф. д-р Кирил Топалов
проф. д.изк. Симеон Недков
проф. д.ф.н. Красимира Даскалова
проф. д-р Ирена Петева
проф. д-р Стоянка Кендерова
доц. д-р Александра Дипчикова

РЕДКОЛЕГИЯ

гл. редактор Асен Георгиев
редактор Петър Величков
членове:
проф. д-р Алберт Бенбасат
проф. д.ф.н. Оля Харизанова
проф. д.с.н. Цветан Давидков
проф. д.ик.н. Желю Владимирков
проф. д.ф.н. Николай Аретов
доц. д-р Людмила Андреева
доц. д-р Владя Борисова
доц. д-р Антоанета Тотоманова
доц. д-р Цветанка Панчева
доц. д-р Елисавета Мусакова
д-р Анета Дончева
д-р Калина Иванова
Росица Чернокожева

СЪДЪРЖАНИЕ

МИНАЛО

ИЛКО ПЕНЕЛОВ

БИБЛИОТЕКИ ВЪВ ВРЕМЕ НА ВОЙНА: ПОЛИТИКАТА НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА СПРЯМО НАРОДНАТА БИБЛИОТЕКА В СКОПИЕ 1941–1944 г.	5
---	---

МИЛЕНА КОЛЕВА-ЗВЪНЧАРОВА

ДОКУМЕНТИ ЗА ФАБРИКАТА НА ДОБРИ ЖЕЛЯЗКОВ В СЛИВЕН КЪМ ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРСКАТА ТЕКСТИЛНА ПРОМИШЛЕНОСТ	21
--	----

ДОРОТЕЙ ГЕТОВ, ОЛГА ТОДОРОВА

ДВЕ НЕИЗВЕСТНИ ГРЪЦКИ ПРИПИСКИ С ПОДПИСИТЕ НА ТЪРНОВСКИ МИТРОПОЛИТИ ОТ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА XVIII ВЕК И ТЕХНИЯТ ИСТОРИЧЕСКИ КОНТЕКСТ.....	32
--	----

ЮБИЛЕЙ

КАЛИНА ИВАНОВА

ЧИТАЛНЯТА ЗА РУСКА ПЕРИОДИКА И ВЪЗНИКВАНЕТО НА ПУБЛИЧНИ БИБЛИОТЕКИ ВЪВ ВЕЛИКО ТЪРНОВО В КРАЯ НА XIX И НАЧАЛОТО НА XX ВЕК	45
--	----

ПРОФЕСИЯ

РЕНИ МАРЧЕВА

ОБЕЗПРАШАВАНЕ НА КНИГИ И ДОКУМЕНТИ В БИБЛИОТЕКИ И АРХИВИ	58
--	----

КАЛИН ДАСКАЛОВ

БИБЛИОТЕЧНИЯТ МОДЕЛ: В ЧОВЕК, В СВЕТА И В ДИГИТАЛНАТА СРЕДА	68
---	----

СЪБИТИЯ

ЙОРДАНКА ТУШАНСКА

ОСМО ИЗДАНИЕ НА КОНКУРСА „ЯНА ЯЗОВА“	75
--	----

ОТКЛИК

СВЕТЛАНА ИВАНОВА

ПРИПИСКИ В БЪЛГАРСКИТЕ СТАРОПЕЧАТНИ КНИГИ	81
---	----

РАДКА ПЕНЧЕВА

ЛЕТОПИС ЗА ЖИВОТА И ТВОРЧЕСТВОТО НА ЙОРДАН ЙОВКОВ 91

АНГЕЛИНА СТАВРЕВА

КАЛЕНДАР `2015 94

ПОКАЗАЛЦИ НА СТАТИИТЕ И НА АВТОРИТЕ

В „БИБЛИОТЕКА“ ПРЕЗ 2014 г. 102

ПЕТЪР ДИНЕКОВ

ДНЕВНИЦИ 1933–1992 109

ТАЛОН ЗА АБОНАМЕНТ `2015 136

Всеки автор получава по 1 брой от списание „Библиотека“, в който е поместен негов текст. Хонорари се изплащат само на поръчани материали.

Приемен ден за автори – сряда от 14 до 15 часа.

Списание „Библиотека“ се издава от Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Действителен собственик – Министерство на културата на Република България.

БИБЛИОТЕКИ ВЪВ ВРЕМЕ НА ВОЙНА:

ПОЛИТИКАТА НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА СПРЯМО НАРОДНАТА БИБЛИОТЕКА В СКОПИЕ 1941–1944 г.

ИЛКО ПЕНЕЛОВ

LIBRARIES IN TIME OF WAR: BULGARIAN STATE POLICY TOWARD THE NATIONAL LIBRARY IN SKOPJE 1941–1944

Ilko Penelov

SUMMARY

The State-Public library, founded in 1941 is a good rare example of how, even in wartime, libraries can become a priority within governmental politics. During the period when Kingdom of Bulgaria, with a permission of the Third Reich, governed Yugoslavian province called Vardarska banovina, which administrative center then was the town of Skopje, it was laid down the foundation of a library – central for the whole territory of Macedonia. For this purpose Bulgaria raised considerably its budget and in short terms managed to equip its building, to supply collections and send specialists from Sofia to run their cataloguing. From the beginning of 1942 it became sixth deposit library in Bulgaria. As a result, at the end of WWII, there were all needed conditions for the establishment of one of the youngest national libraries in Europe – that of nowadays Former Yugoslav Republic of Macedonia.

Историята на библиотеките по територията на по-голямата част от света прилича на чуплива нишка, подлепвана с времето, усуквана и снаждана според предпочитанията на къде по-талантливи повествователи, къде съвсем лишени от усет за читателското търпение любители на факти и статистики. Интересът към нея винаги е бил забележително оскъден и съпроводен от съмнение в постигнатите резултати и построените послания. Затова често пъти тя се превръща в шаблонно изложение, в което отсъства какъвто и да било колорит. И тъй като, дори и без да искаме, библиотеките и тяхната съдба отразяват както благородните, така и недостойните черти и постъпки на отделни лица и цели общества, взирането в тяхното минало много често е като обръщане към огледалото, в което не може да бъде намерен желаният образ. Това я прави още по-малко търсена и забулвана в невежествено снизхождение. На Балканския полуостров дори и днес от нея все още се прави политика – би могло да се припомни например за „срещата“ през последните години на албанската и сръбската гледни точки по темата за библиотеките в Косово.

От всички библиотечни погребени през XX в. безспорният първенец е Втората световна война. В списъка на престъпленията срещу библиотеките, извършени между 1939 и 1945 г., „почетно“ място заемат имената на градове като Льовен (Лувен), Лиеж, Тур, Бристол, Лондон, Ковънтри, Ливърпул, Варшава, Познан, Белград, Киев, Воронеж, Смоленск, Минск, Берлин, Дрезден, Есен, Хамбург, Хановер и др. Загубите са непоправими и се измерват в хиляди ръкописи и инкунабули. Книгите, научните списания, вестниците, архивите от по-късните векове едва ли подлежат на точно изчисляване. Унищожени или завинаги разпилени са издателски и книготърговски наличности, обществени и специални научни библиотеки, музейни и лични колекции от книги.

Сградата на Народната библиотека през 1942 г. след ремонтирането. Източник – в. „Целокупна България“

Но военните години могат да разкажат и други истории. Или по-точно казано историята на войната показва различни свои лица, когато на нея се погледне с оптиката на историята на библиотеките. Едно от тях откриваме и на Балканите, в Скопие, може би поради това останало без внимание и до днес. Тук то накратко ще бъде щрихирано.

Случилото се може да започне от писалището на един археолог, на когото в трудни години му било писано да стане министър-председател и едновременно да стои начело на цялата образователна и културна администрация в България при Стария режим. На него не му липсват нито кариерни амбиции, нито усещане за подходящия исторически момент, в който своенравното колело на съдбата го е завъртяло нагоре. За щастие той е достатъчно трудолюбив, така че след края на изпълненото му със служене на държавата ежедневие да запише своите впечатления и размисли от преживяното. На това дължим и първото сведение, което има отношение към повдигнатата тема, и е от дневника на професор Богдан Филев. От десетина дни българската армия вече е влязла в Македония и под датата 29 април 1941 г. той е записал:

„...Приех между другото македонските дейци Коларов, Църношанов и Гюзелев. Първите двама току-що са се върнали от обиколка в Македония. Разправят много интересни работи... Поисках и от двамата да дадат подробно писмено изложение. Решихме да предприемем по-широка акция за изпращане на книги в Македония, да отпечатаме една антология с патриотични песни и разкази и за „Св. Кирил и Методий“...“¹

¹ Филев, Богдан. Дневник. под ред. на Илчо Димитров. София: Изд. на ОФ, 1990, с. 319.

Същия ден, вторник, независимо от това че следобед „по изключение“ бил доста свободен, Филов в качеството си на министър на просвещението издава заповед № 1119, с която назначава комисия със задачата да се обходят градовете на Македония, спадащи в Скопска и Битолска административни области², и да се провери състоянието на училищата, библиотеките, учителските институти и „Университета в Скопие“.³ В четвъртък, на 1 май самият той заедно с вътрешния министър Петър Габровски, министъра на железниците, пощите и телеграфите д-р Иван Горанов и цяла делегация отпътува инкогнито за Македония. Непосредствените му наблюдения са резюмирани в едно изречение:

„Сърбите изглежда да са се грижили само за пътищата и казарми; всичко друго е занемарено“⁴.

След минорното настроение, което създава у министър-председателя обстановката в Кочани, Велес и Щип, делегацията пристига в Скопие – дотогава седалище на Вардарска бановина в границите на Югославия. Впечатленията от града са твърде нееднородни:

„Посетих университета, който много ме разочарова; малка библиотека, повечето книги неподвързани, книги има и в отделните семинари. Старо и неудобно здание. Доста неща разграбени, маси и чинове съвсем липсват, архивата разхвърляна. Съседно с него зданието, също старо, на Скопското научно дружество; същото положение, както и в университета. Получаваните в замяна книги от България се давали само с особено разрешение на благонадеждни...“

В Скопие много нови и хубави сгради. Изглежда, че сърбите само за него са полагали по-големи грижи...

Изобищо Македония е останала много назад както в благоустройствено, така и в стопанско отношение;...Голяма беднотия, въпреки плодородието на земята. Ще трябва много да се работи, додето се достигне нашето положение... Българският дух е бодър и добре запазен, обаче всички употребяват много сърбизми. Ученички от гимназията в Скопие не знаеха вече български. Ако сръбското владичество се беше продължило още 20–30 години, в градовете сигурно българският език щеше да изчезне, поне у интелигентната класа“⁵.

Този по-дълъг цитат се налага, тъй като би могъл да обясни до голяма степен изненадващо енергичните действия и грижите за устрояването на една Народна библиотека в Скопие, които полага българската държава през следващите близо три години. Те биха могли да се окачествят просто като пропаганда или контра-

² Към тази дата това са териториите в Македония, възложени за администриране от българите.

³ ЦДА–РБ, ф. 177 к, оп. 2, а.е. 1227, л. 1 – всъщност става дума за философски факултет, разкрит през 1920 г. като клон на Белградския университет, а впоследствие получил самостоятелен статут. В него са преподавани само някои университетски специалности: философия, педагогика, история, география, етнография, математика, физика, химия, славянска, класическа, германска и романска филология. Главната цел на този факултет била подготовката на учители за средните училища. Преподавателският персонал се състоял от 23 професори, доценти, лектори и асистенти.

⁴ Филов, Богдан. Цит. съч., с. 320.

⁵ Пак там, с. 322–323.

пропаганда само от повърхностен наблюдател. Значението на постигнатото тогава би следвало да се оцени сравнително по-справедливо от днешна гледна точка. Още повече, че Богдан Филев вече има свой принос в развитието на българските библиотеки – като директор на Народния археологически музей в София между 1910 и 1920 г. той постоянно се грижи за попълването на музейната библиотека, въпреки изолираността и огромните финансови проблеми на България през военните години.⁶

Назначената от Богдан Филев комисия (в състав от петима души) прави своята обиколка из Македония между 3 юни и 21 август. Членовете ѝ посещават градовете Крива Паланка, Куманово, Скопие, Велес, Щип, Кратово, Струмица, Гевгели, Кавадарци, Прилеп, Битоля, Ресен и Охрид, без да успеят да стигнат Поморавия.⁷ Като цяло представените от тях доклади са издържани в дух на симпатия спрямо посетените общности, без да бъдат скривани някои забелязани недостатъци. Интерес предизвикват констатациите, направени от двама от членовете – началника на отделението за средно образование при Министерството на просвещението Петър Иванов и директора на Първа девическа гимназия в София – Стефан Димитров:

„...В изброените градове влязохме във връзка с гражданските и военни власти. Придружени от учители и граждани ние разгледахме училищните помещения, покъщината и помагалата им. Посетихме библиотеките, музеите и университета в Скопие. Навред дадохме нареждания за запазване на сградите и имуществото, като натоварихме учители, които да имат грижата за това. На няколко места свикахме местните учители, на които се дадох разяснения и напътствия. Особено полезни бяха за нас годишните отчети на гимназиите за 1939/40 год. и данните, които събрахме из архивите на някои училища.

Ние трябва да подчертаем, че грижите за образование в МАКЕДОНИЯ под сръбска власт не са стояли на първо място. Наистина, югославският закон за народното просвещение определя основното образование да е задължително за децата от 7 до 14 години, но за прилагането му не се е държало строго. Броят на неграмотните е доста голям. И нещо повече – не са редки случаите бащата да е грамотен, а децата му – не. Твърде слаба е била грижата за училищните сгради и тяхното добро обзавеждане. Нови сгради, и то със средства на общините и малка държавна помощ, са издигнати в малко места. Изключение прави Скопие, гдето е построена нова модерна сграда за девическа гимназия, Неготино, Кавадарци и Кратово. В последните два града сградите не са напълно завършени“⁸.

Положението на училищните библиотеки е описано по следния начин:

„...Ще са необходими книги, много книги. От училищните библиотеки, някои от които разполагат с по няколко хиляди тома, не ще може да се използва нищо. Само няколко по-ценни научни съчинения из учителските библиотеки ще могат да послужат“⁹.

⁶ Библиотека. – В: Годишник на народния археологически музей, 1920, т. 1, с. 51.

⁷ ЦДА–РБ, ф. 177 к, оп. 2, а.е. 1227, л. 1, 1.

⁸ Пак там, л. 1–2.

⁹ Пак там, л. 7.

В краткия текст, отнасящ се до библиотеките и архивите в Македония, е отбелязано следното:

„...Градска библиотека има само в СКОПИЕ. Опитът да се открият читалища и да се създадат по-висши интереси не е успял. Младежта съзнателно е увличана в игри, танци и други леки работи.

Необходимо е да се основат читалища. Преди идването на сърбите, такива е имало в доста градове на Македония. Читалището в Македония има да изиграе голяма роля“¹⁰.

Общата финална препоръка на двамата докладчици е, че всички специални училища, музеите, библиотеките и другите учебни и културни институции, създадени от югославските власти, трябва да бъдат запазени, а Скопският театър да остане на държавна издръжка.¹¹ Същественото в този доклад е, че в него няма и дума за необходимостта от една библиотека със специален статут, която на територията на Македония да разчита на привилегии, каквито дотогава са осигурени за много малко от библиотеките по онова време, наричани „стари територии“. Вероятно намеренията и решенията на Богдан Филов не са били известни на повечето служители в образователното министерство и са взимани вследствие от негови разговори с лица, запознати по-отблизо с процесите в Македония след отстраняването на сръбските власти.

Това се налага като впечатление, понеже в същото време в ход е била процедурата по създаване на държавна библиотека в Скопие. Дори за неин директор е определен филологът д-р Георги Шоптраянов. Той преди да заеме работното си място, подготвя и депозира на 26 август 1941 г. в Министерството на народното просвещение рамка на проектобюджет на Народната библиотека в Скопие за 1942 г.¹² Със заповед на Филов Шоптраянов встъпва в длъжност, като започва да се запознава с реалното състояние на онова, от което трябва да се формира библиотеката. В резултат, на 19 септември, е подготвен и изпратен нов проект за бюджет, който съдържа мотиви за отпускането на съответните субсидии, вече оформени по пера. Щатният състав на библиотеката от септември 1941 г. е определен да бъде от 16 души: 1 директор, 2 библиотекари, 4 пазители, 2 раздавачи, 1 секретар-счетоводител, 1 писар, 3 прислужници, 1 нощен пазач и 1 чистачка-прислужничка.¹³ За нейните потребности е определена сградата на бившия философски факултет при Белградския университет, която се нуждаела от ремонт и приспособяване към новите ѝ функции.

Проектобюджетът е документ, който във висока степен показва намеренията на създателите на библиотеката. Сред разходите за заплати на служителите и за „формено облекло и обувка за прислужници, пазачи, специални работници, градинари и нощни пазачи“ са заложили и петнадесет хиляди лева за „Пътни и дневни пари и жп карти“. Оправданието на този немалък и до известна степен

¹⁰ Пак там, л. 14.

¹¹ Пак там, л. 15.

¹² ЦДА-РБ, ф. 177 к, оп. 2, а.е. 1271, л. 280.

¹³ Пак там, л. 286.

изненадващ разход е много точно формулиран и като че ли предварително консултиран с Министерството в София:

„...По § 77 (80). – Необходимостта от този размер на сумата се обуславя и от обстоятелството, че е необходимо да се направят обиколки из Македония за събиране и откупване на стари книги, документи, ръкописи, гравюри, портрети на дейци и др. за сбирката по история на освободителните борби на нашия народ в Македония“¹⁴.

Този пасаж изяснява например какъв е периметърът на ретроспективно комплектуване, което директорът и неговите сътрудници, с финансовата подкрепа на българските власти, предвижда за Скопската народна библиотека. Тя трябва да се превърне в централно книгохранилище на Македония, с разнообразни специални колекции. В по-общ план замисълът е тя да се изравни с най-големите обществени библиотеки в България, което по определени показатели няма да се окаже много трудно. Но амбициите в този момент трябва да отстъпят място на реалността и прагматизма. Изграждането на голяма библиотека, особено във време на наблизодени военни действия, изисква много усилия и персонал с необходимата квалификация, с какъвто Шоптраянов не разполага. Още повече, че в условия на война библиотечната професия в сравнение с други губи частично своята социална тежест и е лишена от възможностите за специално публично признание.

За да започне нормалното функциониране на Скопската народна библиотеката, тя трябва предварително да отговори на много условия и да бъдат осигурени изпълнителите на различни задачи. На първо място те са свързани с пригаждането на сградата, която е строена за нуждите на учебно заведение. Известна представа за тази група проблеми ни дават отново мотивите към проектобюджета за 1942 г.:

„...По § 78 (81)¹⁵ – Сумата ще е необходима особено в началото за наемане временен персонал при подреждането и пренасянето на книгите от разни стаи (семинари) в общите книжни складове на двата отдела на библиотеката, пренасяне на покъщината, както и за общото подреждане на библиотечните помещения. Като се има предвид и обстоятелството, че е нужна подвързия на голямо число книги, сумата¹⁶ леко се оправдава“¹⁷.

Това сведение потвърждава думите на Филов за безредното положение на книгите, притежавани от Скопския факултет. Освен това то показва генералната структура на бъдещия библиотечен фонд – той е разпределен в два отдела: един български и един за останалите езици. Що се отнася до вътрешното библиотечно обзавеждане, Шоптраянов смята, че през първата пълна календарна година на библиотеката за нея трябва да се предвидят средства за най-различни консумативи:

„...По § 81 (84) – Сумата ще е необходима особено в началото, когато трябва да се даде основата на Народната библиотека с оглед на това, че са нужни две читални, една обща и друга специална стая за студии, чиито мебели трябва

¹⁴ Пак там, л. 283 (гръб).

¹⁵ Тук се включват разходите за възнаграждение на временен персонал и за подвързия.

¹⁶ 120 000 лв.

¹⁷ ЦДА-РБ, ф. 177 к, оп. 2, а.е. 1271, л. 283 (гръб).

ва да се направят изново – а това във всеки случай трябва да е нещо хубаво, модерно и репрезентативно, – сумата едвам ще се покаже достатъчна. Нужно е да добавя, че библиотеката има малко покъщнина, която, от своя страна, е стара и почупена от бомбардировките, извършени през войната.¹⁸

Предвид на това, че е нужна мебела за две читални, канцеларии за персонала, шкафове за книжните складове, каталози, пердета, корнизи, печки, полици, етажерки за съхранение на библиотечния имот, разни уреди и приспособление за каталозите и др., сумата¹⁹ едвам ще бъде достатъчна²⁰.

Борис Йоцов разглежда изложбата на 25 май 1942 г.
Източник – в. „Целокупна България“

Последното перо е свързано с комплектуването на библиотеката. То е твърде любопитно и си заслужава да бъде цитирано дословно:

„...По § 83 (86) – С оглед на новото обзавеждане на Библиотеката, на която в заповедта за откриването ѝ е предвиден и специален отдел за български печатни произведения, които понастоящем напълно липсват, а са необходими и належащи, предвид още на това, че нашето население жаднее за произведенията на своите, българските писатели и учени, необходима е една подобна сума за бързото и належащото обзавеждане и уреждане на Отдела за българските печатни произведения. Възнамерявам също така да купя за Библиотеката всички трудове върху Македония, така щото всички, които се интересуват за езика, бита, историята, борбите и паметниците на тази българска земя, могат най-подробно и най-достъпно да се запознаят и осведомят. Едновременно възнамерявам да купя и събера всички ръкописи, архиви, стари книги, портрети на дейци и подобно от времето на освободителните борби на македонския българин за освобождение и обединението му. От друга страна, пак всичката българска художествена и научна литература заедно с периодичните списания трябва да бъдат напълно застъпени в поверената ми библиотека. Нужно е и обновяване на абонаментите на чуждестранните научни списания, които е получавал бившият Историко-филологически факултет, така щото теченията им да се запазят и продължат“²¹.

¹⁸ Тук Шоптраянов е неточен. Сградата на Скопския факултет не е бомбардирана. Проверката на Петър Иванов и Стефан Димитров малко по-рано през август установява, че там е имало доста пособия и богата библиотека, но за жалост голяма част от тях са разграбени или повредени от местното население, след напускането на сръбската администрация. Същото се отнася и за инвентара в пансиона при факултета.

¹⁹ 500 000 лв.

²⁰ ЦДА–РБ, ф. 177 к, оп. 2, а.е. 1271, л. 284.

²¹ ЦДА–РБ, ф. 177 к, оп. 2, а.е. 1271, л. 284 (гръб).

Този пасаж се нуждае от внимателно вглеждане. В него на първо място са поставени вежливи думи, които властите в София искат да чуят. От цялостната му кореспонденция с Министерството Шоптраянов се очертава като уравновесен, добре образован (макар в началото да не пише много добре на български език), сдържан, лишен от лесна податливост към екзалтиране и пацифист, показващ искрена привързаност към идеята за създаване на тази библиотека. Неговите доклади са най-добрите свидетелства за целите му като пръв директор – особено по отношение трупането на библиотечните притежания. От гледна точка на тяхното съдържание, акцентът всъщност се поставя върху разнообразната тематика, свързана с територията на Македония. Това е забележително разумно, още повече и естествено, в момент, когато дейците на македонското освободително движение са непреодолимо разделени във визиите си за бъдещето на своята родина.

Началното комплектуване на Скопската народна библиотека включва, както става ясно от бележките на Георги Шоптраянов, сбирките от различните семинари на факултета, в който той е бил преподавател. Броят на тези книги е трудно да бъде установен. С известна сигурност може да се предположи, че част от тях не са намерили място във фонда на новата библиотека – заради съдържанието им или заради дублетност, характерна за университетските библиотеки. Към тях трябва да се прибави и съдържанието на една пратка книги, която е подготвена от Министерството на просвещението в София и експедирана още през 1941 г., непосредствено след създаването на библиотеката. В нея са събрани изданията на Българската академия на науките и на Софийския университет.²² Отделно са закупени и изпратени книги, свързани с българската история, бит и литература на стойност близо 50 000 лв.²³

Далеч по-неочаквано за запознатите с развитието на обществените библиотеки в България след 1878 г. е разрешен проблемът с текущото комплектуване на библиотеката. Срещу него застава държавният ангажимент всичко, излизащо на територията на българското царство, да постъпва в нея.²⁴ Това става със съдействието и дори с активната намеса на Богдан Филов. По друг начин не може да бъде разбрано изменението на нормативната уредба за задължителния екземпляр, гласувано без особени разисквания от XXV ОНС, при това в твърде бърз порядък. А тя в своята тогава почти 45-годишна история е променяна само веднъж и допълвана за последно в началото на 1925 г., когато е прокарана идеята петата депозитна библиотека на България да бъде тази при Софийския университет. Промяната²⁵ на

²² Просветна и културна дейност на Министерството на народното просвещение в новоосвободените земи. – ЦДА–РБ, ф. 177 к, оп. 4, а.е. 573, л. 284.

²³ **Народна библиотека в Скопие.** – В: *Училищен преглед*, 1942, № 5–6, с. 711. В същата книжка на списанието, на с. 585, Стефан Попвасилев също споменава за това дарение. Освен изданията на Академията и Университета са доставени и тези на различни научни институти, книги на български класици и по-нови български писатели, множество детски и други разнообразни по съдържание книги и списания.

²⁴ При най-стриктно спазване на закона от депозит в Скопската библиотека са могли да постъпят през 1942 г. около 2300 заглавия; през 1943 г. – около 1800 заглавия и през 1944 (до август) – около 600 заглавия или всичко близо 4700 библиотечни единици.

²⁵ **Указ № 129** на цар Борис III от 27.12.1941 г. – В: *Държавен вестник*, 13 ян. 1942.

член 5 от *Закона за депозиране на печатни и литографни произведения в Народните библиотеки* от 1920 г.²⁶ е възможна само в условията на война и при отсъствието на реален парламентарен живот в страната. При други обстоятелства биха се поставили питання от рода на това защо подобно право не се предвижда за далеч по-стари и ценни библиотеки – като тези в Русе, Плевен, Стара Загора или за библиотеки в градове, чието население е приблизително равно на това в Скопие, – такъв е случаят с Градската библиотека във Варна например. И тук обяснението с чисто пропагандните акции на българското правителство са несъстоятелни. Те биха били много по-ефективни и на значително по-ниска цена²⁷, ако се бяха ограничили до разкриването на читалищни и училищни библиотеки с еднотипно комплектувани фондове от по няколкостотин тома.

Може би най-сериозни трудности Скопската библиотека изпитва във връзка с изграждането на основните си каталози – систематичен и азбучен. Важността и значението на тази задача е разбрана още от първите дни след пристигането на Георги Шоптраянов от София в Скопие. На 27 септември 1941 г. директорът сигнализира, че се нуждае от корекция в щата и пише до Министерството:

*„...Моля да бъде увеличен с още един писар, всичко два писари, които са необходими за преписване на картончета (фиши) за азбучния и систематичния каталог на Библиотеката и веднага изпратен“*²⁸.

През 1942 г. молбата е удовлетворена, тъй като без каталози библиотеката не може да отвори врати за читателите. Така с назначаването на двама души е осигурен техническият персонал.²⁹ Освен това със специалната задача по изграждане на каталозите от София е изпратена Лиляна А. Албанска³⁰. Тя се завръща в родния си град, за да се превърне в реалния организатор на дейностите, свързани с обработката на библиотечния фонд, и това ще продължи до момента на нейното връщане обратно в София през 1944 г., където след войната ще се превърне за дълго време в неоспорим авторитет в областта на каталогизацията.

След приключване на основните подготвителни дейности, свързани със сградата, с нареждането на фонда, в това число и обособяването на някои специални колекции и с напредването на работата по изграждане на фишовите каталози, става възможно и официалното откриване на библиотеката за широка публика. За него символично е избрано времето около 24 май 1942 г., когато се провежда и седмицата на българската книга.³¹ Но тъй като самият празник на светите братя се паднал в неделя, предвиденото освещаване станало в понеделник – 25 май, когато Църквата почита Светия Дух. По повод събитието във в. „Целокупна България“, редактиран от юриста Никола Коларов (главен инспектор при Дирекцията

²⁶ *Държавен вестник*, 29 ноем. 1920.

²⁷ Бюджетът на библиотеката за 1942 г. е близо три милиона лева.

²⁸ ЦДА–РБ, ф. 177 к, оп. 2, а.е. 1271, л. 322.

²⁹ Двете длъжности между 1942 и 1944 г. са заемани от трима души – Александър С. Тощев, Зорица Д. Стефкова и Страхил Л. Джипунов.

³⁰ За нея вж. *Дипчинова*, Александра. Албанска, Лиляна. – В: *Българска книга*. енциклопедия. София, 2004, с. 26.

³¹ От 17 до 24 май 1942 г.

на националната пропаганда за Македония и всички останали присъединени територии), за първи път официално се дават малко по-подробни сведения за самата библиотека:

„...Голямото двуетажно здание на Народната библиотека се намира на левия бряг на Вардара, до железния мост. Директор на този голям културен институт е г. д-р Георги Шоптраянов. Понастоящем библиотеката разполага с повече от 200 000 тома българска и чуждестранна литература, които са подредени в нарочните зали в двата етажа на библиотеката. Голямата сграда, зад която се намира хубава градина, е основно ремонтирана, като старият инвентар е сменен с нов. Библиотеката разполага с две просторни и светли читални и нарочен салон за по-продължителни проучвания. Организирана е и детска библиотека. Интересът на гражданството към творбите на българските писатели и поети е извънредно голям. Библиотеката дава книги и за домашно четене на всички, които пожелаят това.

В дългите широки коридори на библиотеката са поставени големи бели щандове, върху които са подредени изложените книги. Голямо място в изложбата заема българската художествена литература, след това научна литература, критика, фолклор, литература върху Македония, преводна литература и пр. В един от салоните е подредена изложба на български старопечатни книги. Също така подредена е и изложбата на българския периодичен печат, както и изложба на детска литература и географически карти.

Водосветът ще се извърши от Негово Високопреподобие архимандрит Стефан в голямата читалня на библиотеката, след което ще бъдат поднесени поздравления и ще има кратък отчет от директора г. д-р Шоптраянов. Накрая гостите ще разгледат помещенията на библиотеката и изложбата на българската книга. В 11 и половина часа всички ще присъстват на откриването на Народния музей.

*За тези две големи културни тържества на Св. Дух в Скопие се очаква да пристигнат официални лица и гости от София*³².

Изложбата, подготвена едновременно като продължение на празниците на българската книга и за да се покаже част от събраните в Народната библиотека ценности, е предвидено да включи старопечатни книги от нейния фонд. За подреждането ѝ е командирована „библиотекарката при Народната библиотека в София г-ца Анна К. Христова“³³.

За да се отдаде нужното внимание на откриването и на изложбата, пристигат наскоро назначеният министър на просвещението проф. Борис Йоцов, езиковедът Стефан Попвасилев, тогава началник на отдела за висше образование и народна култура към същото министерство, и литераторът, по онова време твърде популярен от колонките на в. „Зора“, Йордан Бадев.³⁴

³² *Целокупна България*, 2, 23 май 1942, с. 4.

³³ *Пак там*, с. 2.

³⁴ *Целокупна България*, 2, 27 май 1942, с. 1, 3; **Попвасилев**, Стефан. Освещаване на Народната библиотека и на Народния музей в Скопие. – В: *Училищен преглед*, 1942, № 5–6, с. 584–585.

Откриването на библиотеката се превръща в малко събитие, предавано по радио „Скопие“, а в речта си Борис Йоцов изразява радостта си, че след Народния театър е дошъл ред на Народната библиотека и Народния музей в Скопие и желание в близко бъдеще да бъде открит и Скопски университет. След него Георги Шоптраянов представя накратко извършеното до момента. Между другото, той отбелязва, че към датата на откриването си Народната библиотека в Скопие притежава 206 000 тома.³⁵ Ако това сведение е точно, то означава, че при създаването си по показателя обем на фонда библиотеката е четвърта по големина в страната и трета сред всички обществени библиотеки в България.

С това започва реалното съществуване на петата народна библиотека в страната. Но във време на война празничните моменти са сравнително кратки. Особено когато съществувал риск от бързото и тотално унищожаване на толкова трудоемко начинание, каквото е изграждането на голяма обществена библиотека. Фронтната линия през следващите месеци се запазвала сравнително далеч от Скопие, но предохранителните мерки станали доминанта в кореспонденцията между София и Скопие. През февруари 1943 г. Георги Шоптраянов докладвал за предприетите от него мерки по запазването на имуществото на библиотеката в „случай на неприятелски въздушни нападения“:

„1. Целият книжен имот на библиотеката – грамадно количество книги, които заемат целия приземен етаж на библиотечната сграда – представлява ценност. Тъй като по приблизителни изчисления, този книжен имот възлиза към 250 000 тома книги и списания, при днешните условия невъзможно е изцяло да се изнася от сградата на библиотеката. Обаче за евентуално изнасяне от библиотеката определих само българските и славянските старопечатни книги.

2. Всички редки старопечатни книги за сега се съхраняват в специален жезлезен шкаф, който се намира в помещението на библиотеката. Архивата и документите на библиотеката се съхраняват в огнеупорна каса, намираща се в канцеларията на секретаря на библиотеката.

3. Опаковани са само старопечатните книги, посочени към точка № 2.

4. Взети са общи мерки за охрана на цялата библиотечна сграда и специално на книжните складове, както следва: направени са три пожарни шкафчета (кранове) – за всеки етаж по едно, както и за тавана; част от тавана е постлан с пясък; в някои стаи, където се съхраняват книгите, има поставени сандъци с пясък и голяма лопатка (във всяка стая по два сандъка, всеки с по една лопатка). Сградата, в която се помещава библиотеката, е масивна и самостоятелна, така че имотът, съхраняван в нея, е в достатъчна сигурност. И по тези съображения не се предвижда евентуална евакуация на книжния имот. За да може пък да се извърши такава евакуация, нужно е да се разполага с голямо количество сандъци. Библиотеката, обаче, не разполага с такива...“³⁶

По същото време е изготвена по образец и одобрена наредба за противопожарна защита в сградите и в района около Народната библиотека. В нея са разписани задачите на 13 от служителите, които трябва да се справят с евентуална спешна

³⁵ Пак там.

³⁶ ЦДА–РБ, ф. 142, оп. 1, а.е. 530, л. 22.

ситуацията под ръководството на библиотекаря Никола В. Стойков до момента на пристигане на началника на местната противопожарна служба.³⁷

Въпреки тревогите библиотеката продължавала да се развива във всички направления. Тя постепенно трупала престиж не само благодарение на заемната си служба, но и с ценните си притежания. Даже към края на 1943 г. именно те стават повод за нови главоболия на директора Шоптраянов, защото идвали от неочаквана посока – състояният се главно в протоколите на своя

Георги Шоптраянов, Борис Йоцов, архимандрит Стефан и останалите официални лица пред входа на Народната библиотека в Скопие. Източник – в. „Целокупна България“

академичен съвет Скопски държавен университет „Цар Борис III Обединител“. От октомври започва подготовката на първия му прием, който следвало да се реализира през 1944 г. Народната библиотека трябвало да подпомага тази задача, а Георги Шоптраянов е избран за доцент. Но още в началото на декември той се оплаква на Борис Йоцов от думите и поведението на някои от новите си колеги:

„...Можях да доловя само това, че се желае ползуването на поверената ми библиотека да става по някакъв безотговорен начин.

Желае се, именно, пренасянето на голямо количество книги („с каруци“), без да се дава каквато и да е гаранция, без да се попълват и подписват заемни листове и пр.

Изобщо от мен се иска невъзможна практика. Предложих да Ви помолим за одобрение заемаването на книги от поверената ми библиотека да става по начина, възприет в Софийската университетска библиотека, но това се отхвърли с декларация, че се желае прехвърлянето в Университета („на веки веков“) на всички книги от бившия университет.

Известно ви е, Господине Министре, колко усилия се вложиха, колко средства се изразходваха и колко хубаво се посрещна основаната от Вас Скопска народна библиотека, обект на възхищение и доказателство за просветните грижи на културна България. Сега да я разтурим ли, да заличим ли нейното обществено значение и културната ѝ полезност? ...“³⁸

Резолюцията на министъра е категорична:

„Библиотеката в Скопие е Народна библиотека, сиреч Национална библиотека, каквато е Народната библиотека в София, Търново, Шумен, Пловдив. Следователно тя си остава самостоятелен и независим от Университета културен институт.

³⁷ Пак там, л. 23.

³⁸ Пак там, л. 25.

Университетът ще се ползува от библиотечното имущество на общо основание, съгласно със Закони и Правилници.

При Скопския университет се полага началото за създаване при него отделна Университетска библиотека.

Всякакви спорове са излишни.

15 XII-43

БЙ“

Добре е да се припомни фактът, че министърът е университетски професор, който безпогрешно може да прецени подобна ситуация. Значението на библиотеката в работата на новооснован университет с предимно хуманитарни специалности е решаващо за неговото бъдеще. Но тук Борис Йоцов прави симптоматична аналогия. От решението му става ясно, че Скопие ще бъде третиран по-специално. Във всеки случай, от гледна точка на библиотечна инфраструктура, единственият образец може да бъде само София. Разбира се, идеята за университетска библиотека остава нереализирана.

Несигурността съпътства работата на Народната библиотека през цялата 1943, а в началото на следващата година страховете за нейното оцеляване нарастват ескалиращо. Обстрелването на Скопие от въздуха, първоначално на 10-и, а след това и на 24 януари, показва колко уязвим е градът. На 3 февруари 1944 г. Георги Шоптраянов изпраща телеграма, с която информира Министерството за положението след нападенията:

„До самата библиотека има попадение от бомби. Самата сграда неувлучена, но почти всички прозорци са счупени. Дейността на библиотеката е спряна. Въпреки всички усилия пак [да] се нормализира положението и се осигурят целостите тук, убедих се, че се налага евакуирането на старопечатните и редки книги. Налага се и евакуирането от Скопие на службите, тъй като до библиотеката няма скривалище. По такъв начин ще може да се продължи работата поне [...]“³⁹.

Българските власти на всички нива изискват запазване на хладнокръвие и третиран невявяването на работа като форма на предателство и диверсия. Отговорът на главния секретар на Министерството от 5 февруари е кратък:

„Запазете добре и на сигурно място всички библиотечни ценности.

Може да евакуирате службите на избрано от Вас място. Вие оставате на мястото си“⁴⁰.

Министерството на просвещението следи с внимание случващото се и още същия ден изисква подробности. Заради разрушенията в столицата и проблемите в комуникационните системи кореспонденцията започва да се бави. Шоптраянов успява да отговори на 15 февруари, а докладът му е прочетен две седмици по-късно. В него се казва:

„Чест имам да донеса за следното:

Още преди бомбардировките бях складира в две железни каси по-важните старопечатни книги. Едната от тях е на първия етаж, а втората сега е пренесена в мазето на библиотеката. След бомбардировката от 24 януарий всички затворени шкафови на библиотеката се свалиха в мазето и, под мое ръководство,

³⁹ Пак там, л. 69.

⁴⁰ Пак там, л. 67.

бяха изпълнени с по-ценните съчинения и списания. Шкафовете са сложени в пет различни помещения в мазето на библиотеката, на противоположни страни на сградата. По такъв начин почти всички течения на списанията, всички речници, енциклопедии и серийни съчинения, както и тези с по-голяма библиофилска и научна стойност, са пренесени и складирани в мазето на библиотеката по гореказания начин.

Продължаваме да пренасяме в мазето и други по-ценни съчинения.

Цялата тази работа (пренасяне, сваляне в мазето на мебели и книги, изпълването на шкафове с книги, подреждане и пр.) бе извършена с голямо усърдие, готовност и себеприношение на целия ми подведомствен персонал, който заслужава похвала.

Същевременно чест имам да уведомя почитаемото Министерство, че аз не съм се отлъчил от служебните си задължения нито за миг. Аз съм и си оставам на своя пост със съзнанието, че в тия изключителни времена са нужни жертви и неотклонно носене на службата.

Вследствие на стеклите се обстоятелства и ангажирането на персонала със складирането на по-сигурно място библиотечното имущество, наредих библиотечната дейност да се преустанови, което моля да се одобри...⁴¹

По-нататък Шоптраянов описва инициативите, които предприел сам или заедно с директора на Народния музей Христо Вакарелски, за възможното евакуиране на най-ценните притежания в периферията на Скопие. Той се опитва да покаже ясно, че към момента евакуация със силите и средствата на библиотеката е невъзможна, а изнасянето на „библиотечното имущество без охрана на библиотечни служители е голям риск“.

Резолюцията в Министерството е кратка:

„Да продължава да се грижи за съхраняването на държавното имущество и да взема мерки работата в библиотеката да не спира. За направеното да донесе своевременно.

29-II-44“

Георги Шоптраянов се подчинява, но основните му усилия продължават да са свързани много повече с вземането на охранителни мерки, отколкото с планиране на някаква библиотечна дейност. Все по-често му се налага да отсъства от библиотеката в търсене на изход от ситуацията, при която не получава голяма подкрепа за евакуация от местните власти. Затова се налага да разчита на целия наличен персонал. Единствената служителка, която без разрешението му напуска Скопие и се евакуира в Неготино, е уволнена.⁴² На мястото на пазителката Зорица Стефкова е предложен гимназиалният учител Любомир Петров от Скопие, който от края на май 1943 г. работи в библиотеката като нещатен служител. Тъй като отговорът на Министерството се забавя в края на април, Шоптраянов се мотивира по-красноречиво. Той изтъква освен че служителят познава работата в библиотеката, още и че:

⁴¹ Пак там, л. 20.

⁴² Пак там, л. 66 и 62.

„... е необходим, като мъж, при днешните обстоятелства, когато и при опасност от въздушни нападения, трябва да се обхожда библиотеката, за да може благовременно да се вземат мерки за запазване на библиотечното имущество.

Предвид на това, че трима служаци мъже са мобилизирани, а трима са жени, необходимо е да се назначи и г. Любомир Петров, тъй като предстои част от персонала да се изпрати там, където ще се евакуира известно количество от библиотечното имущество“⁴³.

Макар и със забавяне, в началото на май, той става щатен пазител, дори със задна дата – от 28 март 1944 г. Това е последното назначение, което българските власти правят в библиотеката.⁴⁴ Развилите се през следващите седмици събития показват, че то се оказва оправдано. До средата на същия месец работата в библиотеката е преди всичко физическа – свалени са голяма част от прозорците и всичките мебели под земята. Отново са прибрани всички ценни издания, а българските старопечатни книги и архивът на библиотеката са поставени в огнеупорни каси. Прозорците на „зимничните“ помещения са зазидани. Направена е частична евакуация на ценни книги в манастира „Св. Димитър“ близо до Велес, където за пазач е изпратен един от прислужниците. От 16 май 1944 г. са изнесени и службите на библиотеката от нейната сграда, но те остават в Скопие.⁴⁵

Последният доклад на Георги Шоптраянов до Министерството на просвещението е от 9 август, когато то вече е оглавявано от Михаил Арнаудов. Може би заради това част от информацията повтаря написаното през май. Новото е, че през изтеклите седмици изнасянето на допълнителни части от фонда в манастира „Св. Димитър“ е продължило. Там са преместени и „основният, азбучният и систематичният каталози“ на българския отдел, както и 136 картонени кутии с брошури.⁴⁶ Директорът уверява, че както новонастаненото в манастира имущество на библиотеката, така и онова, което продължава да се съхранява в основната сграда, е охранявано денонощно и за него са осигурени всички грижи от страна на персонала. Намеренията на Шоптраянов са постепенното изтегляне на всичко и всички в манастира, за което той моли отпускане на нови субсидии в пари и бензин. След сведението, че канцеларията на библиотеката се помещава в сградата на Скопския народен театър, докладът завършва с едно наистина трогателно изречение, което показва истинския дух на малцината останали служители в момент на най-критични военни обрати в непосредствена близост:

„...10. Чиновниците при поверената ми библиотека (1 библиотекар, 2 пазители и 1 писар), във от специалните задължения, възложени им с моя заповед... изработват библиотечните каталози“.

Този дух несъмнено се дължи на забележително енергичната Лиляна Албанска. Само месец по-късно тя, както и останалите пратеници на българското просветно министерство ще трябва да си търсят път обратно към София. От спомените на Христо Вакарелски става ясно, че това са трудни дни, в които наред с неприятно-

⁴³ Пак там, л. 41.

⁴⁴ Пак там, л. 43.

⁴⁵ Пак там, л. 14.

⁴⁶ ЦДА-РБ, ф. 142, оп. 1, а.е. 530, л. 7.

то усещане за провала на една мисия с благородна цел, цивилните почувствали твърде силно военните нрави.

И днес, когато „балканизация“ продължава да бъде синоним на безпардонно ругане по съседите и отричане на всичко тяхно, добре е да припомним, че и в по-тежки времена, но с големи усилия в ясна посока, които черпят енергия от естествения стремеж за културното съревнование и с подходящите хора, се реализират значими каузи. Макар и в години на незапомнени поражения за библиотеките на Стария континент, в Скопие успява да се роди нещо солидно, с което властите в следвоенна Югославия е трябвало да се съобразят. Така Народната библиотека, създадена през 1941 г., се превръща в последното стъпало преди раждането на една от най-младите национални библиотеки в Европа – тази на бившата югославска република Македония.

ДОКУМЕНТИ ЗА ФАБРИКАТА НА ДОБРИ ЖЕЛЯЗКОВ В СЛИВЕН КЪМ ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРСКАТА ТЕКСТИЛНА ПРОМИШЛЕННОСТ

МИЛЕНА КОЛЕВА-ЗВЪНЧАРОВА

DOCUMENTS ABOUT THE FACTORY OF DOBRI JELYAZKOV IN THE TOWN OF SLIVEN TO THE HISTORY OF THE BULGARIAN TEXTILE INDUSTRY *Milena Koleva-Zvancharova*

SUMMARY

The Oriental department with the Sts. Cyril and Methodius National Library of Bulgaria keeps certain number of documents in Ottoman-Turkish language related to Dobri Jelyazkov and the textile factory that he founded in the town of Sliven back in 1834. Some of them have not been revealed yet. The paper offers an overview of this major documentary source for the factory's history. The documents in question are distributed in five topical sections according to the issues they refer to, such as the following: factory management; construction and renovation of the factory buildings; amount and prices of the production; amount and price of the wool and Spanish sheep; expenses on wages, materials and equipment.

The paper is dedicated to the 180th anniversary of the Bulgarian industry, the beginning of which is related to the year of establishment of the textile factory in Sliven.

Във връзка с отбелязването на 180 години българска индустрия в началото на т.г. към Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ бе отправена покана от областния управител на Сливен за участие в Инициативния комитет, който организира националните чествания. В отдел „Ориенталски сбирки“ на Библиотеката се съхраняват редица османотурски документи, свързани с дейността на първата фабрика в българските земи. Сред тях е и станалият емблематичен ферман на султан Махмуд II (1808–1839) от 1836 г., с който ръководството на фабриката за сукно в Сливен се възлага на Добри Желязков.

За начало на българската индустрия и преломен момент в стопанското развитие на нашите земи под османска власт се приема основаването на сливенската фабрика за сукно. Това става през 1834 г. в резултат на усилията на Добри Желяз-

ков (1800–1865).¹ Първите опити за организирана фабрична дейност са следствие от благоприятното съчетание на различни по своя характер фактори. Един от тях е съществуването на безспорно установена местна традиция в производството на качествен текстил, станал обект на повишен търговски интерес още през XV–XVI в.² Друг фактор е промененото и нараснало търсене на модерни платове за нуждите на османската армия, наложено от реформите на султан Махмуд II от 1826 г., които засягат и вида на военните униформи.³ Въведената тенденция към европеизация за сметка на традиционните форми на облеклото постепенно обхваща и цивилната сфера, като чалмата бива заменена от фес, джубето – от сетре, шалварите и чеширите отстъпват на панталона.⁴ Ако вземем предвид по-широката икономическа картина в онзи исторически момент, то към споменатите обичайни изводи ще се добавят и още няколко прагматични причини за учредяването на първите индустриални предприятия в Османската империя. Това са именно стремежът за намаляване на външнотърговския дефицит, за поевтиняване на стоките (като вносът бъде заменен от местно производство), за въвеждане на по-развитите европейски технологии.⁵ Не на последно място като предпоставка за появата на първото успешно индустриално начинание в българските земи следва да отбележим и многократно изтъкваните в различни изследвания личностни качества на Фабрикаджията⁶, който успява да овладее и подчини производствените сили на бурно развиващата се по онова време местна манифактура.

Осветляването на подробности от историята и функционирането на фабриката е било цел на множество изследователи до този момент, посветили трудовете си на българската стопанска история, на историята на гр. Сливен и не на последно място на житейския път на Добри Желязков. Интересът към темата започва още в края на XIX в., когато са живи неговите съвременници и синът му, Иванчо Д. Же-

¹ Относно споровете по въпроса дали именно тя е първата фабрика в българските земи вж. **Русев**, Ив. За някои нови и неизвестни моменти от историята на първата българска фабрика. – В: *Годишник на Варненския свободен университет*, 1998, т. 1, с. 463.

² **Тодоров**, Н. Сведения за технологията на сливенските текстилни изделия от 30-те години на XIX в. – В: *Сборник за народни умотворения*, 1963, кн. 50, с. 405–409; **Същият**. Балканският град XV–XIX век. социално-икономическо и демографско развитие. София, 1972, с. 269–271.

³ За военната реформа на султан Махмуд II вж. **Димитров**, С. Султан Махмуд II и краят на еничарите. София, 1993.

⁴ **İpşirli**, M. Kıyafet. – В: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara, 2002, Cilt 25, с. 510. По-подробно за разпространето на европейските елементи в облеклото от военната към цивилната мъжка мода вж. **Коса**, Е. 18. ve 19. Yüzyıl Osmanlı Erkek Modası. – В: *Türk-İslam Medeniyeti*, Konya, 2009, vol. 7, с. 72–73.

⁵ **Topal**, M., Erdemir, E., Kırılı, E. Tanzimat dönemi sanayileşme hareketinin Türkiye’de işletmecilik anlayışının oluşumuna etkileri Hereke fabrikası ve nizamnamezi. – В: *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012, vol. 25, с. 39.

⁶ За ярката следа, която Добри Желязков оставя в българската история, свидетелства и фактът, че образът му вдъхновява и литературни творби. Вж. **Славов**, А. Добри Желязков Фабрикаджията. София, 1969; **Кондев**, Ж. Под небето на Сините камъни. Сливен, 2000.

лязков.⁷ Именно той, Иванчо Добрев, разказва на Георги Козаров⁸ спомените си за живота и делото на своя баща и за строежа на фабриката. Самият Феликс Каниц, при едно от посещенията си в България през втората половина на XIX в., обявява фабриката за „най-голямата забележителност на града“ и „твърде голяма рядкост в империята на султана“ и изтъква, че „във всички помещения на голямата сграда цари забележителна чистота и ред“.⁹ Той отбелязва, че в нея работят около 330 души от четири и половина до осем часа вечерта и прави опит да изчисли обема на средногодишното производство на платове в нея.

В началото на XX в. делото на Добри Желязков все още не е добило днешната си популярност. Любопитно е, че през 1904 г. в своя очерк за фабричната вълнена индустрия в България Димитър Мишайков цитира Ами Буе, според когото турското правителство „било предало фабриката на някой си М. Добисилетски, поляк“¹⁰, но някак не се досеща, че всъщност става въпрос за основателя на фабриката. Само година преди това Георги Козаров отпечатва за пръв път събраните сведения за Добри Желязков и споделя, че „малко или почти нищо не се знае за тоя толкова неуморим на индустриалното поле труженик“.¹¹ Днес, 180 години по-късно, когато историята на Сливенската фабрика е вече сравнително добре позната, интересът към личността и делото на Добри Желязков продължава да е жив.

Във фонда на отдел „Ориенталски сбирки“ на НБКМ до този момент са установени 62 архивни единици¹², които включват 99 документа на османотурски език, свързани пряко или косвено с Добри Желязков и фабриката за сукно в Сливен. Само три от тях са изцяло преведени и публикувани – по-горе споменатият ферман на султан Махмуд II от 1836 г.¹³, платежно нареждане на министъра на финансите за отпускане на кредит за фабриката от 1837 г.¹⁴ и регистър (*дефтер*) за инвентаризация на фабриката от 1861 г.¹⁵ издаден от административния съвет

⁷ Добри Желязков и съпругата му Мария Янакиева Желяzkова имат и дъщеря, Анастасия, която се омъжва за Добри Чинтулов. Вж. **Стоянов**, Г. Ил. Добри Желязков – Фабрикаджията и потомците му. – В: *Родознание/ Genealogia*, 2012, № 1–2, с. 98–117.

⁸ Именно арх. Г. Козаров пише биографията на Д. Желязков (вж. **Козаров**, Г. Добри Желязков Фабрикаджията. Сливен, 2000, с. 11).

⁹ **Каниц**, Ф. Дунавска България и Балканът. София, 1995, Т. 3, с. 40–41.

¹⁰ **Мишайков**, Д. Очерк на фабричната вълнена индустрия в България. – В: *Списание на Българското историческо дружество*, 1904, кн. 7–8, с. 475. „Мистерията“ е осветлена от Георги Козаров в монографията му, посветена на Д. Желязков (вж. **Козаров**, Г. Добри Желязков Фабрикаджията..., с. 35).

¹¹ **Козаров**, Г. Отецът на българската фабрична индустрия – Добре фабрикаджията от гр. Сливен. – В: *Периодическо списание на Българското книжовно дружество в София*, 1903, кн. 44, с. 435.

¹² Издирените архивни единици са основно от предфонд Сл (Сливен), 138 и 138А (Сливен), шест са от колекция ОАК (Ориенталска архивна колекция) и една от фонд 112 (Русе), като това не изчерпва възможността да бъдат открити и още документи по темата.

¹³ Ф. Сл 9/10.

¹⁴ ОАК 37/42.

¹⁵ Ф. 138, а.е. 237.

(меджлис) на Сливенския санджак.¹⁶ Данни от друга част от документите за фабриката отдавна са в научно обращение, привлечени за целите на исторически и стопански изследвания.¹⁷ Трета част обаче все още чакат да бъдат анализирани и оповестени. Наличието на все още неразкрити документални източници допълнително подхранва интереса към темата.

Разглежданите тук османотурски документи като цяло представляват важен източник на информация за устройството и функционирането на фабриката, за служебните лица, обвързани с нейното управление, за отношенията между управителите и централната власт, за цените на суровината и готовата продукция. Изобилстват от термини за описание на вълната и видовете произведено сукно, наличните и необходимите технически съоръжения, на производствения процес и произтичащите от него характеристики и недостатъци на продукцията.

В хронологически аспект документите обхващат периода от 30-те години до края на XIX в., естествено съвпадащ с периода на функциониране на фабриката. Някои от тях могат да се датират единствено косвено, по характера на съдържащата се в тях информация или по споменаването на известни от историята лица. За най-ранен между датираните документи може да се определи ферманът на султан Махмуд II.¹⁸ С него владетелят повелява надзора за реализирането, тъкането и внимателното изработване на платовете, предназначени за ушиване на облеклото на редовната султанска армия, да бъдат възложени на Добри Желязков от Сливен. Срещу това задължение, смятано от 1836 г., Добри Желязков се освобождава за винаги от данък и всякакви други даждия.¹⁹

¹⁶ Санджак – основна административно-териториална единица в Османската империя, окръг или област.

¹⁷ Известни са и документи по темата, съхранявани в турските държавни архиви. Девет от тях са преведени и публикувани от Панчо Дорев в резултат от работата му в турските архиви (*хазине-и еврак*), където през 1929 и 1930 г. е проучвал „книжа и регистри на дворцовата канцелария на султаните, както и на Великото везирство“. Вж. **Документи** за българската история. Т. 3, Документи из турските държавни архиви 1564–1908, ч. I, (1564–1877). подбрал и прев. Панчо Дорев. София, 1940. Николай Тодоров цитира документ, издирен в истанбулските архиви от Мехмед Генч – изложение на Добри Желязков от 1840, окачествено като „може би единственият запазен документ, излязъл от ръцете на Добри Желязков“ – вж. **Тодоров**, Н. Балканският град..., с. 267–294 (Сл 9/7, Сл 9/10, ОАК 18/25, ОАК 36/8, ОАК 36/9, ОАК 36/89, ОАК 37/42, ОАК 37/65, 112/338, 138/51, 138/53, 138/57, 138/58, 138/62, 138/236); **Русев**, Ив. За някои нови и неизвестни..., с. 463–478 (Сл 9/7, Сл 9/10, ОАК 18/25, ОАК 37/42, 138/62).

¹⁸ Според Иван Русев ферманът трябва да е предшестван от все още неизвестен на науката султански указ от края на 1835 или началото на 1836 г., с който фабриката се одържавява (вж. **Русев**, Ив. За някои нови и неизвестни..., с. 469). Виж също и **Документи** за българската история..., с. 203, където е публикуван документ, адресиран до финансовия министър (*дефтердар*) относно изработването на сукно в Сливен от Добри Желязков от 1835 г. Като един от първите документи за дейността на Д. Желязков Николай Тодоров посочва и този със сигнатура Сл 9/7 (б.д.), съдържащ доклад за фабричното производство и недостатъците му, и го отнася към 1837 г.

¹⁹ Документът е преведен от Господин Папунчев и публикуван многократно виж: **Жеков**, П. Първата българска сукнена фабрика. – В: *Юбилеен сборник на българското народно чи-*

Опитът разглежданите документи да бъдат строго обособени в тематично отношение е до известна степен условен, тъй като в редица случаи един и същи документ носи информация в няколко различни посоки. Обстойните изложения, в духа на вековната традиция на османската имперска канцелария, съдържат повече или по-малко подробни препратки към обстоятелствата, довели до издаването на документа, предписания за начина на действие, споменават бивши и настоящи длъжностни лица. През XIX в. многообразието от канцеларски жанрове също е доста голямо.²⁰ Сред разглежданите документи се срещат следните видове: *ферман* (султанска заповед), *сурет* (в случая – платежно нареждане), *ариза* (изложение), *дефтер* (в случая – регистър), *илмюхабер* (сведение, удостоверение, разписка), *мазбата* (протокол), *посула* (бележка, разписка)²¹ и други, във вид на оригинали и чернови. Те са продукт на различни канцеларии – както на централната, така и на местната власт, като за някои не е възможно да се установи точният подател или адресат.

След преглед на въпросите, които засягат, и характера на преобладаващите данни в тях, документите биха могли да бъдат представени в няколко основни тематични раздела:

I. Управление и капитал на фабриката (общо 9 документа²²);

II. Необходимост от разширяване и разходи за строеж, подновяване, оборудване на фабриката (общо 26 документа²³);

III. Производство, количество и цена на предаденото (за нуждите на османската армия) сукно (общо 27 документа²⁴);

IV. Цена и количество на вълната и на испанските овце за фабриката (общо 17 документа²⁵);

V. Разходи на фабриката за суровини, консумативи, заплати (общо 25 документа²⁶).

Документите от **първия раздел** съдържат информация относно предаването на фабриката в ръцете на нов директор, причините за настъпилите промени в управлението, състоянието на финансите и техническото оборудване. Началният

талище „Зора“ в гр. Сливен. 1860–1910. София, 1910; **Табакков**, С. История на град Сливен (опит). София, 1929, Т. 3, с. 101; **Козаров**, Г. Добри Желязков Фабрикаджията..., с. 33–34; **Кисьова**, С. 200 години от рождението на Добри Желязков Фабрикаджията. – В: *Текстил и облекло*, 2000, № 10, с. 5; документът е анотиран в **Опис** на османотурските документи за занаяти и търговия (XVI–XIX в.), запазени в Ориенталския отдел на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. София, 1993, № 448.

²⁰ **Kütükoğlu**, M. Osmanlı Belgelerin Dili (Diplomatik). İstanbul, 1994.

²¹ Относно видовете османотурски документи вж. **Недков**, Б. Османотурска дипломатика и палеография. 1. София, 1966; **Велков**, А. Видове османотурски документи. принос към османотурската дипломатика. София, 1986.

²² Ф. Сл 9/10; ф. 138, а.е. 51, 56, 237; ф. 138А, а.е. 224 и ОАК 36/89.

²³ Ф. 138, а.е. 2, 10, 52, 53, 57, 186; ф. 138А, а.е. 52, 56, 219; ф. Сл 6/8, ф. Сл 9/14; ОАК 36/8 и ОАК 37/42.

²⁴ Ф. 138, а.е. 1, 5, 46, 159, 164, 235, 236; ф. 138А, а.е. 45, 46, 47, 55, 57, 150, 175, 176, 221, 332; ф. Сл 9/7, Сл 9/23; ф. 112 (Русе), а.е. 338; ОАК 36/9 и ОАК 37/42.

²⁵ Ф. 138, а.е. 48, 49, 50, 55, 59, 62, 233; ф. 138А, а.е. 53, 174, 218 и ОАК 37/65.

²⁶ Ф. 138, а.е. 50, 54, 58, 410; ф. 138А, а.е. 48, 50, 51, 219, 222, 223, 266, 366; ОАК 36/89.

период от съществуването на фабриката и сложните отношения между нейния създател и султана е осветлен отчасти в биографията на Фабрикаджията, а впоследствие се допълва и от документите, преведени от Панчо Дорев.²⁷

Добре известен факт е, че смяната на директорите е ставало чрез търг.²⁸ Самият създател на фабриката, Добри Желязков, никога не е бил неин управител.²⁹ През 1837–1839 г. е споменат като „главен майстор на сукно“ (*чокаджъ баишъ*)³⁰, през 1842 г. „главен майстор“ или „първомайстор“ (*уста баишъ*)³¹. Среща се и само като „Добри“³². Може би най-близо до утвърдената днес представа за Добри Желязков като за „фабрикаджия“ стои подписът върху фрагмент от документ (вж *Приложение № 1*), който гласи „Добри Джеляско чока фабрикатору“ (производител на чоха)³³. Благодарение на една отдавна оповестена чернова³⁴, адресирана до Високата порта, но с повреден на места текст, разбираме за предложението за удостоверяването на Добри Желязков с орден за заслуги (*нишан-и ифтихар*), като отплата за труда му, както и за назначаването му за главен майстор със заплата от 2500 гроша.

Според разказа на Георги Козаров, съзателят на фабриката е изгонен от нея през 1853 г., 19 години след като я основава.³⁵ В спомените на съвременниците си обаче дядо Добри остава като уважаван сливенски първенец, с благ характер и голяма начетеност, винаги облечен по европейски, който завършва дните си разочарован и разорен.³⁶ За това допринасят в крайна сметка провалилият се поради Кримската война (1853–1856) опит да основе друга държавна фабрика в Измид, както и многократните пътувания до Цариград в напразни опити да си възвърне позициите в сливенската фабрика. Тя е в експлоатация до 1903 г., като след Освобождението е дадена под наем на дружество „Напредък“ и в нея се провеждат курсове по тъкачество и бояджийство, ръководени от двама немски майстори.³⁷

²⁷ **Документи** за българската история..., с. 203 – относно първите опити на Добри Желязков да изработи сукно (1835); на с. 217 – относно изпращане на Добри Желязков по служба в Цариград (1837); на с. 240 – относно отпускането на Добри Желязков на 200 000 гроша за капитал на фабриката (1839).

²⁸ **Тодоров**, Н. Балканският град..., с. 272.

²⁹ В предговора към второто допълнено издание на монографията на Георги Козаров, че Добри Желязков „временно към 1839–1840 е директор на фабриката, с голямата заплата от 2500 гроша месечно, равна на тази на каймакама“ – вж. **Козаров**, Г. Добри Желязков Фабрикаджията..., с. 10. Н. Тодоров пише, че „Д. Желязков е бил „главен майстор“ или „директор“ на фабриката“, но относно второто понятие не се позовава на документ, вероятно ги определя като синонимни – вж. **Тодоров**, Н. Балканският град..., с. 273.

³⁰ Ф. ОАК 18/25, по датировката на Н. Тодоров.

³¹ Ф.138А/174, 218; **Документи** за българската история..., с. 240.

³² Ф. 138/51 и ОАК 36/89.

³³ Ф. 138А/46, л. 2.

³⁴ Ф. ОАК 18/25. Вж. **Тодоров**, Н. Балканският град..., с. 273.

³⁵ **Козаров**, Г. Добри Желязков Фабрикаджията..., с. 41. Според Иван Русев Добри Желязков е бил отстранен още преди 1843 (вж. **Русев**, Ив. За някои нови и неизвестни..., с. 471).

³⁶ **Козаров**, Г. Добри Желязков Фабрикаджията..., с. 33 и сл.

³⁷ **Жеков**, П. Първата българска сукнена фабрика..., с. 224.

Към същия раздел спада и *илмюхабер*³⁸ от 26 *джемазиул сани* 1265 г. (19 май 1849 г.). С него се съобщава за уволнението на Хуршид ага и назначаването на Салих ефенди като управител на фабриката. За нейните активи и дългове четем в друг документ, от 2 *джемазиул еввел* 1260 г. (20 май 1844 г.), съставен по повод поемането на управлението от Али Риза бей след смъртта на Мустафа Кяни бей. Тук е спомената сумата от 200 000 гроша, прехвърлена от Добри [Желязков] и описана като капитал на фабриката.³⁹ Тази сума се равнява на сумата, постъпила от *казата*⁴⁰ Сливен (Ислимийе). Отпусната е на Добри Желязков през 1839 г., след посещението му в столицата заедно със сливения управител (*войвода*), когато се уреждат „окончателно и условията и наредбите за функционирането на тази фабрика“.⁴¹

Особен интерес в разглеждания раздел представлява и цитираният по-горе регистър от 11 *шеввал* 1277 г. (22 април 1861 г.), изготвен по повод прехвърлянето на фабриката под ръководството на Дервиш бей.⁴² В него е направена подробна инвентаризация на машините (дарак, предачни машини, станове и други) и инструменти (за разчепкване на вълна, за подстригване и тепане на сукното, за навиване на чилета, ножици и много други), отбелязано е тяхното състояние, дали са налични или не, както и цената им. На някои места са добавяни и особени забележки относно изброените характеристики. Инвентарният опис е ценен и поради многото наименования на използваните технически средства, които хвърлят светлина върху технологичния процес, етапите на производство и нивото на модернизация на сливения фабрика. От описва става ясно какъв е инвентарът в старата и в новата фабрика, както и конкретно в обособените работилници – дърводелска, леярна, железарска. Отбелязани са машините, които са внос от Франция, както и инструментите, допълнително доставени от Истанбул.

Изграждането на фабриката от страна на Добри Желязков започва още през 1834 г. Известни са мащабите на строителството, предприето от него, както и усилията му да оборудва фабриката по съвременните стандарти с машини, първоначално внесени от Русия, а впоследствие и изработвани на място, в Сливен, по донесения образец или закупувани от Англия, Франция, Белгия. Някои от назначените управители, като Мустафа Кяни бей (1842 г.) и по-късно Хюсеин бей (1860 г.), също полагат усилия за разширяване на фабричните постройки, за обновяване

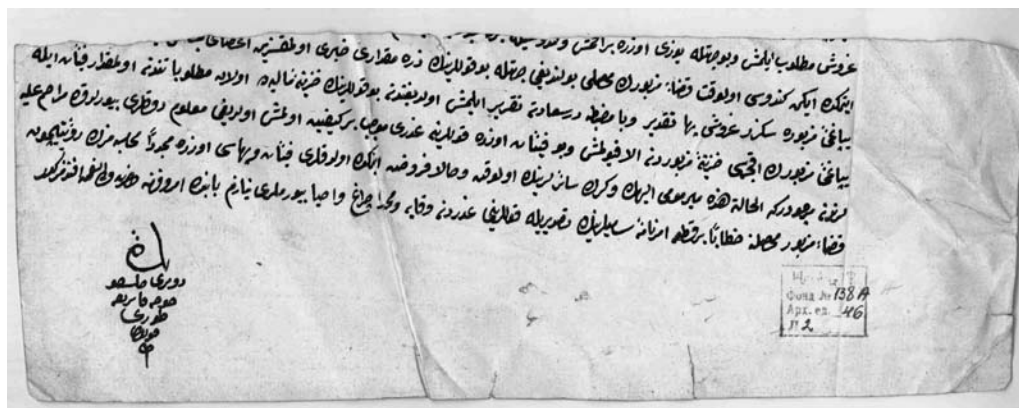
³⁸ Ф. 138/56.

³⁹ Ф. ОАК 36/89.

⁴⁰ Каза – административно-териториална единица в Османската империя (околия, днес община).

⁴¹ Дорев, П. Първата българска сукнена фабрика..., с. 240.

⁴² Ф. 138/237. Първо представяне на регистъра е направено на кръгла маса на тема „Добри Желязков – индустриалец, общественик, дарител“, организирана през 2000 г. в Сливен по повод 200-годишнината от рождението на Добри Желязков. Документът е преведен от османотурски език от Зорка Иванова (вж. Ivanova, Z. On the History of the Textile Factory in Sliven: one Ottoman Register of 1861. – B: *Power and Influence in Southeastern Europe, 16th-19th century*. ed. by Maria Baramova, Plamen Mitev, Ivan Parvev, Vania Racheva. Berlin, Münster: LiT, 2013, с. 131–148).

Приложение № 1

Подпис под фрагментарно запазен документ (Ф. 138А, а.е. 46), който гласи: „Покорен раб Добри Желязко, производител на сукно“

на машините и инвентара.⁴³ Щрихи към историята на разрастването и промените във фабриката внасят 26-те документа от **следващия раздел**, посветен на необходимостта от строеж, подновяване, разширяване, оборудване и преоборудване на фабриката. Два от тях – единият с дата 21 *зилкаде* [12]52 г. (27 февруари 1837 г.)⁴⁴, а другият недатиран⁴⁵, носят подписа и печата на кадийския наместник на *казата* Сливен ес-сейид Абдулрахман. Първият от споменатите документи е регистър (*дефтер*), в който са описани количеството, цената, произхода и предназначението на материалите, необходими за строителните дейности във фабриката. Например дървен материал (дъб, липа) за греди, мертеци, черчевета и первази; различен размер пирони, закупени от железарите в Сливен, Търново, Одрин, Пазарджик (Татар пазаръ) и Добрич (Пазарджък). Сред разходите са и надниците на майстори-зидари от Добрич, Пловдив и други.

Във втория документ (който не е датиран) (вж *Приложение № 2*), се описват отделните помещения на фабриката и тяхното предназначение, като са посочени размерите им на ширина, дължина и височина в лакти. Така например става ясно, че фабриката е разполагала с основна сграда на три етажа (на ширина – 20, на височина – 14, дължина – 102 лакти⁴⁶), ограден със зид и стреха двор, украсен чардак, стая за пиене на кафе, тоалетна, стая с украсена със стенопис ниша (*алафранга*), пет декорирани стаи за настаняване на работници и калфи, железарско, леярско и бояджийско ателие, кухня.

⁴³ Тодоров, Н. Балканският град..., с. 274–276; Козаров, Г. Добри Желязков Фабрикаджията..., с. 44.

⁴⁴ Ф. 138/10.

⁴⁵ ОАК 36/8.

⁴⁶ Един дюлгерски (зидарски) лакът или аршин = 75,8 см. Inalcik, H. Introduction to Ottoman Metrology. – В: *Turcica*, 1983, vol. 15, с. 340.

Към тази група документи би могло да се отнесе платежното нареждане (*сурет*) до министъра на финансите от 21 *мухаррем* 1254 г. (27 април 1837 г.)⁴⁷. В него се посочват сумите, отпуснати за съоръжения на фабриката и остатъкът от кредит на Добри Желязков във връзка с разходите, предават се изводите от доклада на Ованес, изпратен с височайша заповед да я инспектира. Разяснява се, че причината произведеното сукно да е остро и без мъх се корени както в липсата на подходящи машини, така и в системата на работа. Фабрикантът на сукно, както е наречен Добри Желязков, е повикан в столицата⁴⁸ и е отразена неговата молба за отпускане на кредит във връзка с оборудването на фабриката. В края на това платежно нареждане е разпоредено да бъде отпусната от военната каса сумата от 56 000 гроша.

За несъвършенствата на местната сурова вълна се говори и в **следващия обособен тематичен раздел**, в който основна част заемат документите по въпросите за производството на сливенското фабрично сукно. Скоро след откриването на фабриката качеството на местната вълна се оказва незадоволително с оглед на променените и завишени изисквания към произвеждания текстил. За ушиването на новите военни униформи по европейски образец, въведен от султана реформатор Махмуд II, били необходими по-тънки и фини платове. Във връзка с този и други установени проблеми, в доклад за дейността на фабриката се изтъкват общо шест недостатъка на производството в сравнение с английския стандарт.⁴⁹

Адресирано до министъра на финансите *тезкире* от 28 *шеввал* 1258 г. (2 декември 1842 г.)⁵⁰, удостоверява, че от страна на *капуджибаши*⁵¹ Мустафа Кяни бей е пристигнало писмо (*шукка*) относно предадени в склада за дрехи 2411 лакти (*зира*)⁵² сукно. От друг документ⁵³, отнесен към същия период, става ясно, че за всеки лакът сукно към 18-те гроша производствени разходи се изплащат допълнително по 6 гроша, което формира цена от 24 гроша за лакът. На 28 *зилкаде* 1269 г. (2 септември 1853 г.) е направена покупка на 11 798 *аршина* на обща стойност 82 586 гроша.⁵⁴ Информация относно цената (14 гроша на *аршин*) и количеството на произведеното сукно (10 668 *аршина*) съдържа и удостоверение (*илмюхабер*) с дата 24 *мухаррем* 1270 г. (27 октомври 1853 г.)⁵⁵. По-различен вид данни разкрива документ от 15 *рамазан* 1285 г. (30 декември 1868 г.)⁵⁶, в който се съобщава за необходимостта да бъдат изработени от сливенско сукно 869 броя военни униформи

⁴⁷ Ф. ОАК 37/42. Преведен и публикуван от **Недков**, Б. Османотурска дипломатика и палеография. Т. 2, Документи и речник. София, 1972, с. 97–104.

⁴⁸ Вж. също **Документи** за българската история..., с. 217.

⁴⁹ **Тодоров**, Н. Балканският град..., с. 276–277.

⁵⁰ Ф. 138/338.

⁵¹ Началник на дворцовата стража. Вероятно Мустафа Кяни е заемал такъв пост до назначаването му във фабриката.

⁵² Един терзийски (шивашки) лакът или *аршин* = 68 см. Вж. **Inalcik**, Н. Introduction to Ottoman..., 340.

⁵³ Ф. 138/235.

⁵⁴ Ф. 138А/55.

⁵⁵ Ф. 138/236.

⁵⁶ Ф. 138А/223.

на цена от по 113 *гроша* в съответствие с височайшия образец и как да се постъпи с униформите, които не отговарят на него.

Споменатата по-горе необходимост от производство на по-fino сукно става причина за внос на мериносови овце от Испания, тъй като традиционно отглежданите до този момент местни породи дават по-груба вълна.⁵⁷ Решено е, че испанската порода ще подобри качеството на местната суровина и така ще намали вноса, а оттам и себестойността на продукцията. Тази тема е застъпена в 17 документа от **IV раздел**, които се отнасят до цената и количеството на испанските овце и вълната, необходима за фабричното производство.⁵⁸ В един от тях⁵⁹ се описват количеството и видът на овцете, собственост на фабриката, както следва: испански овци – 8956 глави; обикновена бяла овца – 9119 глави; черна овца – 748 глави; кози – 131. Редом с това е предоставена статистика за броя на женските, скопените и умрелите овце, които са продадени през съответната година.

Документите от **последния тематичен раздел** разкриват картината на разходите на фабриката за заплати, материали и консумативи, необходими в производството. Струва си специално да бъде отбелязан един регистър на разходите с дата 5 *реджеб* 1267 г. (6 май 1851 г.), от времето на управителя Салих ефенди, в който подробно се изброяват категориите служители и работници на фабриката и полагащото им се месечно възнаграждение.⁶⁰ От него разбираме, че месечната заплата на управителя е 4050 гроша, на един чиновник – 500, на писаря – 250, на отговорника за кантара – 200, на отговорника за склада – 150, на десетника (*онбаши*)⁶¹ на тъкачите – 150, на десетника даракчия – 200 и др. Във фабриката работят още перачи на вълна, тъкачи, даракчии, сарачи, железари, леяри, отделни длъжности заемат боравещите с различните видове машини и инструменти. На друг лист от регистъра (л. 2а) са изброени количествата и цените на необходимите за фабриката покупки: вълна – 59 894 оки⁶² на стойност 2500 гроша; дървено масло – 743 оки за 56 769 гроша и 19 пари; поташ (калиев карбонат) – 8204 оки за 4102 гроша и др.

Разгледаните в настоящото изследване документи представят основни моменти от създаването, развитието и функционирането на първото в българските земи текстилно производствено предприятие. Независимо дали осветляват цялостни етапи от изграждането на фабриката на Добри Желязков, или съдържат откъслечни данни за нея, те взаимно се допълват и обогатяват познатия исторически контекст.

⁵⁷ За „поощреното“ размножаване на испански овце и подмяната на местната вълна с испанска за нуждите на фабриката в Сливен. вж. **Документи** за българската история..., с. 267, 270.

⁵⁸ Иван Русев проследява цената на вълната за ока, както и количествата вълна, закупена за нуждите на фабриката в средата и втората половина на XIX в. Вж. **Русев**, Ив. За някои нови и неизвестни..., с. 473–474.

⁵⁹ Ф. 138/62 (б.д.).

⁶⁰ Ф. 138/58.

⁶¹ За разделението на фабричните работници по военен образец на четири групи (*тайфи*), които имали десетници (*онбашии*), стотници (*юзбашии*) и пр. вж. **Козаров**, Г. Добри Желязков Фабрикаджията..., с. 38.

⁶² Една *окка* (ока) = 1,282 кг. Вж. **Inalcik**, H. Introduction to Ottoman..., с. 340.

ДВЕ НЕИЗВЕСТНИ ГРЪЦКИ ПРИПИСКИ С ПОДПИСИТЕ НА ТЪРНОВСКИ МИТРОПОЛИТИ ОТ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА XVIII ВЕК И ТЕХНИЯТ ИСТОРИЧЕСКИ КОНТЕКСТ

ДОРОТЕЙ ГЕТОВ, ОЛГА ТОДОРОВА

TWO UNKNOWN AUTOGRAPH GREEK HISTORICAL NOTES BY METROPOLITANS OF TŪRNOVO IN THE FIRST HALF OF THE EIGHTEENTH CENTURY AND THEIR HISTORICAL CONTEXT *Dorotei Getov, Olga Todorova*

SUMMARY

The National Library Sts. Cyril and Methodius in Sofia possesses a Greek manuscript transmitting a rare post-Byzantine Canon Law collection. On an originally blank leaf two previously unknown dated and signed notes by well-known metropolitans of Tŭrnovo were found – one by the hand of Joseph II (1714–1722), and another by Nikephoros (1722–1741).

This article describes briefly codex NBKM gr. 55, transcribes diplomatically these notes and translates them from Greek in Bulgarian. Related to the administration of justice in the metropolis of Tŭrnovo and the neighboring village of Arbanasi (Albanitokhori) in somewhat vague and general terms, these notes are tentatively interpreted in the context of Orthodox Christian versus Ottoman jurisdiction with an excursus on the history of Arbanasi.

Ръкописът **НБКМ гр. 55**, който е част от сбирката гръцки ръкописи в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, привлече вниманието ни по две причини. От една страна, той съдържа един рядко преписван, а до съвсем неотдавна и неиздаден номоканонически сборник – *Архиерейски жезъл* (*Βακτηρία ἀρχιερέων*), съставен през 1645 г. от йеромонах Якоб, архимандрит и епитроп в Янина.¹ От друга страна обаче, далеч по-важни от текста на ръкописа се оказаха няколко приписки в него, даващи сведения, макар и най-общи, за църковното правоприлагане в Търновската митрополия и село Арбанаси през първата

¹ За този сборник на каноническото право вж. **Zachariä von Lingenthal**, К. Е. Geschichte des griechisch-römischen Rechts. Berlin, 1892, с. 48; вж. също **Γκίνεζ**, Δ. Σ. Περίγραμμα ιστορίας τοῦ μεταβυζαντινοῦ δικαίου. Ἀθήνα, 1966, с. 122–123. *Архиерейският жезъл* остава неотпечатан чак до 2000 г. Неговото критическо издание по 6 преписа от библиотеки в Гърция е дело на **Ἀκανθόπουλος**, Π. Ἱερομονάχου, ἀρχιμανδρίτου καὶ ἐπιτρόπου Ἰωαννίνων Ἰακώβου, Βακτηρία ἀρχιερέων (1645). Θεσσαλονίκη, 2000. За съжаление при конституирането на текста Акантопулос не е взел под внимание или не е познавал софийския препис.

половина на XVIII в. Тези приписки, които досега не са били разчетени и интерпретирани, тук се публикуват за първи път с превод на български.

НБКМ гр. 55² е ръкопис от втората половина на XVII в.³, писан от една ръка върху хартия, има 519 листа с размери 205 × 145 (155 × 95) мм и е в добро състояние. Преподвързан е в края на XVIII в. от известния български подвързвач и преписвач поп Стоян от село Кованлък (сега с. Пчелище, близо до Велико Търново).⁴

Изпълнението на книгата не е *de luxe*, почеркът и украсата са семпли и утилитарни, характерни за времето и предназначението си. Въпреки положените усилия, не можа да се установи кога точно, откъде и по какъв начин е постъпил ръкописът в Националната библиотека.⁵

Канонистът йеромонах Якоб съставя своята правна енциклопедия по поръка на вселенския патриарх Партений II (1644–1646, 1648–1651) и сам я нарича *Архиерейски жезъл*, т.е. помагало, на което да се опират висшите духовници при уреждането на подведомствените им дела. Обширната канонично-правна материя в този номоканон е организирана в 1624 глави, подредени по буквите на гръцката азбука по образа на *Азбучната синтагма* на Матей Властар (†1360)⁶. По-краткият къснотранзитантски Властарев сборник, с 350 глави, макар и в широка употреба, явно не е бил достатъчен за уреждането на църковния живот при променените условия под Османско владичество три века след съставянето му. В новия сборник, съдържащ не само правила от каноническото право, но и гражданско-правни разпоредби, азбучно подредената част се предхожда от много подробно съдържание, разположено на 51 страници в **НБКМ гр. 55**, което служи и като показалец на

² През 1910 г. в раздела „Неславянски ръкописи и старопечатни книги“, Беньо Цонев дава първото кратко описание на ръкописа под № 573 (вж. **Цонев**, Б. Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София. София, 1910, Т. 1, с. 514–515). Маньо Стоянов прави ново кратко описание (вж. **Стоянов**, М. Опис на гръцките и други чуждоезични ръкописи в Народна библиотека „Кирил и Методий“. София, 1973, с. 64–65).

³ Тази датировка се основава на седемте (!) водни знака в ръкописа – всички от втората половина на XVII в. Маньо Стоянов (вж. **Стоянов**, М. Опис на гръцките и други..., с. 64) погрешно датира ръкописа „от 1645 г.“, която всъщност е годината на съставяне на номоканона, посочена в края на предисловието към него на л. 48а, а не на неговото преписване.

⁴ Според негова приписка на листа, залепен върху задната корица отвътре, с дата 26 февруари 1786 г., на български с гръцки букви: *Δα ζῳέτσε κάκο ποβέρζα | τάξη πλογοδοухνοβέννα | κνίγα πό(π) : Στογιάν | ότ Κουβαλνάκα β γοδίνι | 1786 | φε()*: 26. Друга една приписка (от 1794 г.) на поп Стоян на български с гръцки букви от книга в църквата „Св. Димитър“ в Арбанаси публикува Д. Папазов (вж. **Папазов**, Д. Село Арбанаси. Лични спомени и събрани данни. – В: *Сборник на БАН*, 1937, т. 31, с. 3). На Стоян Кованлъшки е посветена глава и в книгата на **Ангелов**, Б. Съвременници на Паисий. София, 1963, Т. 1, с. 190–193; Сrv. също **Христова**, Б., Караджова, Д., Икономова, А. Български ръкописи от XI до XVIII век запазени в България. своден каталог. София, 1982, Т. 1, № 668, № 801.

⁵ Във всеки случай това е станало преди 1910 г., т.е. преди отпечатването на „Описа“ на Б. Цонев. За голямо съжаление старият каталог на ръкописите в Народната библиотека, към който Б. Цонев препраща, не е достигнал до наши дни.

⁶ Издадена в: **Ράλλης**, Γ., **Ποτλῆς**, Μ. *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων*. т. 6. ἐν Ἀθήναις, 1859.

ключовите думи, както и от две предисловия на съставителя⁷. След още няколко въвеждащи текста започва същинският правен свод с главите от буква А. Макар и доста обемист, с дебелина на книжното тяло 70 мм, софийският препис на *Архидерейския жезъл* побира само съдържанието и същинската част на букви А–К, т.е. явява се като негов том първи. Едва ли подлежи на съмнение, че е имало и втори том с текста на букви Λ–Ω, но неговите следи се губят.⁸

Ръкописът **НБКМ гр. 55** е уникален и с това, че още в XVIII в. наличността в него е „нотариално заверена“ с бележки за броя на листовите, с въсърни печати, а на едно място – и с подпис на нотариус. Така например на л. 26а, след края на съдържанието на книгата и констатацията, че то заема 25 листа⁹, има три отпечатъка върху червен въсърк, два от които са запазени. По-нататък, на л. 196б (край на буква А от законника), виждаме два отпечатъка, удостоверяващи, че броят на листовите дотук е 171, без да се броят първите 25 на съдържанието.¹⁰ На това място буквите върху отпечатъка с осмоъгълна форма и големина 15/13 мм, в три реда, се четат малко по-ясно и по-пълно: + | Μ Ι Τ Ι Ω | Κ Ρ Ν Κ. Поради частичното изронване на въсърка, разчитането на тези инициали остава не докрай сигурно, докато не се установи кой точно е титулярът на този печат.¹¹ Единственото сигурно, което може да се каже, е, че това е един протонотарий¹², подписал се само един път на л. 26а под бележката за броя на листовите дотам, и под въсърните печати: + ὁ πρωτονοτάριος [.....]. Подписът е твърде „завързан“ и представлява двуредна монокондилиа, наподобяваща османска тугра. За голямо съжаление засега името на нотариуса не се поддава на разчитане¹³. Обаче палеографските особености на една притежателна приписка в края на ръкописа (л. 518б), съставена в Алванитохори (Арбанаси) на 16 юни 1709 г., сочат, че най-вероятно тя е писана именно от неговата ръка. Ето какво гласи тази приписка:

Εν ετη 1709 εν μηνι 16 ιουνιου εις Α | λβανιτοχώρη. ὁ παρῶν νόμος ἦτον | τοῦ ποταῖ μακαρίτη κύργιου Μπανόγλου | καὶ διὰ τὸ μαζομένου ασλανία ἡκοσι τὸν | ἔδοσεν εἰς την χώρα | καὶ ἀφιερῶθη να εὐρησκαίτη εἰς | την χώραν [...] μικροῦς εἰς ἡ μεγάλους.

⁷ Съдържанието и предисловията са издадени от **Антониос Момфератос** в: *Δελτίον τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος*. т. 3. ἐν Αθήναις, 1889, с. 129–218.

⁸ Ако е запазен, той може да се открие в някоя чужда библиотека. Във всеки случай вторият том не е сред съхраняваните в България около 1100 гръцки ръкописа.

⁹ ὁ πινάκας εὐς ἡδὲ ἡν φηλα 25.

¹⁰ εὐς ἡδὲ φίλα ἐκατόν εὐδο | μηντα ένα | απο τα 25 ἐξόχος.

¹¹ Отпечатъци върху червен въсърк с бележки за броя на листовите има на още няколко места – в началото (л. 1а) и края на ръкописа (л. 518б), на л. 220а и на л. 347б.

¹² За тази църковна *офикия* вж. **Verpeaux**, J. Pseudo-Kodinos. traité des offices. Paris, 1976, с. 185, 317.

¹³ За мъчнотията и несигурността при разчитането на монокондилиите от османския период вж. **Oikonomidès**, N. Réflexions sur le monocondyle épiscopal du 16e s. – В: *Η ελληνική γραφή κατά τοὺς 15ο καὶ 16ο αἰῶνες*. Αθήνα, 2000, с. 53–63.

„В година 1709, на 16 юни, в Алванитохори. Настоящият законник беше на блаженопочившия кир Баноглу и срещу събраните двадесет аслани той го даде на селото и беше посветен да се намира в селото за малки и големи“¹⁴.

Останалите две приписки, които хвърлят светлина върху по-нататъшната съдба на ръкописа, се намират на л. 26б. По-ранната от тях датира от 1719 г. и носи подписа на търновския митрополит Йосиф II (1714–1722) :

Διά τινας ὑποθέσεις ὁποῦ ἐσυνέβησαν τοῖς Ἀλ | βανιτοχωρίταις καὶ ὑπόχρεοι
γεγονόσιν ἡμῖν | τὰς αὐτῶν ἐπὶ πόνως εἰς καλὴν ἔκβασιν φερου | σιν ὡς εἴρηται
ὑποθέσεις ὑπὲρ τὰ πεντήκον | τα ἄσλανία ἔδωσαν ἀντ’ ἐκείνοις ἡμῖν τὸ | παρὸν νόμιμον
τὸ ὁποῖον ὁποῖος ἀποτολ | μήσῃ νὰ τὸ κλέψῃ ἢ νὰ τὸ προδώσῃ παρὰ | γνώμην ἡμετέραν
νὰ εἶναι ἀμφότεροι ἂ | φωρισμένοι παρὰ θεοῦ παντοκράτορος καὶ | οἱ θεῖοι ἀπόστολοι
ἄκροι ἐχθροὶ καὶ ἀντίδικοι | αὐτοῖς : ,αἰθ’ | + ὁ μητροπολίτης Τορνόβου Ἰωσήφ. (Последният ред е монокондилия.)

„Поради едни съдебни дела, които се наложи да водят жителите на Алванитохори, и те задлъжняха към нас – понеже с много труд съумяхме да доведем до благоприятен изход споменатите съдебни дела – с повече от петдесет аслани, вместо тях те ни дадоха настоящия законник, който, ако някой дръзне да открадне или да предаде другиму без наше позволение, и двамата да бъдат афоресани от вседържателя Бог, а Божиите апостоли да им бъдат непримирими врагове и противници. 1719. + Търновски митрополит Йосиф.“

Непосредствено след горната приписка, на същия л. 26б, е разположена и бележка от 1734 г., завършваща с подписа на търновския митрополит Никифор (1722–1741):

Τὸ παρὸν νόμιμον, καθὼς διαλαμβάνει τὸ τοῦ πρὸ ἡμῶν | κὺρ Ἰωσήφ σημεῖωμα,
ὑπάρχει τῆς καθ’ ἡμᾶς μ(ητ)ροπόλεως | κτῆμα, ὅπερ καὶ ἀφήσαμε κατὰ τὸ παρὸν εἰς
χεῖρας τοῦ ἐπὶ | τρόπου μας κὺρ Ἐλευθερίου ἐπειδὴ καὶ τὸ χρειάζεται εἰς τὰς ἐκκλη |
σιαστικὰς ὑποθέσεις ὡς ἐπιτροπὸς μας νὰ διερευνᾷ τὰς τυ | χούσας ὑποθέσεις, μετὰ δε
ταῦτα νὰ τὸν ἐξαποστείλῃ εἰς τὴν μ(ητ)ρο | πολιν. εἰ δὲ τολμήσῃ τις νὰ τὸν κρατήσῃ
ἐν βίᾳ, νὰ εἶναι ἀφορισμένος καὶ ἀσυγχώρητος ὡς ἱερόσυλος καὶ νὰ ἐνέχεται | Χ(ριστ)
ῶ τῷ θε(ε)ῶ, ἔ(τους) ,αἰψδ’ νοεμβρίου β’ | + ὁ Τορνόβου Νικηφόρος. (Последният ред е с монокондилия.)

„Настоящият законник, както се казва в приписката на предшественика ни кир Йосиф, е собственост на нашата митрополия, и ние го предадохме понастоящем в ръцете на нашия епитроп кир Елефтерий, понеже му е необходим за църковните дела да проучва текущите съдебни дела като наш епитроп, а след това да го изпрати обратно в митрополията. А ако някой дръзне да го задържи насила, да бъде

¹⁴ Б. Цонев не отпечатва тази приписка, а отбелязва само това, че първият притежател на ръкописа бил „кир Млакоγλου (?) от Арванитохор (Арбанаси)“ (вж. **Цонев**, Б. Опис на ръкописите и..., с. 515). Маньо Стоянов пък въобще не споменава за наличието на приписката (вж. **Стойнов**, М. Опис на гръцките и... София, 1973)!

отлъчен и непростен като светотат и да бъде наказуем от Бога Христа. 2 ноември 1734. + Търновски Никифор¹⁵.

* * *

Не особено сложният сюжет, който може да се сглоби въз основа на горните три приписки и на някои допълнителни данни, звучи по следния начин:

Първият известен засега собственик на направения през втората половина на XVII в. препис (**НБКМ гр. 55**) на гръцкия номоканоничен сборник „Архиерейски жезъл“ бил някой си кир Баноглу¹⁶, който продал ръкописа на жителите на с. Алванитохори (дн. Арбанаси, Търновско) за сумата от 20 *аслани*¹⁷. Така, по времето

¹⁵ Беньо Цонев не се спира подробно на приписките на л. 266 от 1719 и 1734 г., а отбелязва единствено чие притежание е ръкописът: „бил имот на Търновската митрополия...“, (вж. **Цонев, Б.** Опис на ръкописите и..., с. 515). Що се отнася до Маньо Стоянов, той въобще не споменава за наличието на тези две приписки. Въпреки това като мостра от ръкописа той отпечатав фотография на л. 266 (ил. № 13), като по този начин подвежда ползвателя, защото на фотографията всъщност се виждат приписките с почерците на двамата митрополити, а не основната ръка на кописта.

¹⁶ Презиме, формирано по словообразователните закони на турския език, с помощта на суфикса „оглу“ (от тур. *oğul* – син, мъжка рожба). Два са възможните прочита на името Баноглу. От една страна, „Бан“ би могло да се схваща като лично име, и оттук Баноглу да се разбира като „синът на Бан“. Известен е например някой си граматик Бан, преписал през 1662 г. един Служебник в с. Радомирци, Луковитско (вж. **Христова, Б., Караджова, Д., Икономова, А.** Български ръкописи от XI до XVIII век..., Т. 1, с. 173, № 462). От друга страна обаче, в Търново и региона, както сочат ранните османски регистри, името Бан не се среща. Изключително редки за именната система на търновчани от този период са и производните на Бан – Бано, Банко, Банчо (вж. **Мутафова, Кр.** Старопрестолният Търнов в османотурската книжнина (XV–XVI век). Велико Търново, 2002, с. 156, 262). Ето защо в нашия случай *бан* би могло да се тълкува и другояче като титла или длъжност. Тогава Баноглу ще трябва да се разбира като син на лице, носещо титлата/заемащо длъжността *бан*. Тази хипотеза не е лишена от основание поради факта, че през XVII–XVIII в., както ще стане дума по-нататък, Арбанаси поддържало активни връзки с Влашкото княжество, като в селището на временно или на постоянно местожителство се установили представители на някои видни влашки родове. По същото време титлата *бан* – една широко разпространена през Средните векове в почти цяла Югоизточна и Централна Европа титла, била част от висшата управленска номенклатура и на Влашкото княжество. *Бан* или *велик бан* е между най-висшите длъжности в княжеството, пръв помощник на войводата (вж. **Димитров, Стр., Манчев, Кр.** История на балканските народи. Т. 1, (XV–XIX век). 2. изд. София, 1999, с. 37). Виж напр. едно споменаване на *великия бан* Корня Брълюю в грамота от 1697 г., издадена от влашкия владетел Константин Брънковяну (Бранкован) за търновския манастир „Св. Троица“, в: **Бойчева, П.** Относно едно дарение на Константин Брънковяну за Търновската православна църква. – В: *Изследвания в чест на чл.-кор. проф. Страшимир Димитров*. София, 2001, Т. 1, с. 363, 365. (Studia Balcanica; т. 23).

¹⁷ Под *аслан* тук трябва да се разбира холандският талер – сребърна монета, която в онзи период била в обращение и в Османската империя. Османците я наричали *esedi guruş* или *aslanlı guruş* (от ар. *esed* и тур. *a(r)slan* – лъв), т.е. „лъвски“ грош. Наименованието произтича от изобразените върху монетата два лъва. В края на XVII–началото на XVIII в. разменният курс на „лъвския“ грош спрямо основната все още тогава османска сребърна монета – *акчето*, вариал най-често около стойностите от 120–160 *акчета* за грош. Срв.

на съставянето на най-ранната приписка (16 юни 1709 г.), книгата вече била притежание на селото.

Десет години по-късно ръкописът отново сменил собственика си. Както научаваме от втората приписка, към онзи момент (1719 г.) селището било задлъжняло с повече от 50 *аслана* към Търновската митрополия заради някакви съдебни дела, които – благодарение на положените от Митрополията и от самия митрополит Йосиф II¹⁸ усилия – завършили благоприятно за арбанасчани. Вместо да се разплатят с пари обаче, жителите на Арбанаси се споразумяли с Митрополията да ѝ дадат „Законника“ – една сделка, която очевидно била изгодна за тях, като се има предвид, че ръкописа те придобили за сума, много по-ниска от тази, на която възлизал дългът им¹⁹.

Ръкописът продължил да бъде собственост на Търновската митрополия и при приемника на Йосиф II – митрополит Никифор²⁰. Но при неговото предстоятелстване преписът на *Архиерейски жезъл* изглежда отново се озовал в Арбанаси. Кои са аргументите в полза на подобна хипотеза? Според третата приписка, през 1734 г. Митрополията дала разрешение на своя служител (*ἐπιτρόπου μας*), епитропа Елефтерий, да изнесе книгата, за да си послужи с нея при проучването на някакви „текущи“ църковни дела, с уговорката после да я върне обратно. Въпросният Елефтерий обаче, както подсказва един дарствен надпис от 1746 г. върху бронзов полилей, изработен за арбанаската църква „Св. Никола“, ще да е бил тясно свързан с Арбанаси. Във всеки случай в дарствения надпис е засвидетелствано едно лице, което най-вероятно е идентично с епитроп Елефтерий от приписката, тъй като носи не само същото име, но и същата титла²¹. Почти сигурната тъждественост на „двамата Елефтериевци“ (този от приписката и този от надписа) дава основание да се мисли, че през 1734 г. ръкописът наистина се е завърнал, макар и за кратко, там, откъдето „тръгнал“ около две десетилетия по-рано, а именно – в Арбанаси.

Pamuk, Ş. Money in the Ottoman Empire 1326–1914. – В: *An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1300–1914*. ed. by Halil Inalcik and Donald Quataert. Cambridge University Press, 1994, с. 964–965.

¹⁸ За него вж. **Γερμανός**, μητροπολίτης Σάρδεων. Ἐπισκοπικοί κατάλογοι τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Βορείου Θράκης καὶ ἐν γένει τῆς Βουλγαρίας ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως καὶ ἐξῆς. – В: *Θρακικά*, 8, 1937, с. 110–189 (180); **Снегаров**, И. Търновските митрополити в турско време. – В: *Списание на БАН*, 1935, № 52, с. 227–228; **Тютюнджиев**, И. Търновската митрополия през XV–XIX в. Велико Търново, 2007, с. 287–292.

¹⁹ Йосиф II, един от най-високообразованите търновски архиереи и плодовит писател, произхождал от с. Дровяни в Епир (вж. **Тютюнджиев**, И. Търновската митрополия през XV–XIX в., с. 287). Голяма част от жителите на Арбанаси обаче, както ще стане дума по-нататък, също били потомци на преселници от Епир (вж. бел. 22). Трудно е да се каже обаче дали тези общи корени имат някаква връзка с факта, че митрополитът е взел така присърце делата на арбанасчани и се задоволил със сравнително скромно заплащане.

²⁰ За митрополит Никифор вж. **Γερμανός**, μητροπολίτης Σάρδεων. Ἐπισκοπικοί κατάλογοι τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Βορείου Θράκης καὶ ἐν γένει τῆς Βουλγαρίας ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως καὶ ἐξῆς. – В: *Θρακικά*, 8, 1937, с. 110–189 (180); **Снегаров**, И. Търновските митрополити..., с. 228–229; **Тютюнджиев**, И. Търновската митрополия през XV–XIX в., с. 293–296.

²¹ **Попгеоргиев**, Й. Село Арбанаси. историко-археологически бележки. – В: *Периодическо списание на Българското книжовно дружество в София*, 1904, кн. 64 (15), с. 116.

При положение, че съдбата на **НБКМ гр. 55** се оказва така тясно преплетена с Арбанаси, задължително е да се хвърли един, макар и най-бегъл поглед, върху миналото на това селище, което изпъква като едно от най-динамичните и проспериращи християнски поселения в българските земи през вековете, предшестваша Българското национално възраждане. Такъв един кратък преглед би могъл ако не да пресъздаде конкретните обстоятелства, свързани със сюжета от приписките, то поне да ни ориентира по-добре в общия исторически контекст, в който те били създадени.

Не се знае кога точно е основано Арбанаси, но още първото му споменаване в османски данъчен регистър от 40-те–50-те години на XVI в., където то фигурира като „село Яйлак, с друго име Арна(в)уд кьой, спадащо към Търново“, го разкрива като населено място с твърде специфичен етно-демографски облик. Подобно на още няколко други села от Централна и Североизточна България, то било обитавано не само от местни християни, но и от погърчени албанци („арнаути“), колонизирани тук най-вероятно след завоевателния поход на Баязид II в Южна Албания през 1492 г.²² В края на краищата, въпреки че по-късни документи свидетелстват за твърде пъстър народностен състав на селото, който освен албанци, включвал още гърци, власи, сърби, българи и др.²³, тъкмо албанският етноним си останал трайно закодиран в името, с което селището добива известност: Алвани-тохори (гр.), Арна(в)удкьой (тур.), Арбанаси (бълг.).

Възходът на „албанското село“ започва от средата на XVI в., когато великият везир Рустем паша изкупува за 1700 жълтици сравнително невзрачното дотогава население от предишния му собственик и почти веднага след това го превръща във *вакф*. За бързото издигане на селището обаче допринесъл не само облагодетелстваният му вакфски статут, но и обстоятелството, че арбанасчани били натоварени с функциите на *дервентджи* (пазител на планинските проходи) и *джелети* (доставчици на дребен рогат добитък) – позиция, която им гарантирала освобождаване от редица обичайни за останалата рая тегоби и данъчни задължения, и им давала възможност за акумулиране на солидни капитали²⁴. Ето защо не е никак чудно, че постепенно Арбанаси се превръща в притегателен център,

²² **Кил**, М. Изкуство и общество в България през турския период: преглед на икономическите, юридическите и художествените предпоставки за българското поствизантийско изкуство и неговото място в развитието на изкуството на християнските Балкани, 1360/1370–1700 г. нова интерпретация. прев. от англ. ез. Р. Градева. София, Любомъдрие-Хроника, 2002, с. 86–87. За другите гръко-албански села в българските земи през османския период вж. **Gjuzelev**, B. Albanische Siedler in den bulgarischen Landen (Ende des 15. bis zum 18. Jh.). – В: *Bulgarian Historical Review*, 1992, № 1–2, с. 95–107; **Градева**, Р. Селяни в международната търговия: Червена вода, XVII–нач. на XVIII в. – В: *Алманах за историята на Русе*, 2002, т. 4, с. 92–112.

²³ **Мутафов**, В. За етническия, социалния и стопанския облик на с. Арбанаси през XVII в. – В: *Годишник на музеите от Северна България*, 1979, т. 5, с. 85–88.

²⁴ По-подробно за ранната история на Арбанаси и за облагодетелствания статут на жителите му, вж. **Димитров**, Стр. Бунтовни движения в Търновско и Източна България по време на Чипровското въстание. – В: *Исторически преглед*, 1988, № 10, с. 36–40, 44; **Кил**, М. Изкуство и общество..., с. 84–88.

към който се стичат все нови и нови заселници от околните села и от самия град Търново.²⁵ Селището бурно се разраства и докато през 1544 г. наброява едва 63 домакинства и 77 неженени мъже (или общо около 400 души)²⁶, то в края на XVII–началото на XVIII в. в него вече са регистрирани 1145 пълнолетни мъже-неомуюсломани (т.е. над 5000 души общо), което го нарежда на едно от челните места в групата на най-големите християнски села от онова време²⁷.

Натрупали не само пари, но и самочувствие, арбанасчани отрано се впускат в една колкото рискова, толкова и доходоносна дейност – международната търговия. Предприемчивите жители на селото активно участвали в стопанския обмен с отвъддунавските земи и Централна Европа.²⁸ Наред с това те въртели търговия с Италия и дори с Русия.²⁹ За размаха и влиянието на арбанаските търговци сам по себе си говори фактът, че на няколко пъти през XVII в. именно хора от Арбанаси застават начело на т.нар. „Гръцка“ (балканска) търговска компания, създадена през 1639 г. в Сибиу с благословията на трансилванския княз. От Арбанаси произхождал и първият старейшина на компанията – някой си Евстати Плачко, както и мнозина от по-сетнешните ѝ ръководители.³⁰

През XVII–XVIII в. Арбанаси се очертава и като значимо духовно и културно средище. Показателно е, че от този период са запазени цели седем църкви (две от тях – манастирски), които са богато и изящно стенописвани от български и чужди майстори зографи.³¹ През същия период селището разполагало с внушителен брой свещеници³², както и с поне едно училище за „елинско“ образование.³³ За сравни-

²⁵ Срв. напр. **Калицин**, М., Мутафова, Кр. Подбрани османски документи за Търново и Търновска каза. Велико Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 2003, с. 282–283 (№ 27).

²⁶ **Кил**, М. Изкуство и общество..., с. 87–88.

²⁷ **Първева**, Ст. Поселищна мрежа и гъстота на населението в части на Северна България и подбалканските полета в края на XVII–началото на XVIII век. – В: *Исторически преглед*, 1992, № 8–9, с. 34, 45.

²⁸ Вж. напр. **Бур-Марковска**, М. Балканите и унгарският пазар през XVIII век. София: Изд. на БАН, 1977, с. 27–28; **Маслев**, Ст. Търговията между българските земи и Трансилвания през XVI–XVII век. София, 1991, с. 131–132, 261–262, 271.

²⁹ **Документи** за католическата дейност в България през XVII век. състав. Примов, Б., Сарийски, П., Йовков, М. София, 1993, с. 506, 512; **Гъбенски**, П. Българските търговци – „нежински гръци“ и нашето Възраждане. – В: *Списание на Българското икономическо дружество*, 1931, № 5, с. 298–305.

³⁰ **Велики**, К. За търговията на българските земи с Австрия в края на XVIII и началото на XIX в. – В: *Исторически преглед*, 1959, № 6, с. 62–63; **Димитров**, Стр. Бунтовни движения в..., с. 43.

³¹ **Василиев**, А. За българската живопис през XVIII в. – В: *Паисий Хилендарски и неговата епоха (1762–1962)*. сборник от изследвания по случай 200-годишнината от История славянобългарска. София, 1962, с. 476–478; **Прашков**, Л. Църквата „Рождество Христово“ в Арбанаси. София, 1979; **Същият**. Монументалната живопис в България през XVIII–XIX век. Велико Търново, 1998, с. 13–18.

³² **Мутафов**, В. За етническия, социалния и стопанския облик..., с. 88.

³³ **Тютюнджиев**, И. Търновската митрополия през 17. и първата половина на 18. век. по документи от архива на метоха „Божи гроб“ на Ерусалимската патриаршия в Цариград. Велико Търново, 1996, с. 70–73.

телно високото ниво на грамотност и за това, че книжовността в селото била на почит, свидетелства и немалкият брой съхранени и до днес гръцки старопечатни книги, принадлежали някога на арбанашките църкви или на отделни арбанасчани.³⁴ Стопанската активност на населението безспорно била една от важните предпоставки за духовното издигане на Арбанаси, но далеч не единствената. Не по-малка роля играела географската близост на селото до митрополитското седалище Търново. Търновските митрополити, мнозинството от тях – гърци, очевидно се чувствали като у дома си в предимно гръко-езичното Арбанаси³⁵ и поддържали там свои летни резиденции.³⁶ Покрай Митрополията заможното „албанско село“ се оформило и като център на едно по-широко православно общуване – то станало редовна спирка за висшите православни духовници и за монасите-таксидиоти от Света гора, Ерусалим или Синай, които кръстосвали балканските пътища в събиране на милостиня³⁷. Най-сетне, не бива да се пропуска и още един важен фактор за духовната будност на селището – постоянното покровителство, материално и морално, което оказвали на арбанашките църкви и училище влашките господари.³⁸ „Влашката връзка“ в историята на Арбанаси обаче не се изчерпва с това. В „голямото и благородно селище на гърци и албанци“, както през 1685 г. никополският католически епископ Антон Стефанов определил Арбанаси, се заселили и някои видни влашки фамилии – Брънковяну, Въкареску и др.³⁹, чието присъствие придало допълнителен аристократичен блясък на и без това твърде необичайното село.

* * *

Така очертаната картина не бива да създава впечатлението, че в хронологическия отрязък, който най-много ни интересува тук – края на XVII–30-те г. на XVIII в., животът на арбанасчани протичал съвсем безоблачно. Напротив, в този твърде турбулентен за Балканите период Арбанаси трябвало да се справя с най-различни предизвикателства, някои от които изисквали от жителите му колективно усилие и колективно действие.

Впрочем, нека да припомним, че тъкмо за някакъв накърнен колективен интерес се загатва и във втората, датираща от 1719 г. приписка от **НБКМ гр. 55**.

³⁴ **Снегаров, И.** Из арбанашките книги в Софийската Народна библиотека. – В: *Списание на БАН*, 56, Клон историко-филологически и философско-обществен, 1937, 28, с. 141–176.

³⁵ За гръкоезичието на Арбанаси през XVII в. свидетелстват и българските католически епископи. Виж напр. релацията до Рим на Софийския католически епископ Петър Богдан от 1640 г. в **Димитров, Б.** Петър Богдан Бакшев. български политик и историк от XVII век. София, 1985, с. 138, 164, както и релацията на Никополския католически епископ Антон Стефанов от 1685 г. (вж. **Документи** за католическата дейност..., с. 506, 511–512).

³⁶ **Тютюнджиев, И.** Търновската митрополия през XV–XIX в., с. 56, 59.

³⁷ **Тютюнджиев, И.** Търновската митрополия през 17. и първата половина на 18. век..., с. 73.

³⁸ **Пак там**, с. 69–73.

³⁹ **Драганова, Т., Попова, Сн.** Родът Бранковани в Арбанаси. – В: *Годишник на музеите в Северна България*, 1976, т. 11, с. 234–236; **Таринска, Ст.** Софроний Врачански, румънското общество и румънската литература. – В: *Българо-румънски литературни взаимоотношения през XIX век*. София, 1980, с. 181–188.

Заради този общоселски интерес на арбанасчани се наложило не само да водят съдебни дела, но и да ангажират с тях Търновския митрополит Йосиф II. Приписката, както видяхме, не казва за какъв точно род дела става дума, нито от какъв съд те били гледани. По принцип обаче се знае, че през османската епоха легалната защита на общностните интереси на християните от дадено населено място обикновено се поемала от едно излъчено от тях колективно представителство и най-често се осъществявала в „официалните“, правораздаващи в съгласие с *шерията* и *кануна* съдилища. Прибягването до услугите предимно на османските/ислямските съдилища се обяснява с това, че тяхната сфера на правомощия била най-широка – единствено там, например, било възможно да се водят междо-конфесионални спорове или да се оспорват решения на органите на османската власт. Безспорно най-търсен от локалните християнски общности и респективно от техните представителства бил местният кадийски съд, докато султанският и везирският диван като своеобразна „върховна“ съдебна инстанция, както и диваните на бейлербеевете, саднжакбеевете и др. висши провинциални османски функционери като междинна инстанция, били по-труднодостъпни, и съответно – по-слабо използвани.⁴⁰ Обичайните поводи, при които християните от едно селище се обръщали към кадийския съд, били свързани с оплаквания от неправомерно данъчно облагане; със сключване или връщане на колективни заеми; с уреждане на проблеми, възникнали в резултат от извършването на углавни престъпления на територията на селището; с издействане на разрешителни за строеж или ремонт на църкви; със спорове със съседни населени места за границите между землищата и др.⁴¹ Съдът също така бил търсен не само като арбитър за решаването на даден спор, но и като медиатор. Именно до посредничеството на кадийския съд например прибегнали арбанасчани в един от най-критичните мигове от историята на своето село. Епизодът, за който става дума, се разиграл в размирните години на войната между Османската империя и т.нар. Свещена лига (1683–1699), когато сред подвластните на османците народи, включително и сред българите, се надигнали бунтове и въстания. Арбанасчани, както свидетелства османската документация, изглежда също се готвели за бунт. През 1689 г., във всеки случай, в Търново пристигнал един султански ферман, с който се нареждало да бъде описано и конфискувано цялото движимо и недвижимо имущество на 52-ма жители на Арбанаси, които към онзи момент отсъствали от страната. Властите очевидно ги подозирали в нелоялност, тъй като 52-мата търгували не къде да е, а в полските и унгарските земи, т.е. на територията на османските противници. С фермана се заповядвало също така да бъдат конфискувани имотите и на други деветима души от селото, а самите те да бъдат незабавно отведени да отговарят пред султанския диван. Съществена подробност е, че в резултат от проведените обиски в домовете на арбанасчани било открито много оръжие – както хладно, така и огнестрелно, което било надлежно описано от разследващите. Опасно стягащият се около ши-

⁴⁰ Грозданова, Е. Форми на представителство на различни териториални, професионални, религиозни и етнически общности под османска власт. – В: *Представата* за „другия“ на Балканите. сборник. София, 1995, с. 84–85.

⁴¹ Пак там, с. 83.

ята им обръч накарал жителите на Арбанаси да предприемат спешни мерки. Те изпратили в Търновския кадийски съд голяма делегация от над 40 души, която успяла да договори със специално изпратения от столицата офицер, натоварен с наказателната операция, една спасителна за селото сделка. Според споразумението, сключено пред кадията, Арбанаси на практика се откупило срещу огромната за времето си сума от 20 хиляди гроша, 5 хиляди от които били изплатени на държавната хазна веднага, а останалите 15 хиляди гроша представителите на селото обещали да внесат в рамките на един месец.⁴²

За съжаление, с изключение на горния пример, засега не разполагаме с други документи, които да показват как жителите на Арбанаси защитавали пред и чрез османските съдилища един или друг свой общностен интерес. Факт е обаче, че в ежедневието на селището непрекъснато възниквали ситуации, които поставяли селския колектив в конфликт било с османската власт, било с други външни или вътрешни фактори.⁴³ Логично е в подобни случаи жителите на Арбанаси да са се опитвали да минимизират произлизащите за тях щети, възползвайки се от възможността да защитят правата си пред официалните османски съдебни институции. Малко вероятно изглежда обаче съдебните дела, споменати в приписката от 1719 г., за спечелването на които специална заслуга имал търновският митрополит Йосиф II, да са се водили в кадийския или в друг османски съд, и да са били насочени срещу действията на отделни държавни функционери или органи на османската власт. Засега поне не разполагаме с данни висши православни духовници да са участвали в подобен род колективни съдебни дела, инициирани от пасомите им, или да са се явявали като свидетели в такива дела. Разбира се, би могло да се допусне, че ако евентуално Йосиф II е поддържал добри връзки с някои османски големци (една практика, която не била чак такава рядкост сред висшето православно духовенство в Османската империя⁴⁴), той може да се е застъпил пред тях

⁴² Димитров, Стр. Бунтовни движения в..., с. 40–43; Вж. публикация на документите в: Калицин, М., Мутафова, Кр. Подбрани османски документи за..., с. 299–302 (№ 38, 39).

⁴³ Сериозни проблеми с властта имали например арбанасчани през 1714 г. В султанска заповед от с.г. се изтъква, че *джелепите* от Арбанаси, заедно с техни „колеги“ от няколкото други арнаутски села от Русенско и Разградско, укривали произведените от тях лой и масло, като по този начин поддържали спекулативно високи цени на стоката си и саботирали снабдяването на столицата. По този повод на местните власти било разпоредено да следят, щото занапред продукцията да се продава по „текущи цени“, а укритите наличности да бъдат своевременно транспортирани в столичния град (**Документи** из турските държавни архиви. Ч. I, (1564–1908). подбр. и прев. П. Дорев. София, 1940, с. 37, № 80. Срв. Димитров, Стр. Бунтовни движения в..., с. 44). Приписка от 1728 г. пък известява за значим вътрешен скандал, който разтърсил спокойствието на Арбанаси – на Благовещение с.г. били прегледани сметките на някой си хаджи Начоглу, вероятно настоятел на някоя от арбанашките църкви и/или един от ръководителите на селската община, и след като бил установен недостиг от 3000 *аслани*, арабанасчани щели за малко да го убият (**Снегаров**, И. Из арбанашките книги..., с. 156).

⁴⁴ Така например, по данни на т.нар. „Сереска хроника“ (1642 г.), цариградският патриарх Партений I (1639–1644) се ползвал от специалното покровителство на великия везир Кеманкеш Кара Мустафа паша (1592–1644), тъй като и двамата произхождали от Албания (срв. **Conseils et Mémoires de Synadinos, prêtre de Serrès en Macédoine** (XVII siècle). ed. P.

в полза на арбанасчани и така косвено да е предопределил развоя на делата пред кадийския съд или султанския диван. Засега обаче такова едно допускане би било съвсем имажинерно, тъй като не почива на никакви доказателства.

Остава, следователно, другата, и според нас по-правдоподобната възможност – съдебните дела, за които се говори в приписката от 1719 г., да са се водили в някое от опериращите в Османската империя християнски църковни съдилища. Тези съдилища, както е добре известно, били организирани към епархийските катедри и се ръководели от съответния епархийски архиерей, като освен това в Цариград функционирал и Патриаршески съд. Най-близко до ума е в нашия случай да става дума за Търновския митрополитски съд, но не е изключено да се мисли и за съда на патриарха в османската столица. Независимо дали делата са се гледали в Търново или в Цариград обаче, антагонистите на Арбанаси в тези съдебни спорове при всички положения трябва да са били с християнско изповедание, тъй като в противен случай делата нямало как да попаднат под юрисдикцията на една християнска институция.

Но ако горното предположение е вярно, и ако в приписката от 1719 г. наистина става дума за разглеждани от църковен съд дела, водени от името на целокупното Арбанаси, то това би внесло нов нюанс в разбирането ни за реалните компетенции и правомощия на църковните съдилища от османската епоха. Въпреки че оцелялата от първите няколко века османско владичество на Балканите църковно-съдебна документация е твърде оскъдна, тя като цяло оставя впечатлението, че по отношение на миряните църковните съдилища имали един твърде ограничен обсег на действие – те се занимавали преди всичко с казуси от сферата на частното, най-вече семейно-брачното, наследственото и донякъде облигационното право, като освен това извършвали и нотариална дейност. Една друга натрапваща се на очи особеност е, че пред църковния съд обикновено идвали да търсят справедливост отделни лица, а не колективни представителства на различни териториални или професионални общности (например градове, села, махали, еснафски организации).⁴⁵ В светлината на приписката от 1719 г. обаче тезата за скромния

Odorico. t. 1. Paris, Éditions de l'Association Pierre Belon, 1996, с. 166–167). Известният йерусалимски патриарх Хрисант Нотарас (1707–1730) пък бил близък приятел с Яниялъ Есад ефенди – първоначално мүдерис, а по-късно и кадия на истанбулския квартал Галата. Дватама поддържали оживена кореспонденция и споделяли общ интерес към астрономията (Stathi, P. Provincial Bishops of the Orthodox Church as Members of the Ottoman Elite (Eighteenth-Nineteenth Centuries). – В: *Provincial Elites in the Ottoman Empire*. edited by A. Anastasopoulos. Rethymno, Crete University Press, 2005, с. 82). Хрисант сигурно е бил личен познайник на „нашия“ търновски митрополит Йосиф II. Във всеки случай, докато събирал помощи за Божи гроб, той на няколко пъти посещавал българските земи на път за Влашко. През 1720 г., по време на архиерействането на Йосиф II, той се отбил в Търново, а също и в Арбанаси (Тютюнджиев, И., Драгостинова, Т. Едно пътуване на йерусалимския патриарх Хрисантий Нотарас (1707–1731) в българските земи от 1720 г. – В: *Епохи* (Велико Търново), 1994, № 3, с. 98–102; Найденова, Д. Письмо патриарха Йерусалимского Хрисанта Нотараса. – В: *Bulgarian Historical Review*, 2006, № 3–4, с. 148).

⁴⁵ Pantazopoulos, N. J. Church and Law in the Balkan Peninsula during the Ottoman Rule. Unchanged Reprint of the Edition Thessaloniki 1967. Amsterdam, Adolf M. Hakkert-Publisher,

периметър, в който се разпростирало църковното правосъдие, може би ще трябва донякъде да се ревизира и да се приеме, че този периметър е бил по-голям, отколкото сме свикнали да мислим. Впрочем такъв извод би бил в синхрон с една вече маркирана от изследователите и характерна тъкмо за XVIII в. тенденция – става дума за ясно изразения стремеж на Църквата от този период да разшири обема на юридическата материя, с която се занимавали църковните съдилища, и така да накара християните да се обръщат повече и по-често именно към „своите“, а не към „неверническите“ съдилища.⁴⁶

Приписката от 1719 г. не указва, че делата, водени от арбанасчани, са били решени въз основа на номоканоничния сборник *Архиерейски жезъл*. Въпреки това обаче погасяването на дълга на арбанасчани към Търновската митрополия тъкмо с този ръкопис едва ли е чиста случайност. Да не забравяме, че сборникът, както сочи и самото му заглавие, бил замислен като пособие, което лесно и бързо да ориентира архиереите в разнообразните казуси, с които те могли да се сблъскат в ежедневната си работа и в частност – в правораздавателната си дейност. Митрополит Йосиф II явно оценил по достойнство това юридическо помагало. Не е изключено още преди да придобие ръкописа, митрополитът да е имал възможност да се консултира с него и именно благодарение на това да е успял да доведе съдебната сага на арбанасчани до победен край (нека още веднъж подчертаем, че поради широкия обхват на застъпената в помагалото материя – не само канонична, но и гражданско-правна, то можело да служи като основа за регулиране и на граждански спорове, от какъвто характер без съмнение са били и водените от Арбанаси дела). Така или иначе обаче Йосиф II очевидно сметнал за целесъобразно оглавяваната от него катедра да се сдобие с преписа на *Архиерейски жезъл*, за да могат той и неговите наследници на митрополитския трон да го използват при необходимост. Между другото, третата приписка от **НБКМ гр. 55**, тази от 1734 г., в която се споменава как епитропът и вероятен „наместник“ на Търновската митрополия в Арбанаси Елефтерий взел книгата, за да прави в нея справки по „текущите“ съдебни дела, само затвърждава впечатлението, че *Архиерейски жезъл* наистина е бил употребяван в църковно-съдебната практика от онази епоха.

1984; Тодорова, О. Православната църква и българите XV–XVIII век. София, 1997, с. 162–170.

⁴⁶ Pantazopoulos, N. J. Church and Law..., с. 44–45; Gradeva, R. Orthodox Christians in the Kadi Courts. The Practice of the Sofia Sheriat Court, Seventeenth Century. – В: *Islamic Law and Society*, 4, 1997, № 1, с. 44–45.

ЧИТАЛНЯТА ЗА РУСКА ПЕРИОДИКА И ВЪЗНИКВАНЕТО НА ПУБЛИЧНИ БИБЛИОТЕКИ ВЪВ ВЕЛИКО ТЪРНОВО В КРАЯ НА XIX И НАЧАЛОТО НА XX ВЕК

КАЛИНА ИВАНОВА

RUSSIAN PERIODICALS READING ROOM AND CREATION OF THE FIRST STATE LIBRARY IN VELIKO TARNOVO

Kalina Ivanova

The article examines the prerequisites for creating a favorable environment for the establishment of public libraries in Veliko Tarnovo. Founded in late 1877, the Russian periodicals reading room is the first State Library, not only in the city but in the country. Presented the activities of the first public library, founded 125 years ago, whose successor today is Veliko Tarnovo's Public library „P. Slaveykov“. Discussed are the reasons for the formation of a third National Library in Veliko Tarnovo in the 20s of XX century.

По време на Руско-турската освободителна война на територията на Велико Търново, а и в страната, културно-просветната дейност почти е замряла. Липсват институции, които да се занимават с организирането на културни прояви в града, затова по време на войната, а и непосредствено след Освобождението руските войски са съдействали за възобновяване на културния живот на местното население. Необходимостта от информация, културна и политическа просвета на българския народ подтиква руските управници да доставят вестници и списания, предимно от Русия за местната общественост.¹

Като първи стъпки в освободена България и предпоставка за възникването на българските публични библиотеки се явява създадената през 1877 г. читалня за руска периодика. В дописката на Христо Г. Бъчваров и Димитър К. Попов в бр. 9 от 3 ноември 1877 г. на в-к „Българин“, издаван в Букурещ, се споменава, че на 12 ноември 1877 г. ще се отвори „зала за прочитание на вестници и журналы“. В дописката се споменава, че руските офицери – местният полицмайстер полковник Домети и бившият генерал-губернатор на града М. А. Домонтович, управител на канцеларията на княз Владимир Александров Черкаски, уреждат в „съдилищните“ здания [днес тук се намира сградата на читалище „Надежда“] читалня за вестници и списания. Самото структурно изграждане и съдържанието на читалнята е

¹ Русите уреждат в Търново обществена читалня. – В: *Борба*, В. Търново, 3 март 1960.

поверено на Христо Каракулов – млад търновец, едва 14-годишен, от интеллигентна българска фамилия, препоръчан от Градският съвет на гр. Ловеч. В дописката се цитират и кои заглавия на вестници могат да се четат в залата. Повечето включени издания са на руски език, други издавани в Сърбия, но има и френски, и немски издания. Цитирани са заглавия като „Българин“, „Новий Данъ“, издаван в Белград, „Глас Черногорца“, издаван в Цетина, „Новое время“, „Петербургские ведомости“, „Голосъ“, „Русский Мир“, „Военны летучий листок“, „Вестник Европа“, „Русский Рабочий“.

Устройството и съдържанието на читалната зала е дело на Т. С. Рождественски. Авторите на дописката изказват и своето пожелание за устойчивост и приемственост на благородното дело: „Желателно е само, щото началото да има и добър успех. Надяваме се, че у нас из България ще се създават малко по малко читалища, библиотеки, учебни заведения, печатници, книжарници и други, необходими за човешкото развитие заведения“².

Всъщност тази читалня не е била в структурата на търновското читалище „Надежда“, тъй като през този период то е прекъснало своята дейност. Читалнята е създадена като самостоятелен културен институт към Търновската община. В този период тя е била първата, не само в града, но и в страната, държавна библиотека³. Според д-р Маньо Стоянов, виден изследовател по историята на библиотеките и българската възрожденска книжнина, „истинското начало“ на българската национална библиотека „е поставено не в София, а още в края на 1877 г., когато пребиваващите в Търново руски офицери организирали градска читалня“⁴.

Някои от изследователите на историята на читалище „Надежда“, създадено през 1869 г., но прекратило за определен период от време дейността си, правят груба фактологическа грешка, като смятат, че уредената през 1877 г. руска читалня за вестници и списания принадлежи на читалище „Надежда“. Според последните исторически изследвания на Кинка Панайотова и Невяна Бъчварова два документа дават категоричен отговор на въпроса чия е читалнята. Това са писмо-

Зданието на ефория „Ангел Попов“ – първата сграда на Великотърновската народна библиотека

² **Дописка** за отваряне на читалня за вестници, 12.11.1877 г. – В: *Регионален исторически музей – Велико Търново*, ОФ Възраждане, Инв. № 832 В/том В16, п. 26.

³ **Ковачев**, Марин. Обществени библиотеки във Велико Търново от Освобождението до края на XIX век. – В: *Библиотекознание, библиография, книгознание*, 1992, № 2, с. 52–59.

⁴ **Кирова**, Е. История на библиотеките. София: Наука и изкуство, 1975, с. 207.

то на председателя на Санктпетербургското славянско общество К. Н. Бестужев-Рюмин от 16 февруари 1879 г. до Ф. П. Корнилов, с което го уведомява за реализираната вече руска библиотека с читалня във Велико Търново. Вторият документ са мемоарите на ген. проф. Михаил Александрович Газенкампф „Мой дневник“ (1843–1913). В мемоарите си проф. Газенкампф описва своите основни задачи, съобразно интересите на Русия, и за разпоредбите на губернатора на Търново ген. Домонтович към младия офицер Т. С. Рождественски – да организира военновременна читалня, чиято основна задача далеч не е само „да организира културния живот в града“⁵.

В периода на Временното руско управление в България се поставя новото начало на българските обществени библиотеки и се активизира културно-просветната дейност.

След Освобождението на България при създадените нови политически, икономически, обществени и културни условия основаното от Търновската конституция Министерство на народното просвещение става ръководен орган на учебното дело и културните институти.⁶

Важна роля за развитието на библиотечното дело изиграва и самата Търновска конституция, приета на 16 април 1879 г. Въпреки че не третира отделно библиотечното дело, тя постановява разпоредби, гарантиращи свободата на словото и печата, забранява под всякаква форма цензурирането, освобождава от отговорности печатари и издатели, разпорежда за задължително безплатно образование и създава Министерство на просвещението, което да се грижи пряко за библиотеките и читалищата в България.

Йоаким Груев, като директор на народното просвещение, създава програма за създаването на Първата държавна библиотека и музей в Източна Румелия, тъй като е убеден, че в основата на народното образование стоят народните библиотеки. Първият нормативен документ, който поставя началото на българското библиотечно дело след Освобождението, е проектоуставът за откриване на публична библиотека, написан през 1878 г. от губернатора на София – Алабин. През 1879 г. княз Дондуков-Корсаков издава декрет за създаване на публична библиотека в София. На 5 юни 1879 г. Учредителното народно събрание в Търново взема решение Софийската дружествена публична библиотека да се нарича Софийска народна библиотека. Поставя се началото на Националната библиотека на Княжество България. Почти едновременно с основаването ѝ се създава Областно книгохранилище в Пловдив, на базата на което с румелийски закон през 1882 г. се създава Националната библиотека на Източна Румелия, официално открита на 15 септември 1882 г., която към този период е първото по значение национално книгохранилище.⁷

⁵ **Панайотова**, Кинка, Бъчварова, Невяна. История на читалище „Надежда 1869“. Велико Търново: Абагар, 2009, с. 27.

⁶ **Янкова**, Иванка. Нормативна уредба на библиотеките в България. София: За буквите – О писменехъ, 2009, с. 64.

⁷ **Пак там**, с. 68–74.

Предпоставка за създаването на публични библиотеки в останалите градове на страната е приетият през 1886 г. Закон за градските общини. Този закон задължава градските общини да осигуряват помещение и средства за откриване на читалища и градски библиотеки. Чл. 16 от този закон гласи, че ония общини, в които няма библиотеки, отворени и поддържани от държавата или дружества, да дадат помещения и средства за отваряне на читалища, които да послужат като основа за създаването на общински библиотеки. В член 113, алинея 11, се разпорежда на общините, че в редовните им разходи влизат и поддържането на градско читалище или общинска библиотека. Този закон е първият, който създава предпоставки за увеличаване на броя на библиотечните учреждения в страната там, където не са били създадени през Възраждането или са били унищожени през Освободителната война. Логично е този закон да е ръководил будните търновски учители при учредяването на дружество „Развитие“ и последвалото създаване на публична библиотека към дружеството.

През 1889 г. във Велико Търново е открита Публична библиотека, **приемник на която е настоящата Народна библиотека „П. Р. Славейков“**. Свидетелства за съществуването ѝ са: „Устав на дружество „Развитие“ при Публичната библиотека в гр. Велико Търново и Правилник за вътрешния ред на дружество „Развитие“ при Публичната библиотека. Уставът включва 42 члена, които уреждат въпросите:

- за издръжката на библиотеката;
- за избора на ръководството и неговите права и задължения;
- за закупуването, ползването и опазването на литературата и др. въпроси.

Целта на дружеството била да се открие и поддържа Публична библиотека. На всеки 6 месеца се избирало ново настоятелство, а предишното правело публична равностметка за дейността си. Според устава не се давали извън библиотеката книги, които са библиографска рядкост и имат енциклопедичен характер.⁸

Количеството и срокът на заемане на литература за вкъщи е много строго регламентирано в устава. Читателите не могат да заемат повече от една книга за две седмици и при откраднати или загубени книги се лишават от правото да ползват библиотеката. Също в устава е уреден и въпросът за печата на библиотеката. В чл. 21 се пояснява, че печатът ще има елипсообразна форма с надпис „Дружество „Развитие“ при Публичната библиотека в гр. В. Търново“, в средата на печата ще има куп книги, а върху тях надпис: „Прочитай“.

Правилникът за вътрешния ред на Дружество „Развитие“ при Публичната библиотека в гр. Велико Търново се състои от 10 члена, регламентиращи ползването на библиотеката. Според правилника за вътрешния ред на дружеството в сградата ѝ и в читалнята се забранявали неща, които нарушават тишината, а според чл. 4 „лични докачения и партизански въпроси не се допускат, когато заседават било дружината, било настоятелството“, но с посетителите на библиоте-

⁸ **Константинова**, Цанка и др. От дружество „Радост“ до дружество „Пощенска марка“ или ценностните ориентири на търновеца. за някои сдружения във В. Търново (1869–1941) и техните наименования. – В: *Състояние и проблеми на българската ономастика*. Велико Търново, 2009, Т. 9, с. 371–409.

ката трябвало да се отнасят колкото се може по-вежливо, както и при ползването на библиотеката не се прави разлика между член или не член на дружеството. В правилника е заложено и работното време на библиотеката, което е с много по-различен график от сега действащите библиотеки: „Библиотеката е отворена от 6 до 10 часа преди обяд и от 12–22 ч. след обяд. Забележка: между 10 и 12 часа преди обяд и половин час следобед (надвечер) според времето на годината библиотеката е затворена.“

Предвидени са и наказателни мерки, като например в чл. 11 се посочва, че: „имената [на] ония, които не се съобразяват с горните членове, ще стоят записани по решението на дружината на една отделна табла в залата на библиотеката за един месец време“. В заключителните члена на правилника са заложили глоби и санкции срещу недобросъвестните читатели.⁹

В протокола от проведено заседание на дружеството на 8 март 1889 г., с начален час 21.00 ч. и закриване в 23.30 ч., под председателството на г-н Г. П. Чухов, със следния дневен ред: Приемане и подписване на „устава“ и „правилника“ на дружеството е създадена Публичната библиотека.¹⁰

На заседанието са възникнали въпроси, относно структурата на фонда на библиотеката. Как да бъде подреден? Дали да се направи по-подробна структурна схема, или да продължи да се води в четири категории? Взема се решение за по-подробно завеждане, а също и да се изберат двама помощник-библиотекари и един помощник-касиер.

По време на заседанието от страна на настоятелството излизат с решение да се организира книжовна лотария в полза на библиотеката, подробностите по организирането ѝ е оставена за следващото заседание. Поставя се въпросът и за увеличаване на заплатата на прислугата, като членовете са били помолени за волни пожертвования, извън членския внос към дружеството. Разгледани са въпроси от предходните заседания на дружеството, относно интересите на читателите според възрастта, но се стига до демократичния принцип за ненамеса в читателските потребности. Фондът на библиотеката е комплектуван преди всичко с наша „побългарена“ или приспособена за тогавашните условия научнопопулярна литература – предимно учебници, оригинална и преводна художествена литература, издадена през изминалите десет години от новосъздадените български издателства, които едновременно изпълняват функциите и на печатници, и на книжарници.¹¹ Основните сведения за Публичната библиотека получаваме от учредителните документи на просветното дружество „Развитие“, но все още информацията за безспорната роля на библиотеката в културния живот на града е оскъдна и не са издирени други допълнителни документи.

Идеята за откриване и учредяване на трета депозитна библиотека във Велико Търново възниква по времето на министъра на народното просвещение Сто-

⁹ **Захариев**, Иван поп. Работа на Иван поп Захариев в учителското дружество „Развитие“. – В: *Държавен архив – Велико Търново*, Ф. 964 К, оп. 1, а.е. 82, л. 9.

¹⁰ **Пак там**, л. 9.

¹¹ **Ковачев**, Марин. Първата народна библиотека във Велико Търново. – В: *Библиотекар*, 1984, № 3, с. 35–37.

ян Омарчевски и директора на Народната библиотека Стилиян Чилингиров през дните от май 1920 г. до 1 август с.г. Периодът на възникване на третата народна библиотека съвпада с подготовката на Законопроект за изменение и допълнение на Закона за задължителното депозиране на печатни и литографни произведения.¹²

Измененията и допълненията на закона са предизвикани от обстояния рапорт на Стилиян Чилингиров за недостатъците на закона, за занижения контрол върху печатниците и за липсата на наказания при нарушения от тяхна страна по депозирането на печатните произведения.

Най-важното изменение от този закон се отнася за създаването на Търновската народна библиотека, тъй като се иска увеличение на депозираните произведения на 10 броя: 3 за Софийската, 3 за Пловдивската и 3 за Търновската. Достатъчно аргументирано звучат мотивите за изменение на Закона за задължителното депозиране на печатни и литографни произведения на министъра Стоян Омарчевски:

„Малко са екземплярите, които се депозират. Четири екземпляра, разпределени по два в Софийската и Пловдивската библиотеки, са такова незначително количество, че и при най-старателно пазене, те не биха могли да бъдат съхранени за повече от петдесет години, особено като се вземе предвид качеството на хартията и неумението на българския четец да се обхожда разумно с книгата, ако тя е обществено притежание. А задачата на народните библиотеки е да съхранят събраните в тях книжовни богатства за едно по-далечно бъдеще, без да отнемат възможността на съвременниците за работа в тях.

В това се състои, г. г. народни представители, и голямото значение на Закона за депозирането. Без него нашите народни книгохранилища не ще бъдат в състояние да съберат цялата българска мисъл, намерила израз в книги, списания, вестници, гравюри или възвания. А всички тия произведения са документи за нашата художествена, научна, политическа и обществена дейност, чрез които бъдещето ще може да произнесе своята обективна присъда върху нас и нашето време...

Предвиждам и в Търново, защото от проекта, който ви е вече раздаден ведно с настоящия, виждате, че се основава третя народна библиотека в старата столица на България“¹³.

Съображенията на Стилиян Чилингиров за създаването на „още две народни библиотеки“, изложени в статия в брой втори на в. „Час“ през 1940 г., са преди всичко геополитически и на демографски принцип:

„А до основаването на още две народни библиотеки се пристъпи по две съображения: първо, да се открият още две огнища, не толкова за широка народна просвета, каквато задача преследват читалищата, колкото за наука; второ, да се предпази, ако не всичкото, то поне част от книжовното богатство в случай на война или на природни бедствия. Тъй като беше събрано то в София и Пловдив, и двата града разположени до границите на българската държава, лесно можеше

¹² Йорданов, Велико. История на народната библиотека в София. по случай 50-годишнината ѝ. 1879–1929. София: Държ. печ., 1930. 262 с.

¹³ Крушев, П. Д. Първи годишник на библиотеката във ВеликоТърново. отчет за 1941 г. история на библиотеката 1922–1942 г. Велико Търново: Нар. библ., 1942, с. 14.

да бъде напълно нищожено. Пък и третото съображение – да се създаде културна децентрализация“¹⁴.

Пенчо Крушев, първият хроникьор на Народната библиотека във Велико Търново, твърди, че по времето на създаване на третата народна библиотека в Търново „за друг град не е ставало дума“. Идеята за Народна библиотека в Шумен идва с гласуването на Закона за бюджета на държавата за 1922/1923 г.

Първоначално при внасянето на Законопроекта за задължителното депозиране на печатни произведения е изготвен и Законопроект за основаване на народна библиотека във В. Търново, но той не е бил внесен за разглеждане от Бюрото на събранието. Едновременно с двата законопроекта е бил внесен и нов – за учредяване на общодостъпни народни библиотеки.

Законът за депозиране на печатни и литографни произведения в народните библиотеки е обявен с Указ № 171 от 15 ноември 1920 г., регистриран под № 119 на 18 ноември с.г. от министъра на правосъдието и влязъл в сила след обнародването му в „Държавен вестник“, бр. 195 от 29 ноември 1920 г. От тази дата започват да се депозират печатни и литографни издания в 10 екземпляра, от които по 3 екземпляра постъпват в Народната библиотека във Велико Търново.

През първоначалния двугодишен период на учредяване на Народната библиотека във Велико Търново заделените депозитни екземпляри са се съхранявали в Народните библиотеки в София и в Пловдив, поради факта, че тя съществува по силата на Закона за депозиране на печатни произведения, но все още не функционира. За периода от две години за фонда на библиотеката се натрупват близо 10 000 тома, депозирани от печатници и литографии.¹⁵

Причина за забавяне на учредяването на Народната библиотека във В. Търново е липсата на промяна на Закона за Народното просвещение, който постановява създаването ѝ. Макар в отчета си министър Омарчевски да твърди: „Други важни, ценни институти са народните библиотеки. Аз заварих само две: в София и Пловдив. Схващайки, че те са недостатъчни, аз уредих с закон от 1921 г. още една в Търново, тъй щото сега имаме три народни библиотеки: в София, Пловдив и Търново. Тия библиотеки, безспорно е, че трябва да съхраняват всичко, щото се печати у нас, но те служат и за постоянни читални, освен че услужват и с книги на частни лица... Библиотеката в Търново се урежда. Тя, както първите две, ще играе своята културна роля в старата столица на България“¹⁶.

Все още в Народното събрание не е внесен законопроект за изменение на Закона за Народното просвещение. Промените са внесени едва след 7 февруари 1921 г. Постановленията, чрез които се урежда съществуването на Народната библиотека във Велико Търново, са прокарани без разисквания по време на втората извънредна сесия на 25-ото заседание на 19-ото Обикновено народно събрание на 6 юли 1921 г. Законът влиза в сила след утвърждаването му с Указ № 145 от 11 юли 1921 г. и публикуването му в „Държавен вестник“, бр. 87 от 21 юли 1921 г.

¹⁴ Пак там, с. 14–15.

¹⁵ Пак там, с. 16.

¹⁶ Вж. Отчет на министъра на народното просвещение Ст. Омарчевски за дейността на министерството от 20 май 1920 до 1 април 1921. София, 1921. 361 с.

„Така узаконената Народна библиотека в[ъв] В. Търново имала правата и задълженията на Народните библиотеки в София и Пловдив и за законодателя те са едноправни държавни институти“¹⁷.

За дата и час на откриването на Търновската народна библиотека П. Д. Крушев посочва 15 август 1922 г., когато се състояло учредителното събрание, като 12 са гласували „за“:

„И така, Народната библиотека е учредена на 15 август 1922 г., в деня на пренасянето на светите мощи на архидякон Стефан, вторник, от 12 часа и ¼, в кабинета на търновския окръжен управител, в зданието на търновската популярна банка. Учредител е бил Стилиян Чилингиров – от страна на Министерството на народното просвещение при министър Омарчевски“.

В протокола от учредяването освен Стилиян Чилингиров са се подписали и новоназначеният директор на Търновската библиотека Моско Москов, зам.-окръжният управител – Д. Попов и кметът на Велико Търново – Кръстю Станчев¹⁸.

Решенията на Учредителното събрание, според съставения протокол са:

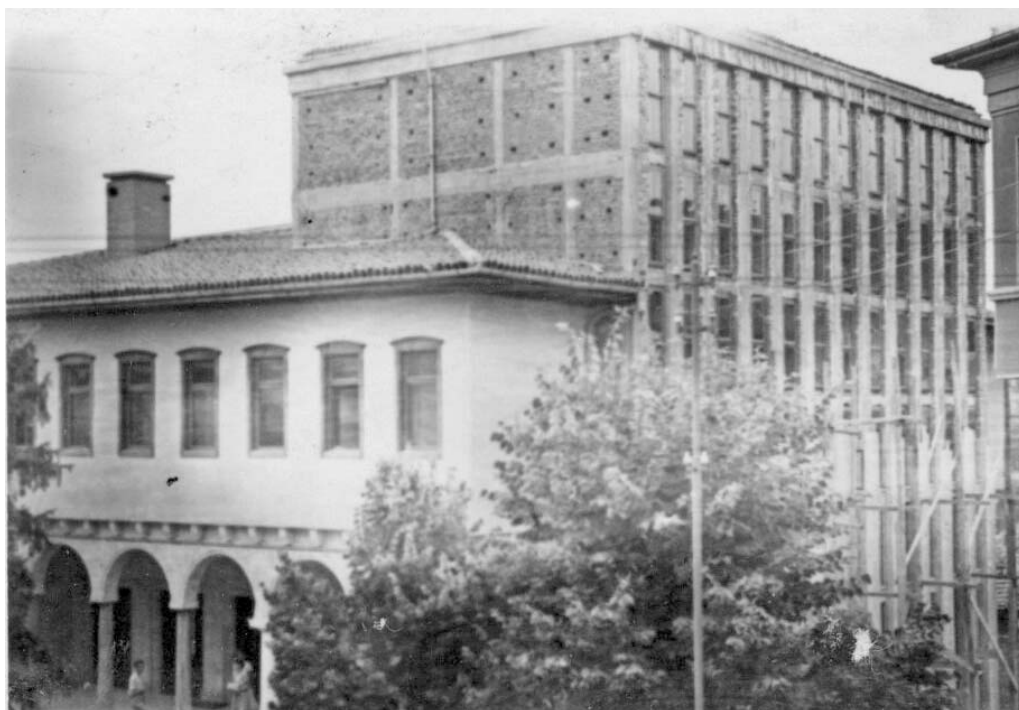
1. Народната библиотека в Търново е учредена.
2. Библиотеката ще се помещава в зданието на Ефорията „Ангел Попов“.
3. При условие, че помещенията не се предоставят безвъзмездно за ползване, общината да поеме издръжката на библиотеката, докато държавата не подsigури бюджет за библиотеката.

Основатели и първостроители на библиотеката на местно ниво са писателят Моско Москов, който служи в нея от 1922 до 1932 г. непрекъснато. Негови последователи са учителите Д. Цончев и Асен Христов. Назначеният за прислужник Станчо Дянков, който с природната си интелигентност и умения помни мястото на всяка книга, чрез усърдието си има големи заслуги за привличането на читателите в библиотеката, която в началния си период е била без каквито и да е каталози.

През април 1923 г. директорът на Народна библиотека в София Станимир Станимиров е командирован в Татар-Пазарджик, Пловдив, Ст. Загора, Търново, Шумен, Павликени и Плевен да контролира спазването на Закона за депозита от печатниците. При посещението си в Търново той не пропуска възможността да посети и Търновската народна библиотека. Първите впечатления на Тодор Боров за библиотеката и нейният директор са положителни: „В Търново посетих и новооткритата Народна библиотека (ръководител е старият учител и книжовник г. М. Москов). Когато на тази библиотека бъде отстъпено цялото обещано ѝ помещение, тя ще се разположи много удобно и ред години ще прекара много добре. Сега е доста стеснена. Г-н Москов вече е успял да направи рафтове и напълно задоволително подрежда изпращаните му от поверената ми библиотека депозити.

¹⁷ Крушев, П. Д. Първи годишник на библиотеката..., с. 17.

¹⁸ По проблемите на организацията на основните дейности вж. Крушев, П. Д. Първи годишник на библиотеката..., с. 26.; Иванова, Калина. Моско Москов и Народната библиотека във Велико Търново. – В: Моско Москов. юбилеен сборник. 140 г. от рождението му. Велико Търново: ПИК, 2005, с. 25–35.

Новата сграда на библиотеката в строеж

Сигурен съм, че щом като в бюджета за 1923–1924 г. му се предвидят потребните му персонал и суми, поверената му библиотека ще тръгне много добре¹⁹.

Във в. „В. Търновска Трибуна“, бр. 13 от 2 април 1932, стр. 2, неизвестен автор [бел. авт. – Моско Москов] се споменава за настоящето състояние на Великотърновската народна библиотека и за предстоящите и неотложни задачи, чрез които да „догони“ народните библиотеки в София и Пловдив: „...Търновската народна библиотека разполага с 37 600 книги, 3954 течения на списания и 5978 течения на вестници или всичко 47 532 единични названия на книги, списания и вестници и е най-богатата и пълна библиотека в Северна България, и има за нея онова културно просветно значение, каквото има Пловдивската народна библиотека за Южна България, само че досега на нея се е гледало повече като на хранилище на книги и бюджетно не ѝ е давано възможност да се уреди библиотечно и да догони народните библиотеки в София, Пловдив и университетската“²⁰.

Предстои да се подвържат книгите и теченията на списанията и вестниците, да се създадат първоначално азбучен и систематичен каталог, да се набави книжнината отпреди Освобождението и след него до 1920 г. Да се построи специална библиотечна сграда – задачи една от друга по-важни и належащи.

¹⁹ НБКМ–БИА, Ф. 35, а.е. 131, л. 1–69.

²⁰ Крушев, П. Д. Библиотеки във В. Търново. – В: *Великотърновска трибуна*, 30 септ. 1934, с. 5.

Последва обяснение, че въпреки трудностите Търновската библиотека и в сегашното ѝ състояние може да задоволи нуждите на своите съграждани. В своето 13-годишно съществуване тя е била достъпна винаги за читателите, макар че тази достъпност е струвала много усилия на персонала. През 1932 г. се открива и читалня към библиотеката, в която могат да се ползват неподвързаните книги, списания и вестници. През същата година е обособена и „особна стая“ – зала за научна дейност.

За комплектуването на фонда на библиотеката от изключителна важност е Законът за депозиране на печатни произведения, обявен с Указ № 171 от 15 ноември 1920 г., с който за „Търновския клон“ се депозират 3 екземпляра от печатните и литографски издания, издавани и печатани в България.

Първите пратки с книги, вестници и списания пристигат едва на 16 ноември 1922 г. Библиотеката първоначално се помещава в две стаи на втория етаж на сградата на ефорията „Ангел Попов“. До 1926 г. на първия етаж се помещава службата на окръжния лекар, но постепенно библиотеката заема и двата етажа, но без дюкянното помещение. До 1934 г. фондът на библиотеката наброява 61 000 печатни и литографни произведения и средно годишно набавя 4000 библиотечни единици, от които 2500 книги, 400 библ. ед. годишнини на списания, 600 библ. ед. годишнини на вестници и 300 заглавия като дарения. Целият библиотечен фонд е подреден, като се предоставя на място и за домашно ползване.

Макар и вече на възраст, Моско Москов, като първи директор на Народната библиотека, се стреми тя да придобие съвременен облик и да позволи пълноценно обслужване на гражданите във Велико Търново. Бори се срещу мнението, че тя трябва и е задължена да бъде само депозиториум на българската книжовна продукция. За модерното и перспективно мислене на М. Москов съдим и по това, че през 1925–1926 г. се поставя началото на отдел за чужда литература, чийто фонд се сформира чрез получаваните дубликати на книги и списания на чужди езици от Софийската народна библиотека.

Стремежът на амбициозния директор е постоянно да се увеличава фондът на библиотеката. Ето защо през януари на 1923 г. той написва окръжно писмо до всички кметове и околийски началници, училищни инспектори, учители, председатели на читалища и читалищни дейци да издирват стари книги и ръкописи и да ги изпращат на новооткритата Народна библиотека във Велико Търново. Това е първият подтик към дарителство.²¹

По време на управлението на М. Москов, въпреки че идеята за даряване на книги за Народната библиотека да е негова, не са натрупани големи количества. В инвентарните книги са заведени като дар само три старопечатни книги, 9 писма и 1 ферман. Въз основа на акта за приемане на библиотеката и за нейното актуално състояние от следващия директор Димитър Цончев се вижда, че дарените книги (старопечатни и нови) са около 200 тома. Поради липса на персонал или поради недостатъчна компетентност даренията не са вписвани в инвентарните книги, не е посочен начинът им на придобиване.

²¹ Писмо № 29, 12 юли 1923 г., до културни институти и общественици. – В: *Архив на Народната библиотека – Велико Търново за 1922–1931 г.*

Слабият дарителски интерес по времето на първия директор на библиотеката може да се обясни и със сложната политическа обстановка в България през този период.²² Липсата на дарения за Народната библиотека може да се свърже със съществуващото от 1869 г. читалище „Надежда“. За пословичната привързаност на търновци към своето първо читалище намираме доказателства в множеството дописки в общински вестник „Велико Търново“, както и за направени дарения към читалището. През този ранен период от съществуването ѝ обществеността все още не е наясно какви са основните функции на новосъздадената библиотека. За повечето от тях тя се явява конкурент на читалището и немалко жители на Велико Търново смятат, че библиотеката ще „убие“ читалището²³.

Две са новостите, които Моско Москов прави опити да въведе в работата на Народната библиотека във Велико Търново: използване на подвижни фиши и въвеждането на Десетичната класификационна система. Но поради липсата на допълнителен персонал те остават само като идеи.²⁴

Въпреки че управлението на първия директор е съпътствано от редица неуредени въпроси и проблеми по организацията на работата и поддръжката на сградата, фондовете на библиотеката постоянно се обогатяват с нови депозитни книги и през 30-те години на XX в. тя вече притежава 60 000 тома и обслужва средногодишно 2000 читатели. През 1934 г. се създава отдел „Старопечатни български книги“ на базата на дарения. Първоначално в отдела са комплектувани 105 старопечатни заглавия.

От 1933 г. директор на Народната библиотека става Пенчо Крушев²⁵. Периодът на неговото управление се свързва с активно дарителство в резултат на големите възможности на П. Крушев като ръководител, организатор на дарителски кампании, общественик и библиограф. Целта му е „задоволително изпълнена“ и фондът на Народната библиотека във Велико Търново по състав на книжнината преди Освобождението почти се приближава до фондовете на библиотеките в София и Пловдив.

От общоизвестните 1600 български старопечатни книги в библиотеката до 1942 г. постъпват 500 заглавия, които с дублети достигат до 823 т. В даренията са включени и следосвобожденски издания. Настъпила е промяна в отношението на търновци към Народната библиотека. В нея те виждат основната хранилница за старото книжовно богатство, което освен да се пази за идните поколения, е добре да се ползва и с научни цели. По повод дарителската кампания за българската книжнина преди Освобождението в първата история на библиотеката Пенчо Крушев възторжено описва своите съграждани: „Едва ли има друг град, в който да са били опазени толкова старопечатни книги в частните библиотеки на гражданите, а още по-малко град, който да дава безвъзмездно тия духовни ценности както В. Търново. Ако би рекла държавата да ги откупува, щеше да изразходи най-мал-

²² Радева, Живка. Изграждането на библиотека „П. Р. Славейков“ във Велико Търново. – В: *Библиотекар*, 1991, № 7–8, с. 74–77.

²³ Чилингиров, Стилиан. Библиотеката щяла да убие читалището. – В: *Час*, 27 юли 1940.

²⁴ Иванова, Калина. Моско Москов и..., с. 32.

²⁵ Радева, Живка. Изграждането на библиотека „П. Р. Славейков“..., с. 75.

ко към 30 000 лева за тях. Но търновският гражданин знае много добре, че тъкмо тази внушителна сбирка от книжнината преди Освобождението е най-яркото огледало за духовното ниво на неговите деди, с които се гордее²⁶. От първостепенно значение за библиотеката са даренията на старопечатни книги. В колекциите преобладава учебникарска литература – „Уроци по землеописание“ от Йоаким Груев, печатана във Виена през 1872 г., „Кратка българска история за първоначалните училища“ от Д. Душанов, „Български буквар“ (1844), „Наръчен учебник за начална математика в три курса за народните училища“, съставил Тодор Шишков (Виена, 1869) и т.н.

Пенчо Крушев организира дарителска кампания за попълването на фонда и с издания, излезли след 1878 г. до учредяването на библиотеката, от която се събират 4949 тома, които представляват 1/6 от общото количество, излязла у нас литература. За да се избегнат излишъци или много дубликати, книгите са се проверявали по „Български книгопис за 100 години“ на Александър Теодоров-Балан и библиографските бюлетени на Народната библиотека в София.

Библиотеката придобива все повече облик на културен институт, чиито функции са по-различни от тези на читалище „Надежда“. Фондовете ѝ стават сравнително богати и предоставят добри условия за научна дейност. Все повече ученици, студенти и местни учени намират материалите тук за своите научни изследвания, сказки и беседи. От фонда се възползват и редица професори, сред които Иван Снегаров, Иван Дуйчев, Васил Захариев, Йордан Гошев и краеведът Никола Станев.

Въпреки голямата активност на търновското гражданство да дарява на библиотеката своите ценни книги, най-слабо е нараствал фондът на възрожденската периодика. Попълването на фонда със стари вестници и списания става главно чрез откупка или замяна на дубликати от старопечатните книги. По време на кампанията като дар постъпват 19 годишнини на вестници и 2241 годишнини на списания.

По времето на управлението на Пенчо Крушев (до 1942 г.) в библиотеката постъпват от дарения 12 523 книги, вестници и списания от всички отрасли на знанието и 2625 архивни и музейни материала. В първия годишник на библиотеката Пенчо Крушев е дал подробна информация за всяка дарена книга – от кого е и какъв вид е дарението.

Голяма е заслугата на Пенчо Крушев и за създаването на летопис на библиотеката. Той се явява и първият ѝ хроникьор. Благодарение на неговата системна работа, свързана с отразяването на дейността ѝ, днес разполагаме с пълна картина за библиотеката в един 20-годишен период от време.

Като своеобразен публичен отчет за първата година от управлението на библиотеката от Пенчо Крушев може да се приеме публикуваната хроника за ноември 1933 г. в „Общински вестник Велико Търново“²⁷. Статията представлява обзорец анализ на библиотечната дейност през годината. Тя включва информация за раздадената литература по отрасли на знанието и видове издания за дома и ползваните в читалнята, подробно описание на даренията и дарителите през годината и осъ-

²⁶ Крушев, П. Д. Първи годишник на библиотеката..., с. 43.

²⁷ Великотърновска Народна библиотека. хроника за месец ноември 1933 г. – В: *Велико Търново*, 31 ян. 1934, с. 174–176.

ществена културно-просветна дейност. От хрониката става ясно, че раздадените библиотечни материали (общо 273 книги и периодични издания) са предоставени за ползване срещу залог и са подписани декларации от учрежденията, в които работят ползвателите, като се задължават да поемат всички загуби, свързани с повредата на заетата книга. Този залог е законодателно регламентиран и се ползва при заемането на книги от народните библиотеки в София, Пловдив, Търново и Шумен. „За да се съхрани книжното богатство в тия книгохранилища за вечни времена и българската мисъл в цялата ѝ разностранност да бъде достояние за поколенията, които идват“²⁸. От заеманата литература по отрасли на знанието Крушев цитира, че най-много се чете художествена литература от български и чужди автори, които се изучават в гимназиите. В отчета си той отбелязва едно радостно събитие, с което библиотеката се облагодетелства и модернизира. Радостен факт е, че ръководството ѝ успява да уреди зимна читалня в нея. Първоначално читалнята е била без осветление, но благодарение на дарението на художника Димитър Багрилов, който е ползвал читалнята в тъмните зимни следобеди, е прокарана електрическа инсталация на втория етаж на сградата на ефорията „Ангел Попов“. Към щедрата постъпка на художника се присъединяват банкерът Г. Лазаров, Алианс Франсез и културното дружество „Стара столица“. Официално читалнята е открита на 31 ноември 1933 г. и в нея се ползват книги, списания и вестници при специален режим и не се изнасят от сградата на библиотеката. Читалнята се е състояла от две стаи на втория етаж на сградата, мебелирана с 16 стола и две големи маси, и се отоплява три пъти седмично. Работното ѝ време е било: понеделник, сряда и петък от 8 до 12 и от 14 до 18 часа вечерта. Според Крушев най-важното значение на читалнята е, „че тя ще създаде навик у търновските граждани да оползотворят свободното си време с четене, навик, какъвто за сега поне липсва у тях; читалнята ще приучи студента и ученика още тук да знае какъв ред ще срещне в читалните на Народната библиотека в София и на университетската и лесно ще намира онова, което му е нужно за неговото самообразование...“ Споменава, че читалнята ще улесни и читателите, които се занимават с научна дейност, тъй като в нея те ще ползват всички книги, вестници и списания, необходими им за справка, тъй като те не се дават за домашен прочит.

Поставеното начало от руската читалня наистина има добър успех. Народната библиотека във Велико Търново, както и другите библиотеки у нас, се развива, преминавайки в годините през различни периоди на кризи и успехи, за да има днес своята роля в изграждането на информационното ни общество.

²⁸ Пак там, с. 174.

ОБЕЗПРАШАВАНЕ НА КНИГИ И ДОКУМЕНТИ В БИБЛИОТЕКИ И АРХИВИ

РЕНИ МАРЧЕВА

DUST CLEANING OF BOOKS AND DOCUMENTS AT LIBRARIES AND ARCHIVES

Reni Marcheva

SUMMARY

Cleaning the books in a circulating collection extends their useful life. Regular cleaning reduces mold and insect infestation, abrasion and wear, and acid degradation. The frequency of cleaning will depend on how rapidly dust and dirt accumulate in storage. It is important to note that despite the benefits, cleaning procedures can damage fragile bindings, brittle pages, and flaking leather.

Understanding procedures and identifying potential problems will improve judgment when deciding when and to what extent to clean.

Обезпращаването на книгите и документите в циркулираща колекция увеличава полезния им живот чрез намаляване на плесенните инфекции, появата на насекоми, абразия, разкъсване и киселинно повреждане. Честотата на почистването зависи от скоростта на натрупване на прах и замърсявания върху документите в хранилищата. Важно е да се знае, че освен предимства почистващите процеси могат да повредят чувствителните подвързии, чупливите страници и напуканата кожа на подвързиите.

Познаването на процесите на почистване и правилното идентифициране на проблемите ще помогне при вземане на решение кога и до каква степен да почистваме съхраняваните материали в библиотеки и архиви.

Целта на тази статия е да предложи правила за ползване на прости методи за сухо почистване на повърхностния прах от подвързани томове и неподвързани документи върху хартиена основа.

Повърхностният прах се дефинира като свободен материал, който може да се отдели без триене и без използване на апарати, различни от прахосмукачки, парцали за бърсане на прах, кърпи. Тази дейност може да се извършва от персонала на библиотеката или на архива, както и от специализирани фирми. Някои от упоменатите техники трябва да се предприемат след обучение от специалисти консерватори или да се извършват под тяхно наблюдение и ръководство.

Прахът, намиращ се в библиотеки и в архиви, съдържа много компоненти. Той съдържа полени, плесенни спори, текстилни влакна, разрушена кожа и други ор-

ганични материали, както и неорганични такива. Прахът лесно се пренася върху полиците, книгите и вътрешните страници при употреба. Ползването на замърсени книги или хартиени листове е неприятно и може да представлява опасност за здравето, чрез събуждане на алергични реакции или чрез увеличаване на чувствителността на читателите и обслужващия персонал към праха.

Ако условията са благоприятни (влажност над 60% и високи стойности на температурата), спорите на плесените, съдържащи се в праха, покълват и прорастват върху материалите. Под въздействие на плесените хартията губи здравината си, деформира се, появяват се пигментни петна, които трайно се свързват с целулозните влакна и опетняват документите. При развитието си плесените отделят органични киселини, които макар и слаби, понижават рН на хартията и спомагат за нейното разрушаване. Наличието на плесени и прах върху документите подпомага развитието на насекоми, тъй като те се хранят с тях.

Поддържането на чистотата на материалите удължава техния полезен живот.

Повърхностният прах е доказателство, че важни аспекти от управлението на колекциите не са били изпълнявани ефективно. Той може да се е натрупал в резултат на дефекти в сградата. Външният прах може да навлезе през прозорците и вратите и ефектът може да се усили от близък път с усилен трафик. Материалите може да са приети в библиотеката или в архива без предварително почистване. Рядкото ползване и липсата на редовно почистване може да позволи на праха отвън да се натрупа върху съхраняваните книжни материали. Тези доказателства трябва да се приемат като сигнал, че колекцията се ползва рядко и няма голяма ценност. Жизненоважно за опазването на една колекция е да се полагат за нея необходимите грижи.

Планиране на почистващия процес

Колко често трябва да се почиства един фонд?

Целта на планирането е да се осигури достатъчно често почистване, за да не се позволи натрупване на прах до нива, които причиняват неприятности на читателите или повреда на книгите и документите. Честотата, с която колекциите трябва да се почистват, зависи от редица фактори:

- физическото състояние на документите;
- количеството и качеството на замърсяването, което трябва да се почисти (слаб слой, голямо натрупване на прах);
- значение на книгите;
- границите, в които е предприето почистването, включващо всички книги или почистване с ограничени размери.

Съвременните изследвания посочват, че колекциите, разположени в близост до работните помещения, в свободния достъп или до врати, прозорци, се нуждаят по-често от почистване. При урбанизирана среда се създава повече прах, отколкото сред природата. При изработването на годишна програма на почистването се осигуряват по-ниски нива на прах. В пространствата, където не е необходимо често почистване, лавиците трябва да се инспектират годишно за активност на насекоми и плесени. Почистването трябва да се съчетава с други проекти, такива

като оценка на консервационните изисквания, мониторинг на насекоми и плесени или преглед на хранилището.

Кой трябва да извършва почистването?

Почистването трябва да се извършва от персонала на библиотеката или архива или от професионална почистваща служба. Решаващ фактор е цената, наличието на персонал или външна помощ и колко време е необходимо за реализиране на тази задача. Студенти и доброволци могат да се използват при почистването на книги и кутии, но само след предварително обучение и постоянен контрол при работата им. Повече повреди могат да се причинят при липса на достатъчно знания за провеждане на тази задача. За да се намали рискът, трябва предварително да се проведе обучение от консерватор. Някои методи могат да са приемливи за един вид колекции, но не за други. Важно е да са налице писмени правила за персонала след обучението. Правилата трябва да са изработени ясно, като включват методите, които ще се използват и към кои материали трябва да се прилагат.

Какво трябва да се почиства?

Съхраняването в шкафове редуцира количеството на натрупания прах, но може да ограничи въздушната циркулация и да доведе до поява на конденз при неспазване на температурно-влажностните стандарти. Материалите, съхранявани в шкафове и рамки, трябва да се проверяват със същата честота както и тези върху полиците за биологични вредители.

Затворените книги върху лавиците също са ефективна бариера срещу навлизане на прах от околната среда между страниците. Ако те са набръчкани поради овлажняване, кориците са изгубени или съществуват други условия, позволяващи навлизане на прах, ще бъде нормално той да се натрупва по неподвързаните краища на страниците. При тези ситуации се налага почистване.

Плесенясалите материали също се нуждаят от почистване. Активната плесен първо трябва да се стабилизира чрез поставяне на материалите при понижени нива на влажност на въздушната среда, обикновено под 50%, така че плесента да премине в неактивна форма. Отделянето на плесенните налепи изисква внимателна работа, за да се избегне разпространение на заразата, доколкото е възможно. Плесента може да предизвика здравословни проблеми, затова са необходими предпазни маски, очила и работно облекло по време на почистващия процес. Най-добри за целта са прахосмукачки с HEPA филтър.

Простите сухи методи на почистване на свободния повърхностен прах се прилагат основно върху подвързии на книги и подвързани архиви. Прахът върху свободните единични документи трябва да се изчетква. По-голяма грижа се из-

Фиг. 1. Прахосмукачка с HEPA филтър с променящ се вакуум

исква, когато пигментите и мастилата лесно се отделят от хартията или замърсяването е мазно. Подвързии, които страдат от деградирала кожа, могат да бъдат почистени чрез изчеткване, но това почистване няма да спре разрушителния процес. Добре е те да бъдат поставени в кутии или обвити в хартия, за да се предпазят съседните книги, персонала и читателите.

Почистване на хранилищата

Ако колекцията е замърсена и тази част от хранилището, където тя е разположена, също ще бъде мръсна. Стелажите трябва да се почистят преди обезпрашените материали да бъдат върнати по местата си. Хранилището може да се почиства успоредно с материалите или поотделно, ако площта разрешава пълно изнасяне на колекцията. Почистването на хранилището може да се предприеме от вътрешния състав на библиотеката или архива, или от наета фирма. Може да се налага да се почистят не само стелажите, но и останалите части на помещението – прозорци, врати, тавани и др. Ако е така, необходимо е да се наеме индустриална почистваща фирма. При почистване на лавици и на подове е важно да се избягва употребата на вредни почистващи препарати и да сме сигурни, че течността няма да влезе в контакт с книгите. При ползване на течни почистващи материали лавиците трябва напълно да се изсушат, преди колекцията да се върне по местата си. Влажен или мокър парцал може да бъде достатъчен.

Поръчване на външни фирми

Ако е невъзможно да се предприеме почистване на колекции и хранилища от персонала на библиотеката или архива, работата може да се реализира от външни фирми. В този случай се съставят пълни спецификации на дейностите и материалите, осигурява се качествен контрол. Изпълнителите на фирмата трябва да следват строго дадените им препоръки. В повечето случаи се налага провеждане на тренинг, особено ако ще се почистват специализирани материали.

Готовност

Преди да започне реализирането на проекта, трябва да се удостовери чувствителността и възрастта на материалите и вида и качеството прах върху тях. Тези фактори ще определят уредите и устройствата, които ще бъдат използвани. Библиотечните и архивни материали с плесенни налепи обикновено създават проблеми. Ако се погълнат през рани върху кожата, или се инхалират, те могат да причинят повреждане на имунната система, понякога и при ниски нива на заразеност. Това определя и необходимостта от полагане на голяма грижа при почистване на тези материали. Трябва да се вземе решение къде да бъдат почистени материалите: в самото хранилище или в отделно помещение. Желателно е почистването да се извърши в добре проветряващо се помещение.

Плесента може да се различи от праха по формата си. Началният етап на плесенния растеж обикновено е слаб, в кръг, сиво-бял, с малко разклонения, докато прахът е гладко покритие от сиво, бяло, кафяво, черно. Върху книгите плесента се появява най-рано върху подвързиите и форзаците, където съдържанието на лепи-

ло е най-високо. Кожените и тъканните подвързии са по-благоприятни за плесенно развитие от хартиените, въпреки влажните условия за развитие.

Почистването на колекциите е повтаряща се и трудна работа. Важно е задачите да се променят, за да се избегне преумората на определени мускулни групи, причинена от повтарящи се движения, такива като изчеткване или др.

Масите, върху които ще се извършва почистването, трябва да са стабилни, здрави, достатъчно високи за тези, които почистват книгите в изправено положение. Те трябва да са застлани с материя, която лесно се почиства.

Инструментарium

Почистващите устройства трябва да съдържат прости четки, прахосмукачки или съответстващи машини. Споменатите по-долу в текста устройства не изчерпват списъка на ползвания в библиотеки и архиви инструментариум.

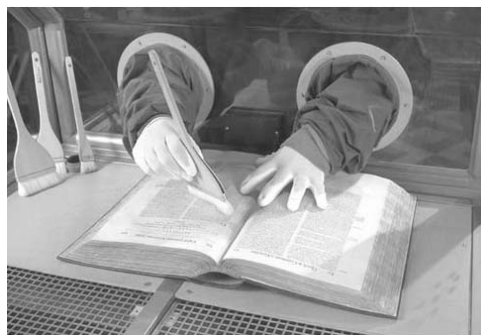

Фиг. 2. Система Depulvera за обезпрашаване на книги

При ползване на машини от рода на Depulvera книгите се подават в единия край на машината, минават през серия от четки или ролери. Автоматично се регулира положението на книгите в процеса на обработка. Машините са с добра скорост на почистване – 5 книги за минута. За максимална ефективност са нужни двама оператори. Depulvera не могат да почистват всички размери книги. Например много малки, тънки или голямоформатни книги не могат да бъдат обработени с тази машина.

Налице е устройство, при което книги и единични документи се почистват ръчно – с четка, а прахът и гъбните спори се изхвърлят чрез филтър.

Най-често за почистване на повърхностния прах се използват четки с натурален косъм. Четките за обработване на външните и вътрешни повърхности в книгите трябва да са различни, за да не се пренася прах в книжното тяло. Добре е те да се различават. Ако книгите са силно запрашени, добре е да се използват четки с дълги дръжки. Ако хартията е чуплива, четките трябва да са меки и също с дълги дръжки.

Фиг. 3. Полистно почистване на книга от прах

Фиг. 4. Повърхностно почистване на книга от прах чрез изчеткване

Прахосмукачки с променящ се вакуум или нисък такъв се използват при почистването на книжните фондове. Най-препоръчителни са тези, снабдени с HEPA филтър. Тези филтри са изготвени от специално стъклено микровлакно. Те задържат микрочастици, в това число и аерозоли с размер $0.3\ \mu\text{m}$. Използват се за помещения с високи изисквания за чистота (медицина, фармация, микроелектроника, ядрена техника). Добре е моторът на прахосмукачките да е от индустриален тип, за да могат да се използват по-продължително време. Размерът на четките и силата на засмукване са от голямо значение. Селекцията на използваните четки и сила на засмукване трябва да се определя от материалите, които ще бъдат почиствани, и скоростта, с която ще се извършва дейността. Съществуват модели с колани за пренасяне, ако материалите се почистват от прах по местата си.

Кърпи или парцали за прах могат да бъдат използвани за почистване на подвързии, но само върху гладки и неопетнени повърхности. Парцалите и кърпите за прах обикновено са силно абразивни и повреждат кожените и платнени подвързии при почистването им. Подвързиите от пергамент също могат да пострадат. Исторически млякото е било използвано за почистване на кожата. Понастоящем е установено, че млякото не трябва да се използва за почистване, тъй като то предизвиква опетняване и може да направи кожата по-груба, склонна към абразия. За почистване на кожата не трябва да се използват водни разтвори. Тези специални подвързии се обработват само от консерватори.

Фиг. 6. Гъба за почистване от прах

Разработени са специални гъби за почистване на прах и сажиди. Те могат да се използват, ако материалите са в добро състояние и няма образи и надписи върху тях. В повечето случаи при наранени подвързии и наличие на надписи и образи е добре да се използват четки. Гуми и гъби могат да се използват само след обучение на консерватор.

Фиг. 5. Почистване от прах и плесенни налепи чрез прахосмучене

Почистване на книги

Подвързиите и обрежите на текст блоковете могат да се почистват с прахосмукачка или с поглъщаща прах кърпа. Всеки метод има своите предимства и недостатъци, които трябва да се преценят, преди да се започне почистването.

Най-често при голям брой силно запрашени книги се използва HEPA прахосмукачка с мека четка. Силата на засмукването може да се регулира. При обезпрашаването трябва да се следват следните стъпки:

- почистването на книгите започва от външната им повърхност;
- книгите се придържат плътно затворени за предпазване от навлизане на праха между листовите;

– горният обреза, който е най-силно замърсен, се почиства най-напред, като се изчетква в посока обратна на гърба, за да се избегне попадане на прах в гръбните гънки на подвързията и повреждане на капителбанда;

– следва почистване на кориците, гърба и форзаците (тяхното обезпрашаване става в посока от центъра към краищата);

– при наличие на биндове по гърба почистването им през тях е по-добро от почистване в посока нагоре и надолу;

– при почистването на разкъсани повърхности е необходимо да се работи с голямо внимание и да се използват меки четки;

– двама човека, използващи количка и прахосмукачка, са най-добрият вариант при почистване на голямоформатни книги;

– всеки стелаж се почиства от върха надолу;

– лавиците се почистват, докато книгите се вакуумират. За целта документите се пренасят от лавицата върху количка;

– след почистването книгите се връщат върху чистите и сухи лавици.

При почистването е важно да се запазва последователността на подреждане. За целта полицата се освобождава за известно време. Добра практика е разполагането на свалените книги върху съседна лавица или количка. Натрупването им на купчини върху маса не е желателно. Местоположението на книгата върху лавицата се отбелязва върху книгата чрез цветни знаци от хартия. Лентите се номерират и се залепват последователно върху материалите. Така се осигурява връщане на книгите по местата им.

Не всички книги изискват вътрешно почистване, даже ако прахът е навлязъл навътре. Почистването може да се ограничи до първата и последната кола на книжното тяло. За вътрешно почистване книгата се разполага върху полиуретанова подложка и се отваря на предния форзац. Използвайки различни четки от тези за подвързията, се почиства повърхността на форзаците, започвайки от центъра на прегъвката и избутвайки праха навън. Това е важно, защото ако някоя страница е разкъсана, четката е възможно да предизвика допълнително разкъсване. Трябва да се избягва изчеткване по ъглите на книжното тяло. След почистване на първите няколко листа книгата се обръща и се обработват последните няколко листа.

Страниците се изчеткват от всяко видимо замърсяване с внимателно прелистиване. Някои книги се нуждаят от почистване на всяка страница, но по-често на почистване се подлагат първите няколко и последните страници. Прегънатите страници събират прах, както и прегъвките на голямоформатните документи. Прегънатите ъгълчета трябва внимателно да се изправят, ако са достатъчно здрави, но не трябва да се разгъват, ако ще излизат от подвързията, когато се изправят. В края на всяка обработка четките се почистват внимателно с вода и мек сапун. Изплакват се добре и се оставят да се изсушат напълно, преди да се използват отново. Филтрите на прахосмукачките трябва да се сменят често.

Неподвързани материали

Тези материали имат специфични особености и изискват специални грижи. Проблемът включва материалите с чуплива хартия, с нестабилни мастила или

картини, със скъсани краища, лепенки от тиксо, ръждясали кламери и карфици, прикрепени печати, чуплива и твърда кожа. Сухото им почистване може да се проведе от персонала или от обучени доброволци, но често се налага използването на техники, за които се изискват знанията и опита на консерватор.

Всички мокри почистващи процеси трябва да се извършват от консерватор. Преди да се започне почистването, трябва да се осигури обширно работно място, с възможност за често почистване на ръцете. Поддържането на хигиена на ръцете е важно условие при обработката на повече материали и при наличие на замърсяване от сажди. Ръцете не трябва да се почистват с мокри кърпички, защото те често са импрегнирани с химикали, които причиняват повреда на хартиените материали.

Използва се мека четка, като внимателно се изчетква прахът от материалите, работейки от центъра навън. Трябва да се внимава да не откъснат части от всяка разкъсана повърхност. Материалите, които са чупливи, сгънати трябва да се почистват заедно с внимателно изправяне. Изправянето без почистване ще пресова праха в хартията. Ако тъгълчетата са прегънати, внимателно се изчеткват, след това се отворят и се почистват наново. Ако хартията е чуплива или отслабена, не трябва да се опитваме да я изправим. Не трябва да се опитва изправяне на сухо на пергамент или велум.

Чувствителни материали

Има различни видове чувствителни материали, които трябва да се почистват само от консерватор:

- документи върху пергамент, графики, документи с желязно-галови мастила, които най-често са с отслабена основа и склонни към загуба на текст;
- цветни материали, особено такива с разливащи се мастила или бои, акварели, графики;
- фотографски материали;
- всичко написано с молив;
- всеки материал с прикрепен печат трябва да се почиства с особено внимание за предпазване от повреда и на печата, и на документа. Восъчните печати трябва да са закрепени, когато документът е в движение;
- оловните печати могат да корозират и да станат прахообразни, затова трябва да се проверяват и при необходимост да се обработят от консерватор;
- отделни документи могат да имат ръждясали карфици или документите да са свързани помежду си с ръждиви кламери. Фрагменти от корозирания метал могат да предизвикат оцветяване и отслабване на хартията. Внимание трябва да се обръща на документи, пострадали от ръждясали метали. При почистването им трябва да се гарантира изчеткване на всички частици. Добро правило в архивната консервация е тези метални прикрепващи устройства да се отделят и заместват с пластмасови или метални, но закрепването им върху документа да е през хартиена лента с архивно качество. Самото отделяне на ръждивите държатели трябва да се извърши от консерватор.

Предпазване от прах

Превантивни мерки

За да се намали количеството прах, което се натрупва върху книгите и лавиците, е важно редовното почистване на подовите в хранилищата. Предпочитаният метод е чрез ползване на прахосмукачки, последвано от влажен парцал. Добре е да се използва добре изцеден парцал, за да не се повредят материалите, разположени върху долните полици и да не се увеличи значително влажността на въздуха в помещението. За предпазване от излишен прах добре е да се сменят или почистват филтрите на климатичните системи според упътването и да се държат прозорците затворени.

Някои натрупвания от прах в хранилищата на библиотеки и архиви са неизбежни, но те могат да бъдат намалени. И при внимателно извършено почистване се предизвиква определена абразия на повърхностите. Това определя необходимостта от предпазване от нови натрупвания на прах с времето, изискващи ново почистване. Неподвързаните документи нормално се съхраняват в архивни кутии и така те се предпазват от натрупване на прах. При този начин на съхранение се полагат грижи за осигуряване опаковки по мярка или се осигурява допълнително опаковане за предпазване от повреда. Подвързаните томовете често се подреждат върху лавици без опаковка. Фазовите кутии от картон с архивно качество биха им осигурили не скъпо опазване, като се изработят по мярка за всеки том.

Шкафовете и стъклените витрини са също начин за по-рядко почистване на книгите от прах. При тях трябва да се внимава да не са доближени до външни стени и да не е ограничена въздушната циркулация на въздуха в тях. Възникналият конденз при неспазване на споменатите условия може да доведе до поява на плесени и други повреди на книжните материали. Добре е стелажите да имат горна полица, защитаваща от прах и най-горния ред книги. Съхраняването в шкаfoве и рамки намалява количеството на натрупващата се прах, но може да ограничи въздушната циркулация и да предизвика поява на конденз и развитие на плесени. Материалите, съхранявани по-горе по споменатия начин, трябва да се проверяват със същата честота, както тези върху полиците, защото те не винаги са добре защитени от прах и замърсявания поради непълната херметизация на съхраняващите ги устройства.

Предпазване на персонала при почистване

При почистване на плесенявали материали персоналят трябва да е снабден с маски, респиратори, които да осигуряват ефективно предпазване. Ръкавици се използват при наличие на рани по ръцете.

Заклучение

Тъй като неправилното почистване е потенциално повреждащо, а съхранението без почистване създава условия, опасни за колекциите, информираното внимателно почистване е начин за продължаване на полезния живот на колекциите.

Чрез внимателно отстраняване на праха и замърсяванията, които издраскват страниците и повърхностите на подвързиите, привличат насекоми и допринасят

за поддържане на плесения растеж, персоналът трябва да допринася за опазване на съхраняваните колекции.

Инструкции за внимателно поддържащи техники, ясно описани процедури и подходящ инструментариум са важно условие за осигуряване на качество и ефективност на почистващия процес.

Литература:

Bendix, Caroline, Walker, Alison. *Cleaning of Books and Works on Paper*. London: The British Library Preservation Advisory Centre, 2011.

Northeast Document Conservation Center. *Conservation Procedures. Surface Cleaning of Paper* [онлайн]. [прегледан 25.11.2014]. http://www.nedcc.org/resources/leaflets/7Conservation_Procedures/02SurfaceCleaning.php

Northeast Document Conservation Center. *Storage and Handling. Cleaning Books and Shelves* [онлайн]. [прегледан 25.11.2014]. http://www.nedcc.org/resources/leaflets/4Storage_and_Handling/03CleaningBooksAndShelves.php

Ritzenthaler, Mary Lynn. *Preserving Archives & Manuscripts*. Chicago: Society of American Archivists, 2010.

University of Washington, University Libraries. *Preservation. Preservation Services. Stacks Cleaning Procedures* [онлайн]. [прегледан 25.11.2014]. <http://www.lib.washington.edu/preservation/libraries/clean>

БИБЛИОТЕЧНИЯТ МОДЕЛ: В ЧОВЕК, В СВЕТА И В ДИГИТАЛНАТА СРЕДА

КАЛИН ДАСКАЛОВ

THE LIBRARY MODEL: IN HUMAN CONSCIOUSNESS, IN THE WORLD AND IN DIGITAL SPACE

Kalin Daskalov

SUMMARY

Before it created by man, everything in this world has to be constructed in his mind first. Due to the complex nature of libraries many problems occur because of the rapidly changing world. This construct now has to be in synchron within three aspects of manifestation: in human mind, in the world and in digital space. In the context of Bulgarian libraries we see that the relationship between these aspects is not stable, however stability is needed if libraries wish to flourish.

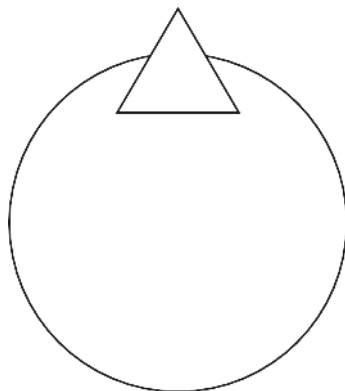
Да бъдеш студент в специалност „Библиотечно-информационни науки“ в Софийския университет, е изключително противоречиво изживяване. Понякога е трудно да се наблюдава сблъсъкът на идеали между студенти и преподаватели. Имам предвид ситуациите, в които си проличава, че голяма част от студентите нямат желание тяхното професионално развитие да се състои в библиотека. Преподавателите не са сигурни как да убедят студентите в противното. Някои от тях споделят убеждението, че уменията, които се натрупват в специалността, са подходящи за голям спектър от професии, които нямат нищо общо с библиотечното дело, а това, че специалността се казва библиотечно-информационни науки е неудобство, което е въпрос на време да бъде преодоляно. Други се опитват да предадат страстта си към библиотеките на студентите, но опитите им често са увенчани с неуспех. Не съдя преподавателите си. Те вярват, че по този начин вдъхват увереност и амбиция на аудиторията си. Това, което ме изпълва с притеснение, е, че вероятно ситуацията в специалността ми е отражение на общата картина в страната, но на микро ниво. Това, че библиотечната система в България е дестабилизирана, действа като един непреодолим комплекс, който расте и се предава и на студентите. Въпрос на време е ситуацията да добие сходството с невроза. От позицията си на студент нямам възможността да направя подобаващо и задълбочено изследване на конкретните причини за всички проблеми, затова в следващите редове ще предложа един донякъде абстрактен анализ, подтикнат от собственото ми любопитство. Чрез него ще се постарая да обясня на себе си и на

читателя какво представлява библиотеката като структура и какво би могло да бъде поправено в тази структура.

I

Човек живее в действителност, която е изпълнена от всякакъв вид конструкции. Основно те са такива, които са създадени от хората, и такива, които не са. Както казва философът Роман Ингарден: „От детството си сме вкоренени в определен, заварен от нас, свят на творенията на човешкия дух“¹. Библиотеките и библиотечните системи са създадени от хора, тоест преди да бъдат създадени, те са били концептуални модели в съзнанието на човек или група хора. Такива модели са служели за пример, докато тези в света са били конструирани. Споменавам тази абстрактна идея поради това, че в следващите редове ще твърдя, че представата за връзката между двете проявления на модела е нужна, за който и да е човек, отговарящ за състоянието и развитието на библиотеките по някакъв начин.

Нека си представим един първичен вариант на библиотеката. Най-общо, тя би се състояла от някакъв вид информационни източници (глинени плочки, папируси, свитъци и т.н.), помещение, в което да се съхраняват, и човек или група от хора, отговарящи за обгрижването на помещението и документите, съхранени в него. Предлагам следния графичен модел за улеснение²:

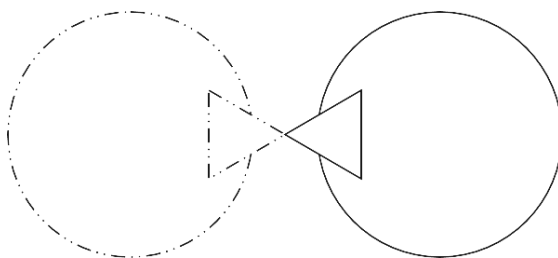

С окръжността обозначавам помещението и материалите, съхранявани в него, а чрез триъгълника, отговорното лице или лица за тази „библиотека“.

Чрез този модел искам да задам един пример за първична идея и структура на библиотеката. Това е възможно най-опростен вариант. Ако предположим, че отговорното лице е създател на библиотеката, тоест негова е била концепцията каква да бъде цялостната структура, то трябва да разгледаме същия модел, но по още един начин:

¹ Ингарден, Роман. Човекът. прев. Правда Спасова. София: Критика и хуманизъм, 2003, с. 24.

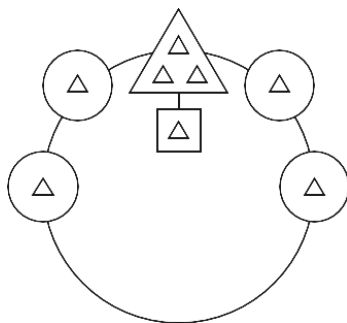
² Често ще използвам графични модели за идеите, които искам да изразя, с убеждението, че те спомагат за разбирането на текста.

Този изглед схематично демонстрира връзката между модела в съзнанието и модела в света. Те са различни, основно по средата си на проявление, но са неразривно свързани от факта, че произтичат един от друг. Въпреки че може да се спори, че една идея не винаги е реализирана във вида, в който е замислена, не бива да се отхвърля и възможността двете проявление на една конструкция взаимно да се градят и синхронизират в процес на създаване.

II

С напредването на времето се променя и обликът на обществото. Нови неща стават актуални, налагат се реформи и промени във всеки един аспект от човешката действителност. Библиотеките, като част от тази действителност, са принудени да се синхронизират с нея, за да могат да просъществуват. Идва момент, в който един уредник и една сграда не са достатъчно ефективен сбор от компоненти за библиотечния модел. Заражда се потребност от усложнение, подходящо за заобикалящата среда. В сградата е нужно да се поместят нови пространства за хранилища, да се създадат отдели, занимаващи се с по-обособени функции на библиотеката (скриптории, читални, книговезници, счетоводство, отдели по каталогизация, библиография, краезнание, дигитализация и т.н.), както и да се поставят подобаващи хора, отговорни за поддържането и управлението на процесите, които протичат там. Ситуацията при тези налични фактори е много по-сложна от тази в първия случай, съответно моделът, който трябва да се създаде в човешкия ум и в света са също толкова сложни:

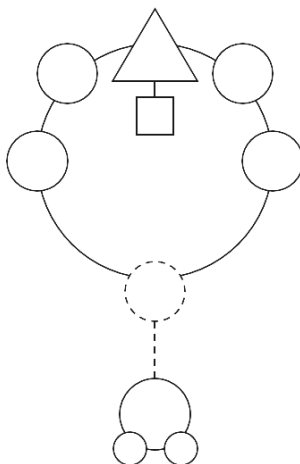
Голямата окръжност и триъгълникът обозначават същото, като в модела по-горе. По-малките окръжности определям като отделите (напр. каталогиза-

ция, обслужване, хранилища, комплектуване и т.н.) със съответните служители в тях. Счетоводната дейност е под формата на квадрат и я поставям като подчинена на отговорните лица (дирекцията), поради специфичната функция, която извършва.

Моделът става по-сложен. Всяка подструктура има свои ръководители. За да може да работи, когнитивният модел³ трябва отново да е синхронизиран с модела в света. Но това не може вече да се случи единствено чрез отговорното лице, нужно е всеки ръководител на отдел да допринесе с усилията си. Проблемът тук е, че колкото по-сложна е една структура, толкова по-голям шанс има да се получат грешки както при конструирането на системата, така и при нейното вкарване в действие. Риск за допускане на грешка и неефективност на работата може да се прояви при всяка смяна на ръководно лице, при всяка културна, политическа или социална промяна в държавата, при всяка форма на десинхронизация между отделните елементи и хора в модела, както и между различните проявление на този модел. Ако всичко е преценено обаче, библиотеката е в разцвет.

III

Дотук изразявах представите си как библиотечният модел се развива с времето. Сегашната действителност изисква още по-сложен модел. Това, което считам за фундаментална разлика между моделите отпреди и моделите сега, е, че се добавя трети аспект на проявление. Двата аспекта на проявление, които се споменаваха досега, бяха *в съзнанието на човек* и *в света*. Новият добавен ще нарека *аспект в дигиталната среда*:

Това е моделът, изобразяващ ситуацията на една дестабилизирана библиотека. Добавени са нови елементи. Прекъснатата окръжност обозначава отдел

³ Тоест концептуалният модел в човешкото съзнание.

„Информационни технологии и информационна поддръжка“, а прекъснатата линия е нестабилната връзка между отдела и неговия продукт, уебсайт с електронен каталог, дигитални ресурси и прочие.

Чрез този модел имам възможността да започна размисъла си, защо мнозинството от българските библиотеки не осъществяват гладко връзката *библиотека–ИКТ отдел–уебприсъствие*. Нека изброим някои от причините:

- липсата на ИКТ отдел или ограничаването на персонала в него само до системен администратор и/или техник;
- разчита се на софтуер, който не е създаден от и за конкретната библиотека;
- не се прилагат съвременни похвати за потребителско изживяване и дизайн в сайтовете;
- липсва пълно доверие и разбиране на персонала към съвременните практики за боравене с уебтехнологии.

Ако трябва да очертаем общата картина на присъствието на българските библиотеки в интернет, то ще забележим определени повторения. Всяка от по-големите библиотеки, напр. националната, регионални, университетски и т.н., имат собствен уебсайт с информация. При някои обаче информацията не е актуална. Още тук, индиректно се вменява на посетителя, че в тази библиотека не се е случвало нищо последните една или две години, например. Случаят може да не е такъв. Вероятно е, липсата на информация да се дължи на една от споменатите причини, че персоналят не вярва напълно в полезността на уебстраницата или се чувства некомфортно, управлявайки я. Това не променя факта, че потребителят бива отблъснат. Друг проблем е, че се очаква всяка библиотека да разполага с електронен каталог на цялото си съдържание или на част от него, но този каталог в повечето случаи няма никакви прилики с вида и функцията на самия сайт. Така потребителят трябва да се приспособява отделно към две различни среди. Разбира се, налице е фактът, че голяма част от електронните каталози на българските регионални библиотеки са тези на „АБ“⁴ или „iLib“⁵. В този ред на мисли, потребител, свикнал с тези два продукта, е готов свободно да работи с каталозите на повечето регионални и други библиотеки в страната. Широкото разпространение на тези услуги обаче не ги прави задължително добри.

Какво става, когато към този сбор прибавим и функцията „Дигитална библиотека“, каквато например е налична в Националната библиотека? Тя е създадена от изпълнител, различен от тези, отговорни за уебстраницата и каталога? Създава се малък хаос. Връщайки се към графичния модел, обръщаме внимание, че ИКТ отдела и връзката към страницата (уебсайт, с прибавени функции електронен каталог и електронна библиотека като по-малките окръжности) не е плътна. Това е така, тъй като отделът действително не е отговорен за създаването на този продукт, отговорни са трети лица, които неизбежно проектират свои идеали и свои модели върху конструкциите си. Вероятно, ако виртуалното присъствие на една

⁴ **PC-TM Ltd.** Автоматизирана библиотека [онлайн].[прегледан 1.09.2014]. http://www.pc-tm.eu/index.php?option=com_content&task=section&id=8&Itemid=122

⁵ **Прима-Софт.** За автоматизация на библиотеки [онлайн].[прегледан 1.09.2014]. <http://www.primasoft.bg/page/bg/produkti/bibliotechnen-softuer.php>

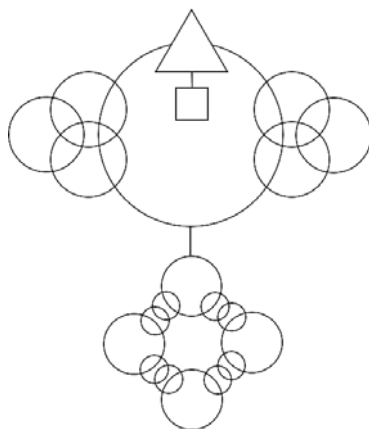
библиотека е в хаос, то това е отражение на по-големия хаос, царящ в самата библиотека.

Получава се впечатлението, че дадена библиотека е инвестирала пари и положила усилия в услуги, които просто може да отбележи, че има. Все едно приоритет е библиотеката да бъде поставена в дадена статистическа графа, а не да предложи на потребителската си база сбор от качествени услуги.

IV

Смятам, че българските библиотеки не са намерили работещ, но и напълно ефективен метод за развитие в дигиталната среда. Този текст започна с предложението на един прост модел, към който впоследствие се добавяха елементи и функции. Стигайки до последния модел, забелязваме, че той е сложен и уязвим. Простото добавяне на функции към един основен модел работи до един момент, но когато той стане прекалено нестабилен, какъвто считам, че е в момента, се налага цялостно реструктуриране.

Представям си моделът на уравновесената библиотека по следния начин:

Представям си, че на ниво сграда отделите не би трябвало да са излишно разделени един от друг и във функцията си, и в самата сграда. Ако отделът по дигитализация се намира в подземните етажи на библиотеката, а отделът, работещ с редки и ценни издания, е на тавана, то нито служителите имат лесен достъп един до друг, нито взаимната им работа би вървяла с нужната лекота. Хората в тези подструктури, въпреки че работят по специфични задачи, са част и от един цялостен библиотечен процес. Считам близостта за спомагаща синхронизацията и чувството за общо дело. Смятам, че сериозен недостатък при разработването на неефективна библиотека в интернет е, че тя няма възможността да се обвърже със сходни структури на други библиотеки, да речем. Никой не би позволил към неговата система да се прикачи нещо, което би създавало възможности за грешки и дестабилизация. При един стабилен дигитален модел обаче той безпроблемно би могъл да се обвърже със сходни на него и така да се създаде сложна, но стабилна

дигитална библиотечна система. Когато моделът в хората и в модела в света са стабилни, няма как и този в дигиталната среда да не е. Тоест хаосът във видимите проявления на библиотечната структура подсказва за наличието на такъв в умовете на хората, които са отговорни за тяхното управление, грижа и вид. При такава ситуация, студентите оставаме с няколко възможности:

- да вдигнем ръце и да приемем, че библиотеките са потъващи кораби, които са отвъд спасяване;

- да приемем ситуацията за съвсем нормална и безропотно да се включим към досегашните практики на библиотеките;

- да се обединим и да работим за създаването на идеален библиотечен модел, съобразен със социалните и политическите проблеми на България.

За огромно съжаление, първата опция от изброените е най-разпространена между студентите, втората е най-лесна, а третата е изключително трудна. Ролята, която преподавателите и библиотечните работници играят при избора на студентите, е много голяма и би следвало внимателно да преценяват силата на влиянието си.

Библиотечното дело е наука и професия, силно концентрирана в практиката. Разбираемо би било практичността и ефективността да са приоритет при създаването и управлението на библиотека или библиотечна система. Често библиотечната теория е насочена именно към това, да създаде нови практики, да критикува стари и прочие, но чрез този текст имах желание да обърна внимание и на това, че библиотеките и въобще, всичко построено от човек, се простира отвъд една единствена среда. Един и същ модел, съществуващ в света, се преповтаря в цялост или отчасти в поне още две пространства, абстрактни по същност, пространството на нашите съзнания и пространството на дигиталната информация. Всяка от тези среди има уникални по род проблеми, от чиито решения зависи и стабилността на конкретен модел в другите му проявления.

Литература

- Agre**, P. How to be a leader in your field: a guide for students in professional schools [онлайн]. 2005. [прегледан 1.09.2014]. <http://polaris.gseis.ucla.edu/pagre/leader.html>
- Almquist**, A. The Innovative Academic Library: Implementing a Marketing Orientation to Better Address User Needs and Improve Communication. – В: *Journal of Library Innovation* [онлайн]. 2014, vol. 5, № 1, с. 43–53. [прегледан 1.09.2014]. <http://www.libraryinnovation.org/article/view/310/546>
- Remple**, H. G. Bridges, L. That Was Then, This Is Now: Replacing the Mobile-Optimized Site with Responsive Design. – В: *Information Technology and Libraries* [online]. 2013, vol. 32, № 4. [прегледан 1.09.2014]. doi: 10.6017/ital.v32i4.4636
- Sturges**, P. Imagination in LIS research. – В: *Library and information research* [online]. 2012, vol. 36, № 113. [прегледан 1.09.2014]. <http://www.lirjournal.org.uk/lir/ojs/index.php/lir/article/view/530>

ОСМО ИЗДАНИЕ НА КОНКУРСА „ЯНА ЯЗОВА“

ЙОРДАНКА ТУШАНСКА

EIGHT REPETITION OF JANA JAZOVA CONTEST

Jordanka Tushanska

SUMMARY

During the years from 2007 the National Literature Contest in the name of Jana Jazova has gained popularity between writers all over Bulgaria. This year there have been 64 contestants, who have send 101 works. The contest did play a very important role in the development of lots of young authors. For lots of them the words are not only means of communication but tools for creation of faith and love.

През годините от 2007 до днес Националният литературен конкурс „Яна Язова“ претърпя развитие и популярност сред творците от цяла България. Броят на участниците в него се променя всяка година, което показва, че за творците няма криза. Тази година в конкурса участваха 64 автори, които изпратиха 101 творби. Националният литературен конкурс „Яна Язова“ има градивна роля за израстването на много млади автори, за които думите са не просто средство за ежедневно общуване, а сила, която създава вяра и любов.

От началото на конкурса говорим задълбочено и обстойно за живота и творчество на Яна Язова. Още през 1937 г. в едно писмо до проф. Александър Балабанов тя се опитва да отговори на въпроса коя е. В него тя смело заявява: „На този свят имам изключителната съдба да бъда извън реда на нещата“. Нека припомним какво изповядва тя в последното си стихотворение „Ще бъде...“:

*Ще бъде минало, каквото страдах.
Изминат ще е главоломни ход.
Затуй, че устоях и че не падах,
ще ме обича целият народ!*

Смятаме, че чрез реализирането на конкурса Яна Язова и нейното творчество получиха обичта и признателността, която тя заслужава.

Журито срещна сериозно затруднение при подбора на най-стойностните разкази. Многобройните творби отразяват все по-широк кръг от теми – битови, исторически, философски, фантастични, психологически, вълнува ги самотата на хората, дори в глобалното общество, отношенията деца–родители. В много от

разказите се показват междусъседски отношения, има и доста есеистични творби. Прави впечатление засилващата се тенденция в разказите да се поставят проблеми, свързани с технологичното бъдеще на човечеството, с много загриженост и провокация се разглеждат въпросите за връзката между личността и технологиите, за мястото на чувствата в този изключително механизирания свят. С радост установяваме и все по-високото ниво на стилистиката на творбите – въздействащи метафори, хубав диалог, точно и ясно слово, умели съпоставки и ретроспекции.

Гордост за нас е и фактът, че в конкурса вземат участие и младите творци от гр. Лом, но за съжаление тяхното участие тази година е малобройно и незадоволително. По тази причина журито не присъди награда на ломски творец.

За участие в конкурса изпрати свои творби и ученик от гимназия „Георги С. Раковски“ – гр. Болград, Одеска област, Украйна. Така Националният литературен конкурс „Яна Язова“ придоби международен характер.

Изпратените разкази бяха оценени от жури в състав: Петър Величков (председател), Йорданка Маринова и Соня Белева.

Първата награда спечели разказът „Всеки ден се разминаваме“ на Даниел Венциславов от София. Тъй като той не можа лично да я получи, ни изпрати следното писмо:

„По телефона ми съобщихте страхотната новина, че моят разказ „Всеки ден се разминаваме“ е спечелил първа награда в конкурса. Не можах да изразя до край радостта си, защото бях заобиколен от колеги, но усмивката ми все още не може да напусне лицето ми. Много съжалявам, но няма да мога да присъствам на награждаването. Работя в малка фирма, за която в момента е разгарът на сезона. Все още нямам право на отпуска. От проучването за обществения транспорт, което направих днес, дори да успея да си осигуря един почивен ден, няма да мога да се върна навреме за следващия. Фактът, че няма да присъствам, ме натъжава, защото тази награда означава много за мен.

Да се представя:

В началото на месеца навърших 24 години. Работя в сферата на логистиката и следвам магистратура в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Макар в професионалната сфера да съм ориентиран към икономиката, в личната нещата са доста по-различни. Литературата заема голяма част от живота ми. Възползвам се от всеки възможен момент да чета и пиша. Предпочитам фантастиката и фентъзи жанровете, но обичам и да се връщам към класическите произведения от миналия век. Започнах да пиша разкази преди около три години. Оттогава насам не съм спирал да пиша, за което мога да благодаря само на своите приятели, които не спираха да ме подкрепят, дори когато четяха нескъпопсаните ми първи стъпки в писането.

Благодаря за наградата. Много е приятно да видиш, че някой оценява усилия ти, защото да пишеш не е толкова лесно, колкото изглежда“.

Разказът „Ангелски очи“ на Миглена Люцканова от Русе спечели втора награда. Тя ни прати следните редове:

„Благодаря много за наградата на читалище „Постоянство“. Извинявам се, че няма да мога да дойда лично да си получа наградата, но имам две малки деца и

няма да мога да пътувам. Много обичам хубавите книги и литература. Повече обаче обичам живото общуване, близките, приятелите си и силно се вълнувам от разрива във взаимоотношенията между хората днес – а човешината и любовта към ближния до скоро бяха наша отличителна черта. Може би заради тази тревожност съм била изкушена от писането като цяло – на разкази и стихове още от ученичка, а впоследствие и на есета и статии. По образование съм филолог, по професия – редактор. Много обичам страната си и да пътувам из нея. Работила съм дълги години като автор на пътеписи и редактор в туристическа медия. Режиcьор съм на документален филм за скалните църкви и манастири в България на фондация „Покров Богородичен“ – „Полет на душата“, който може да бъде видян в youtube“. С трета награда бе отличен разказът „Драгун“ на Иванка Савкова от Трявна, която се представи така:

„Казвам се Иванка Савкова, на 31 години.

Родена съм в Габрово, живяла съм в Трявна до 13-годишна. Завършила съм гимназия за чужди езици „Екзарх Йосиф I“ в град Ловеч, след което СУ „Св. Климент Охридски“, специалност „Връзки с обществеността“. Имам и магистърска степен по „Социални изследвания на пола“, също от Софийския университет.

Работила съм като пиар на музикални изпълнители, след което като журналист и заместник-главен редактор в интернет лайфстайл сайт.

Понастоящем живея в София и съм в отпуск по майчинство.

До момента съм участвала в няколко поетични конкурса, от които имам награждавани и публикувани стихове.

„Драгун“ е един от първите ми разкази, написан преди не повече от два месеца“.

Трите наградени разказа прочетоха артисти от ДТ „Кръстьо Пишурка“.

Наградата на Обществената фондация „Обществен фонд“ – гр. Лом, бе дадена на разказа „Вода“ на Магдалена Трифонова от Габрово, която лично си я получи и сподели:

„Лом много ми харесва и това ще е още една възможност да му се порадвам. Нещо за мен... Родена съм в Червен бряг, където завърших Търговската гимназия, но детството ми премина на село – в Чомаковци. От почти 10 години живея в Габрово. По образование съм текстилен инженер, но работя в книжарница, защото книгите са голямата ми любов. Разказът, с който участвах, е първата ми творба. Той не е вдъхновен от трагичните наводнения, които се случиха през лятото. Написах го преди те да се случат“.

Обявяването на резултатите от конкурса съчетахме и с награждаване на победителите в летния маратон на четенето „Аз участвам, участвай и ти!“, който традиционно организираме при Народно читалище „Постоянство“ 1856. Ученици от всички училища в Лом се включиха в него. Най-добре представилите се получиха грамота за най-активен читател. Нека продължават да четат, все така активно и със своя пример да увличат след себе си и своите съученици и приятели, да намерят и те пътя към книгата и библиотеката, да открият радостта и ползата от четенето. Да развиват своите знания и потенциал, да повишават своята грамотност, защото четенето и писането са основата на всяко по-нататъшно обучение. Да творят и да се включат със свои творби в бъдещите издания на литературния конкурс „Яна Язова“.

ВСЕКИ ДЕН СЕ РАЗМИНАВАМЕ

Даниел Венциславов

Алармата на телефона ме събуди. През завесите нахлуваха слънчеви лъчи, които не дразнеха, а галеха очите ми. Небето беше синьо и чисто.

Сънувах, че съм в Прага с приятели и колеги. Щяхме да изкачваме някаква планина. „Каква планина в Прага?“ – запитах се, когато се събудих. Насън нямаше как да преценя това, но беше страхотно. Градът на стоте кули, макар че са петстотин и петдесет. Градът, където бира се продава навсякъде и е по-евтина от водата. Майката на градовете, както пише на герба му. Раят.

Няколко секунди след това се озовах в панелния апартамент в Люлин 1, петнадесет минути преди работния ден. Контрастът беше прекалено силен. Не разбрах дали тялото и крайниците ми отказаха да се движат, или завивката се оказа прекалено тежка. Отне ми седем минути да стана.

Стигнах до метрото за две песни време, след една дойде метрото, а след още четири стигнах и до спирката, на която слизам за работа.

Работех в адвокатска кантора „Баджакова и партньори“ от два месеца, като офис асистент. Работата я биваше. На моменти беше по-спокойно и можех да чета книги и да решавам кръстословици. Освен това правя различни упражнения с

лявата си ръка – писане, ядене, боравене с компютърната мишка. Трябва да съм подготвен, ако някой ден загубя дясната си.

Макар да работех в кантората само от 8 седмици, доста песни време, вече бях запомнил много лица, които виждах по ежедневния си, за щастие само за делнични дни, път. Съседа, който отиваше за сутрешното си кафе от „При Насо“, бабата, чиито гърди се полюшваха на корема, на път за пейката пред „Г“ вход, на която се сгряваше на първите лъчи като гущер, жената с луничките, която водеше дъщеричката си в детска градина „Ябълкова градина“, високото момче и майка му, които заедно отиваха на работа...

Когато вече бях в центъра и крачех покрай хотел „Родопи“, винаги виждах едно момче. Винаги гладко бръснат, с къса черна коса и добре изгладена риза. Поглеждахме се, но не си казвахме нищо. След това засичах една дама. Малко над тридесетте. Имаше кестенява коса, която изглеждаше мека като катерича опашка. Поклащаше се от лекия сутрешен вятър, а слънчевите лъчи се гонеха в косата ѝ. Винаги беше облечена в тон – от обувките до обещите и гривните. Сигурно полагаше доста усилия за това, но резултатът беше повече от добър.

Днес момчето беше със светлосиня риза и дънки. Усмихна ми се и ми кимна с глава. Аз му отвърнах. Приятно е да те поздрави някой, който не познаваш, но виждаш всеки ден.

След това се разминах с жената. Беше с черни обувки на висок тон и яркочервен лак на ръцете и краката. Черна пола и бяла риза, чиито краища завършваха с нещо като връзки, които се вееха около ханша ѝ. Червено колие на черна връв се поклащаше на гърдите ѝ, докато червени обещи, които приличаха на череши, подскачаха на ушите ѝ.

Погледнахме се за миг, след което всеки продължи по пътя си.

На следващия ден станах по-рано. Затова стигнах по-бавно до метрото – три песни време. Дойде веднага. Сутрин градският ни транспорт е почти като в Прага. Поне метрото.

Днес не знам дали съм сънувал. Дори да съм, пазачът на границата между съня и реалността ме е претърсил и ме е пуснал да премина с празни джобове.

Момчето беше с бяла риза на черни ивици. Каза ми „Добро утро“, аз се усмихнах и му отвърнах със същото.

Жената беше със същите обувки, но лакът беше зелен. Над тях имаше черен панталон със зелен колан. Зелена риза с къс ръкав, черна гривна и зелено-черни елипсовидни обещи. Изумрудено зелено и катранено черно.

Поздравът на момчето ме беше ентузиазирал и реших да я поздравя.

– Добро утро – казах аз и се усмихнах. Тя смръщи пестрите си очи.

– Познаваме ли се? – попита ме.

Това ме смути. За миг светът спря и за малко да изпадна от него.

– Ааа, да – казах притеснено, – всеки ден се разминаваме тук в последните няколко седмици.

– Никога не съм те виждала – отвърна ми тя и продължи пътя си. Постоях за миг. Чувствах се объркан и обиден. Не е лесно да разбереш, че човек, който си

забелязвал всеки ден в последните два месеца, никога не те е виждал. Продължих с бавна и неуверена крачка, подритвайки камък.

– Добро утро – каза ми някакво момиче. Имаше продълговати очила с черна рамка. Разпиляна коса, която нямаше обем. Беше облечена с карирана риза и доста широк черен панталон със сиви ивици. Погледът ѝ беше притеснен.

– Добро утро – отвърнах неуверено аз. – Познаваме ли се?

– Всеки ден се разминаваме на ъгъла на тази сграда. – Гласът ѝ леко трепереше.

– Да, така е – казах аз и се усмихвах плахо. – Лек ден.

– И на теб – каза тя с повече увереност и ми се усмихна.

„Кое беше това момиче?“ – запитах се. Никога не го бях виждал...

ПРИПИСКИ В БЪЛГАРСКИТЕ СТАРОПЕЧАТНИ КНИГИ

СВЕТЛАНА ИВАНОВА

ASCRPTIONS IN EARLY BULGARIAN PRINTED BOOKS

Svetlana Ivanova

SUMAMRY

The publications which are representing all versatile activities of Bulgarian National Library Sts. Cyril and Methodius are got richer with yet another title: Ascriptions in Early Bulgarian Printed Books. Compiler of it is Rositza Kirilova – since long yers the keeper of the same collection in the Library. A large audience of specialists got a publication which reveals a part of the early printed books collection but foremost is presents a independent group of artefacts – ascriptions. This is a publication of information sources about Bulgarian Renaissance literature, culture, reading habits and history.

Изданията, които представят разнородната дейност на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, се попълниха с още едно заглавие – „Приписки в българските старопечатни книги (1806–1878). Част 1 (1806–1850)“. То пряко отразява историята на книгата и четенето на старопечатни книги у нас. Негов съставител е Росица Кирилова, дългогодишен стопанин на същата сбирка в Център „Ръкописно документално книжовно наследство“. В ръцете на широк кръг специалисти е издание, което разкрива част от сбирката от старопечатни книги, но на първо място представя една самостоятелна група паметници – приписките.¹ Фактически това е издание на извори за нашата възрожденска писмовност и литература, читателска култура и история. Множество специалисти ще подхождат към добре оформения том от гледна точка на своите конкретни интереси, чието разнообразие и дълготрайност ще са най-доброто потвърждение за значението му.

Старопечатните книги заемат особено място в структурата на сбирките на НБКМ. Като Архив на българската книга една от основните функции на националното ни книгохранилище е да събира, съхранява и представя българската книжовност, като се започне с първопечатните книги, публикувани до Освобождени-

¹ **Бозукова, М.** Приписки в славянските кирилски печатни книги от XVIII в. в НБКМ. ч. 1. – В: *Библиотекознание, библиография, книгознание*, 1993, бр. 3; **Бозукова, М.** Приписки в славянските кирилски книги от XVIII в. в НБКМ. ч. 2. – В: *Известия на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“*, 1996, т. 22(28).

ето. Българското книгопечатане се заражда в условия на бездържавност², извън териториите, в които живеели мнозинството от потенциалните му читатели, със закъснение в сравнение с положението в другите европейски култури. Затова – въпреки скромните си размери, българската старопечатна книга започва да се събира в Националната библиотека трудно, едва след Освобождението, отделни екземпляри от всяка книга са търсени и набавяни години и десетилетия след отпечатването им. Стремешът е пълното им комплектуване, но също и набиране на повече екземпляри от едно издание, каквото не е положението при новопечатните книги. Последното не е своеобразен букинистичен рефлекс, а обоснован подход, свързан с методите и изследователските теми, в чиято основа стои старопечатната книга. Съществен мотив за многоекземплярно набавяне са приписките, които изобилстват по страниците на някои екземпляри, превръщайки ги в уникати.³

Що се отнася до приписките и бележките на писачите, тяхната дълга история не започва заедно с историята на печатните славянски книги. Извънтекстовите записи представляват самостоятелна група паметници на славянската писменост и култура – кратки текстове, които са различни от основното съдържание, оставени от създатели, притежатели и читатели върху празните полета по страниците на книгите.⁴ Макар и сравнително малки по размер, може да се каже, че приписките заемат водещо място сред домашните исторически извори особено от XV в. насетне. Сред преобладаващите в книжнината на български език преводи, при ограничената литературна и историописна традиция, кратките маргинални записи са сред малкото ярки оригинални авторски творби, ценени по своето информативно и историческо значение, като свидетелство за състоянието на българския език и като литературна изява.⁵

² **Богданов**, Ив. Българската книга през вековете. София, 1978; **Погорелов**, В. Опис на старите печатни български книги. София, 1923; **Гергова**, А. Книгознание. София, 1995; **Иванова**, Кл. В началото бе книгата. София, 2002.

³ **Райков**, Б. Опис на славянските старопечатни книги от XV и XVI в. в НБКМ. – В: *Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“*, 1967, т. 7(13), с. 226–227.

⁴ **Райков**, Б. Приписките в системата на старата българска книжнина. – В: *Старобългаристика*, 1992, № 2; **Русев**, Ив. Сие да се знае... (Приписките и църковните текстове като извори за възрожденската история. По новооткрити материали от храмовете на Котленския край). Велико Търново, 1999, с. 7–8, 180–195; **Русева**, И. Приписки и бележки по нашите писмени паметници. – В: *Известия на семинара по славянска филология при Университета в София*, 1921, кн. 4; едно от най-новите изследвания: **Николова-Хюстън**, Т. Маргинални бележки и приписки в ръкописите на етрополския манастир „Св. Троица“. – В: *Етрополската книжовна школа и българският XVII век. сборник материали от националната конференция „Етрополската книжовна школа и културният живот през XVII в. в българските земи“*. София, 20–21 май 2010. състав. и ред. Е. Мусакова, Е. Узунова. София: Нар. библ. „Св. св. Кирил и Методий“, 2011.

⁵ **Ангелов**, Б. Летописни съчинения в старобългарската литература. – В: *Старобългарска литература*, 1984, кн.15; **Божилов**, Ив. Българската средновековна историопис. – В: *Стара българска литература*. Т. 3, Исторически съчинения. състав. Ив. Божилов. София, 1983; **Дроснева**, Е. Бележки върху историко-летописната практика на българите през Възраждането и задачите на нейното изследване. – В: *Българският ежегодник/Болгарський щорічник/Български годишник. сборник. т. 2*. Харьков, София, 1996; **Узунова**, Е. За някои правопис-

Описът, съставен от Росица Кирилова, отвежда към извори, чието откриване по дублетните екземпляри на старопечатните книги е трудоемка, продължителна, дори изглеждаща обезкуражаваща работа. Може би затова е и рядко предприемана за изпълнение задача. Ангажираните с архиви у нас работят в не най-съвременни условия, с каквите се е сблъскал и съставителят на представяния том. Може да се съжاليا, че не е имало възможност да се използват съвременните средства за репродуциране и запазване на уникалните приписки по старопечатните книги, които един ден трябва да влязат в дигиталния архив на българските извори. Събрани в изданието на Р. Кирилова обаче приписките изглеждат леснодостъпни и подходящи за разглеждането им в контекста на различни теми. Тъй като освен че са издирени, те са разчетени и представени на съвременния читател, дори не тесен специалист, в максимално достъпна форма.

Смисълът на представяното както и на повечето издания, осъществявани от специалистите в ръкописно-документалния център на НБКМ, е да разкрива фондовете, като облекчи достъпа на всеки читател и изследовател до ясно определена група паметници в пълнота. Оценката на подобни издания в голяма степен зависи от представителността им. От съставителя се очаква да обясни ясно каква работа е извършил, за да знае ползвателят с какво разполага, на какво стъпва и какво е останало извън систематизацията на даденото издание. И в конкретния случай очертаването на кръга от изследвани паметници е била първата задача, свързана, от една страна, с дефиницията на приписките като жанр в българската книжнина, и, от друга, с определяне на хронологията и обхвата на българската старопечатна книжнина. Последното е комплексен проблем, свързан с историята на българския език, литература и култура.⁶ Едва ли е реалистично и необходимо да очакваме дискусията около отдиференцирането на българската старопечатна книжнина от модерната българска книжовна продукция, от една страна, и от друга, от славянската кирилска старопечатна такава, да доведе до императивни отговори, т.е. до извеждането на общоприет списък на българските първопечатни или старопечатни книги.⁷ При наличието на различни виждания, споделяни от съответните изсле-

но-езикови особености в ръкописите на Петър Граматик – сръбски копист в Ловеч през XVI в. – В: *Известия на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“*, 1992, т. 20 (26); **Господинов**, К. Свърлижката приписка като исторически извор. – В: *Исторически преглед*, 2005, № 3–4; **Каймакамова**, М. Българска средновековна историопис. София, 1990; **Станчев**, К. Стилистика и жанрове на старобългарската литература. София, 1995 и др.

⁶ Езикът на книгите е основен белег за отделянето на българските от останалите книги на славянското книгопечатане; обикновено не се привеждат исторически, културни и социални критерии, за да се дефинират българските такива. Вж. **Минчева**, А. За периодизацията на средновековния български литературен език. – В: *Старобългарска литература*, 1991, кн. 25–26; **Иванова**, Кл. Правописно-езикови проблеми при описването на южнославянските кирилски ръкописи. – В: *Paleographie et diplomatique slaves*. Sofia, 1980.

⁷ Тук ще спомена само някои изследвания, които въвеждат в проблематиката, както и някои описи на тази книжнина в НБКМ и други книгохранилища, от които е видно разграничението между български и славянски кирилски старопечатни книги: **Богданов**, И. Български първопечатни книги от XVI–XVIII в. – В: *Годишник на Българския библиографски институт „Елин Пелин“* за 1962, 1963; **Бозукова**, М. Опис на руските и украин-

дователи, хронологията и съставът на тази книжнина са в някаква степен условни. Съставителят на настоящето издание се придържа към класическата хронология, поставяща хронологическите граници на т.нар. новобългарско книгопечатане от 1806 до 1878 г.⁸ От целия период на издаването им (1806–1878) в Националната библиотека се съхраняват около 1670 заглавия в близо 10 000 екземпляра.

От стегнатия увод на Росица Кирилова научаваме принципите, следвани при издирването на материала и неговото представяне в тома. В изданието са включени приписките от старопечатните български книги, появили се на бял свят в хронологическия отрязък от 1806 до 1850 г., един или няколко екземпляра от които се съхраняват в НБКМ. Трябва да се подчертае, че включените в описа приписки са от целия XIX в., а дори и от XX в., т.е. създадени са много години след издаването на самата книга – техен носител (напр. с. 51). Съответно приписките от всеки екземпляр са представени в описа топографски, а не са подредени хронологически. Но пък всеки запис е поставен в своя тесен контекст – книгата, в която се намира. Общо приписките в описа осветляват живота на книгата и историята на четенето преди, но и след Освобождението (вж с. 58–59; с. 67 от 1945 г., с. 70 от 1972 г.) Една или повече приписки са се оказали в 152 заглавия от посочения полувековен период или в 462 екземпляра от тях.

Приписките от представените екземпляри са ексцерпирани в пълнота. Съставителят коректно уточнява, че не е представен текстът на „коментари и бележки, свързани със съдържанието на книгата“, както и такива, в които не се открива смисъл. По принцип всеки подбор е резултат от преценка, която не винаги може да е приемлива за един или друг ползвател на издание. На практика обаче нищо не може да замени оригинала. Но важното е, че в разглеждания опис присъствието на неексцерпирани текстове върху страниците на съответните книги е посочено от съставителя Р. Кирилова и всеки читател получава информацията за наличието им. При необходимост той лесно може да достигне до тях и сам да прецени дали представляват интерес за него. Съставителят не придава важност на едни или други допълнителни вписвания към дадена книга за сметка на други, които би оценил като незначителни и поради това не би ги включил в описа. И това е едно от достойнствата на следвания в изданието метод.

Маргиналните бележки са ексцерпирани, разчетени и преписани, като правописът им е предаден с известно осъвременяване на интерпунктуацията. Освен текстовете на български са представени и тези на османотурски и гръцки език.

ските кирилски печатни книги от XVIII в. в НБКМ. – В: *Известия на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“*, 1996, т. 22 (28); Райков, Б. Опис на славянските...; Опис на славянските кирилски печатни книги от XIX в. в колекцията „Старопечатни книги, редки и ценни издания“ на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. състав. Б. Минчева. София, 2013 – в трите описва фигурират приписките; Теодосиев, Ник. Каталог на българските печатни книги. 1508–1878. София, 2007, с. 10–21; Чакакчиева, Д., Драганова, С. Българска възрожденска книга в библиотеките на Ст. Загора. своден каталог. Стара Загора, 2005; за славянските кирилски ръкописи вж. литература в: Опис на славянските кирилски печатни книги..., с. 8–9.

⁸ Вж. Кирилова, Р. Старопечатни книги. – В: *Българска книга. енциклопедия*. състав. А. Гергова. София, Москва: Pensoft, 2004, с. 412–413.

Самите приписки са подредени, следвайки хронологията на всяко издание (всички екземпляри са представени един след друг) и в реда, по който се появяват на страниците на дадена книга. Дадени са указания за материала за писане, използван при отделните приписки, които са нанесени с мастило или молив; отбелязани са и фигуриращите в оригиналите печати (вж напр. с. 68), както и едно ново явление в света на книгите – *ex libris* (с. 91), непознато, докато властва ръкописната книга.

Изданието е снабдено с необходимите показалци, отразяващи съдържанието на приписките. Имаме именен показалец, в който имената фигурират според формата, в която са в оригинала (развързани са повечето имена на лица, представени с инициали). Следва географският показалец (не мога да се въздържа да не споделя налагащото се най-общо впечатление, че приписките са свързани изключително с днешните български земи, дори Атон и Цариград са скромно представени и че приписките отразяват тесен свят – този на съседите, но не достига далечни страни и култури). Идентификацията на имената на селищата, намиращи се извън границите на Р България, не е направена според съвременните им национални звучения, което е практика в българската литература. Изданието е снабдено с Речник на непознатите думи, представляващ сам по себе си ценен справочник. Нека споменем и няколко сполучливо подбрани факсимилета на приписки, които въвеждат читателя в атмосферата и естетиката на представяния материал.

Р. Кирилова твърде дискретно присъства или по-скоро нейният огромен опит и авторски прочит на поставената задача е почти невидим. Той прозира в методологията на подбор, организиране и поднасяне на информацията. Съставителката се е въздържала от „подказвания“ чрез идентифициране и представяне на читателя на значими автори на приписки. Тя не посочва публикации на някои вече „прочути“ приписки, интерпретирани в нашата научна книжнина⁹, т.е. не е приложена библиографска справка на публикувани приписки, която обаче би обогатила информативната стойност на изданието.

Навлизайки в същината на представяния материал, бих искала да се спра на въпроса има ли специфики в жанра на допълнителните маргинални записи, нанесени, от една страна, върху ръкописите, и от друга страна, върху старопечатните книги.¹⁰ Към приписките от ръкописни и старопечатни книги обикновено се подхожда по един и същи начин. Нерядко в описи на ценни книги (ръкописни и старопечатни) приписките върху тях фигурират заедно; при самостоятелното им публикуване като извори приписките от двата вида книги също фигурират заедно. Подобен подход е резонен, защото приписките върху двата вида кодекси показват твърде голяма близост, отразяват еднотипни културни явления. Съществуват обаче и специфики, на някои от които ще се спра.

На пръв поглед, за разлика от посестримите си върху манускриптите, приписките по страниците на печатните книги ясно се открояват, защото са ръкописни.

⁹ Кирилова, Р. За съдбата на една възрожденска книга – „Българска граматика“ на Неофит Рилски. – В: *Факти* и мистификации в старите текстове. сборник. София, 2011.

¹⁰ Вж. цит. лит. в бел. 4.

Открояваща се характеристика на приписките с техния експресивен стил е краткостта. По подразбиране, а не толкова в резултат от по-точно дефиниране, приписките са мислени като по-къс текст, докато други самостоятелни авторски съчинения са кратки колкото една „обикновена“ приписка.¹¹ Съответно сравнително по-дълъг текст може да е приписка, съобразно с авторството му и стилистично-съдържателните му особености. Така, ако даден текст е препис/превод-препис на вече съществуващ авторски текст, той превръща кодекса, книгата, в която фигурира, в сборник.¹² Но ако от стилистично-съдържателна гледна точка даден текст е приписка, то той не се третира като второ и следващо съчинение в кодекса/книгата. Още по-категорично е това при (ръкописните) приписки върху печатни книги.

Вероятно в някои случаи трудното разграничение между (кратко) самостоятелно съчинение и приписка кара съставители на описи и изследователи да използват различни наименования за допълнителните записи към ръкописни или печатни книги, които трябва да отразят специфики в тяхното съдържание, стилистика, но и дължина като: летописна бележка/летописен разказ¹³, ръкописна добавка¹⁴ и пр.

Дълги, ръкописно нанесени върху съществуваща книга, текстове също поставят проблем пред идентифицирането им или не като приписки. Може би основният въпрос в подобни случаи е авторството. Преходът между ръкописната и печатната книга в българската култура е доста продължителен. Това довежда до една нетипична в сравнение с другите страни практика – успоредно с трудното навлизане на книгопечатането продължава доста активно да се преписват цели ръкописни или печатни книги. В някои случаи на ръка са преписвани отделни части от дадена печатна книга, за да се реставрира тя, като се вмъкнат липсващи листове. Съставят се и уникални книги (конволюти) от самите притежатели и читатели –

¹¹ Вж. **Христова**, Б. Опис на ръкописите на Владислав Граматик. Велико Търново, 1996, с. 22, 42–47, 72 и др., както и дълга приписка върху допълнителен лист (с. 145); Ще дам още един пример от друг опис на славянски старопечатни книги, в който е отразено, че Слово за милостинята от св. Йоан Златоуст е преписано върху лист, залепен на предната корица на старопечатна книга, докато целият преден форзац на същата е изпълнен с имена за помен. Именно последният текст съставителят на опис Б. Райков определя като приписка, докато текстът на Йоан Златоуст, макар и допълнително написан върху книгата, е определен като богословско съчинение – вж. **Райков**, Б. Опис на славянските..., с. 231.

¹² **Иванова**, Кл. Класификация, типология и каталогизация на някои типове сборници в балканската славянска ръкописна традиция. – В: *Славянска палеография и дипломатика*, 2. София, 1985.

¹³ Ив. Русев поставя въпроса за разграничаването на приписки и летописи – вж. **Русев**, Ив. Сие да се знае..., с. 195.

¹⁴ В друг опис съставителят е включил в описанието на старопечатни кирилски книги „полето приписки“, в което представя допълнително ръкописно нанесените текстове в дадената книга, включително много дълги текстове, преписани от други печатни книги, които са адресирани към първоизточника, а не са преписани в опис; към описанието на една книга съставителят е представил наличните приписки, но също така е въвел своеобразна рубрика „ръкописна добавка“, в която са представени само с наслова си молитви, тропари и кондаци, както и съчинението „Свиток Богоматере“, издадено в Цариград през 1844 и 1850 г.; тези текстове са изписани върху допълнителни 43 листа. Вж. **Опис** на славянските кирилски печатни книги..., с. 13–14, 34.

съединявайки в едно книжно тяло печатно и ръкописно възпроизведени произведения (вж напр. с. 43, 79–80 и др.). С увеличаването на кръга от читатели и пишещи хора се наблюдава и друго интересно явление – подвързването към отделни печатни книги на празни листа, върху които ръкописно са нанасяни по-кратки или по-пространни текстове или са водени записи в определен период от време, чийто писач може да се третира като автор, преводач или съставител (вж. напр. с. 49). Така например, съгласно описа, подготвен от Р. Кирилова, към екземпляр на „Българска граматика“ на Неофит Рилски са били подвързани 20 листа, върху които е нанесен цял рецептурник с над 100 рецепти, а в края на книгата, също върху допълнителни листа, дори е съставено кратко съдържание на въпросния рецептурник. Или друг пример. Към книга с жития на светци (публикувана през 1846 г. в Букурещ) са подвързани допълнително 11 листа в началото и други 25 в края. Именно върху тях едва след Освобождението, в края на XIX в., свещенослужител, вероятно притежател на книгата, е нанесъл текстове на клетви (присяги), които в негово присъствие са давали осъществилите различни съдебни експертизи, както и свидетели. Така се е получило нещо като служебна книга, своеобразен „требник“ на сътрудническ на съда свещеник (с. 100–117). Посочените примери са подбрани поради немалката дължина на текста им, поради обстоятелството, че това са големи ръкописни текстове, инкорпорирани към старопечатна книга. Определя ли наличието на допълнителни листа с написания на тях текст дадена старопечатна книга като конволют, или имаме печатна книга с приписка? Или книгата се превръща в сборник, конволют или кодекс с приписка?

От гледна точка на авторството приписката би трябвало да е именно оригинално съчинение, принадлежащо на този, който е произвел ръкописа (преписвач, писач, книжовник), или на този, който притежава или чете книгата, вече след найното създаване. На това основание проф. Б. Райков разграничава сред извънтекстовите, допълнителни маргинални записи върху ръкописите: от една страна, приписки и от друга страна, бележки (на писача).¹⁵ Изхождайки от това разграничение, важна специфика на приписките по старопечатните книги е, че никаква част от тях не могат да се прецизират като бележка на писача – извънтекстови надпис, типичен само за ръкописната книга. Една добре структурирана бележка на писача може да споменава автора и названието/основната тема на книгата, но най-често разказва за самото създаване на книгата – от кого е преписана, къде, кога, при какви обстоятелства, кой е заплатил и пр. Тези данни от колофона в края на ръкописа се преместват в старопечатните книги върху титулната им страница и са част от основното съдържание на книгата, посочвайки на първо място нейния автор и заглавие.

Представяното издание позволява да проследим, че у нас традицията по създаването на приписки преминава от ръкописните по страниците на старопечатните книги, без да промени драстично съдържателно и стилистично характеристиките си. По старопечатните откриваме типичните и за ръкописните книги приписки,

¹⁵ Може би най-категорично тази класификация е следвана при подбора на материала в корпуса: **Бележки** на българските книжовници X–XVIII век. т. 1–2. състав. Б. Христова, Д. Караджова, Е. Узунова. София, 2002–2003.

създавани през Възраждането, с подчертано информативно съдържание – кратко и експресивно разказващи за войни, болести, селски и църковни събития, лични истории, много сметки.¹⁶ В тази връзка може да се спомене едно наблюдение на съставителя на представения опис Р. Кирилова. Тя разглежда репертоара на българското книгопечатане през първата половина на XIX в., което е ориентирано към снабдяването на читателите с християнска литература, учебници и т.нар. „народна литература“ (календари, песнопойки, гадателни книги). Именно върху страниците на календарите, според авторката, съвременниците особено често оставят приписки, включително летописни бележки и родови хроники.¹⁷ Но да повторим – подобни записи са в руслото на типичното за епохата създаване на приписки в ръкописите.

С цел да систематизира голямото разнообразие на теми в приписките Р. Кирилова възприема типологията, изведена при наблюдение преди всичко върху съдържанието на приписки върху ръкописи – те се разделят на две големи групи: част от тях имат пряка връзка със съдържанието и живота на книгата, докато други са свързани с обществени или интимни събития. Не можем да не се съгласим, че промените в съдържанието настъпват бавно, нееднопосочно, в един много широк културен контекст. Т.нар. в представения опис фигурират приписки върху два от екземплярите на „Христоития“ от Р. Попович, издадена през 1837 г., които добре илюстрират огромния диапазон в стилистиката и съдържанието на кратките записи, промяната в техния характер като специфичен жанр в българската литература. Върху единия екземпляр четем класическа приписка с типичните проклятия срещу открадването на книгата, каквито се срещат от векове върху кирилските ръкописи. Интересното е, че приписката е съставена чак след Освобождението. Съвсем друг характер има приписка от 1860 г., нанесена върху друг екземпляр на „Христотия“-та – става дума за надпис за даряване на книгата за отличен успех. Пред нас е нова стилистика и менталност, ново отношение към образованието, към книгата и четенето, които се демократизират (с. 54; вж също с. 83–84).

Ако можем да открием една бавна и неправолинейно налагана тенденция, то тя е свързана с отношението, изразено в приписките, към основния текст на книгата. Това разграничение се очертава и при едно сравнение на културната практика по нанасяне на извънтекстови надписи и бележки по полетата на ръкописи и печатни книги у нас и в други страни. В чуждата изследователска практика подходът към маргиналните бележки върху средновековните ръкописи с тяхното специфично съдържание и стилистика, подлежи на специфичен методически анализ в рамките на медиевистиката и към изключително обновените по съдържание и авторство, както и по жанрово-стилистични особености записи по печатни книги.¹⁸ В Европа

¹⁶ Ив. Русев обръща внимание, че приписките са историческа категория, променят се по съдържание – вж. **Русев**, Ив. Сие да се знае..., с. 194.

¹⁷ Вж. и наблюдението на Б. Минчева, че месецословите са богати на приписки с разнообразно съдържание, превръщайки всеки екземпляр в малка хроника, в: **Опис** на славянските кирилски печатни книги..., с. 11.

¹⁸ **Jackson**, H. *Marginalia: Readers, Writing in Books*. New Haven and London: Yale University Press, 2001; вж. и отнасящото се за това, което бихме нарекли новопечатни книги: **Alston**,

успоредно с развитието на институционните писмени практики, на формализирането на аристократичната историко-генеалогичната легитимация и на културното меценатство, което вече не се нуждае от документирането върху самите книги, записите по печатните книги през XIX в. изразяват най-вече отношението на притежателя към книгата и на читателя към текста ѝ. Т.е. маргиналните бележки върху един или друг печатен екземпляр са интересни в най-голяма степен от гледна точка на разкриване на историята на отношението към книгата и четенето, както и към менталитета и културата на дадено общество. Най-отличително е маркираното по-горе, че у нас дори в динамично променяща се културна среда в навечерието и началото на Новото време върху старопечатните книги продължават да се нанасят приписки, плътно принадлежащи към модела, утвърдил се във вековете на развитие на българската ръкописна книга. Често без връзка със съдържанието на книгата и нейния основен текст, приписките както върху ръкописи, така и върху първопечатни книги, са мемориални, сметки, исторически хронологични бележки. Въпреки че понякога нанася допълнения и пояснения към текста, както и бележки, изразяващи отношение към съдържането на книгата (напр. 78–79)¹⁹, българският притежател и читател на печатни книги очевидно на първо място продължава да записва извън контекста на четенето и осмислянето на текста на книгата. Той отбелязва важни исторически събития, отбелязва моменти от историята на самата книга като културен артефакт или записва воден от съвсем утилитарни подбуди. В Европа представители на по-образованите съсловия разсъждават по полетата на книгата върху темите, засегнати в нея, докато българският писач използва празните пространства на страниците на старопечатните книги, за да разказва сам или за да си послужи.

Опитах се да представя някои разсъждения, провокирани при запознаване с описа, подготвен от Росица Кирилова. Подходих към материала като читател.

Разбира се, към подобно издание с толкова висока концентрация на изворов материал, в което е фокусиран многогодишен труд, опит и експертиза, биха могли да се отправят въпроси, изисквания, забележки, свързани с това как са подредени материалите, с езика на представянето им, с показалците, с очаквания било за интерпретативност или, обратното, за технически издържан предговор, който да представя подхода на съставителя и пр. Но голяма част от нашите възможни въпроси могат да се обобщят под един общ знаменател – методологията на издаването на извори и систематични справочници към същите. А това фактически би следвало да е в центъра на проблематиката на Археографската комисия в Народната библиотека.²⁰ Изискващото дълго време натрупване на практики и експертизи в Националната библиотека във връзка с обгрижването на безценните

R. Books with Manuscript: A Short Title Catalogue of Books with Manuscript Notes in the British Library. 1994.

¹⁹ Вж. приписки с разсъждение за прочетеното или своеобразно упътване как се прилагат напечатани в книгата молитви в: **Опис** на славянските кирилски печатни книги..., с. 24, 35, 40.

²⁰ **Райков**, Б. Десет години Българска археографска комисия. – В: *Старобългарска литература*, 1990, кн. 22.

й колекции от стари книги – било ръкописни, било старопечатни, би трябвало да изкристализира в налагането на все по-уеднаквени принципи на обнародването на извори, описи и каталози или на справочници за конкретни групи от тях. Докато такива не са се наложили, авторският подход на отделните съставители ще е налице и е най-позитивно да го разглеждаме като пореден аргумент в дискусиата, която би довела до унификация. Подобен принос би имала и втората част на тук представяния опис, с какъвто е обещала да ни зарадва съставителката – на приписките от българските старопечатни книги от втората половина на XIX в.

Приписки в българските старопечатни книги (1806–1878). част 1. състав. и разчитане на приписките Росица Кирилова. София: Нац. библ. „Св. св. Кирил и Методий“, 2013. 182 с. и ил.

ЛЕТОПИС ЗА ЖИВОТА И ТВОРЧЕСТВОТО НА ЙОРДАН ЙОВКОВ

РАДКА ПЕНЧЕВА

CHRONICLE OF JORDAN JOVKOV'S LIVE AND WORK

Radka Pencheva

SUMMARY

There has been published the second volume of Chronicle of Jordan Jovkov's Live and Work. The chronicle has been compiled by dr. Kremena Miteva under the editorial supervision of prof. Ivan Sarandev. Both volumes give us a full picture of the writer, build upon the memories of his contemporary and contributions of literary critics for his recognition as a national and European writer

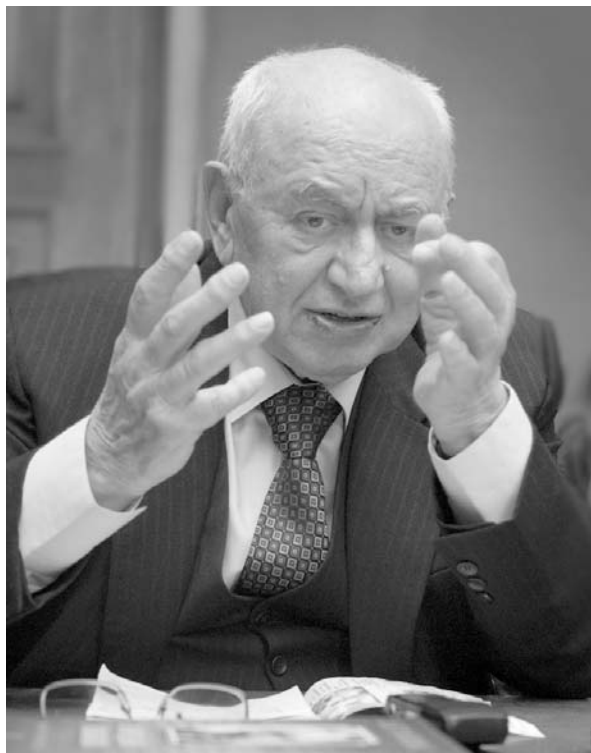
Излязоха от печат първият и вторият том на „Летопис за живота и творчеството на Й. Йовков“. Творчеството на този голям български писател е многократно издавано. Налице са пълен биобиблиографски указател за Й. Йовков (1980), документалните изследвания на Димо Минев „Йордан Йовков. Спомени и документи“ (1949, 1969), на Спиридон Казанджиев „Срещи и разговори с Й. Йовков“ (1960, 1980), на съпругата на писателя – Деспина Йовкова „Йордан Йовков. Спомени. Записки. Писма“ (1987), на Ив. Сарандев „Йордан Йовков. Жизнен и творчески път 1880–1937 г.“ (1986, 1999), на Ц. Билярски и В. Билярска „Йордан Йовков. Живот и дело. Из документалното наследство“ (2008), както и редица книги с критически интерпретации. Но досега липсваше летопис за живота и творчеството му. Подобно издание затваря цикъла от издания за него и наличието му ще бъде в полза на всички изследователи, изкушени от творчеството на този голям писател.

Подготовката на подобни издания е трудна задача, която отнема много време. Необходимо е да се събере, изчете и аотира сериозен фактически масив от данни, статии, студии, документи и книги. Затова успешните летописи за отделни писатели са малко на брой, а изкуството да се подготвят се владее от малцина. В този смисъл съставителите и редакторите – д-р Кремена Митева, директор на музей „Й. Йовков“ в Добрич и вдъхновен изследовател на творчеството му, и проф. Ив. Сарандев, са вложили много труд, време и любов, за да подготвят това издание. Като втори автор е включена и отишлата си рано от този свят Сия Атанасова, разкрила главно библиотеката на Й. Йовков.

Първият том включва материали и публикации от раждането на писателя до 1927 г., а вторият – от 1927 до смъртта му през 1937 г. и следващата посмъртна

1938 г. Авторите съвсем удачно са решили да разделят летописа в две части – веднъж заради невъзможността да се побере материалът в едно книжно тяло, но най-вече защото през 1927 г. Й. Йовков се връща в България след седемгодишен престой в Букурещ, Румъния, и се установява в София. През същата година излиза и сборникът му с разкази „Старопланински легенди“, към който самият писател има особена слабост. 1938 г. е включена заради критическите отзиви и обществени инициативи, провокирани от смъртта на Йовков. Във втория том е включена и пълна библиография на издаденото от и за Йовков в чужбина (1980–2010), изработена от специалистите в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – допълнение към библиографията за него.

Както изисква спецификата на летописния жанр, в хронологичен план са отразени всички факти, публикации и др. от книгите и рецензиите за Й. Йовков. Всички материали са анотирани. В книгата е включен и своеобразен летопис на най-важните събития от българската история и култура, което допълнително улеснява читателя за ориентирането му в творчеството на писателя, поставяйки го в контекста на събитията в националната ни история, дали отражение и в богатото му творческо наследство. През различните години са добавени и новоиздадените книги на други български писатели, за да се види мястото на Йовковите творби в контекста на българския литературен развой. Не са пропуснати и преводите на отделни творби в чужбина и рецензиите за тях. Книгата съдържа и богат материал, свързан с Йовковите драми и поставянето им на сцена. Известно е колко грижи са му създали те и в летописа тези процеси са напълно разкрити. Цитирани са рецензии за самите драми, техните постановки, играта на актьорите и т.н.

Проф. Иван Сарандев заяви на премиерата, която се състоя в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ на 23 октомври т.г., че най-важното и стойностното за него е, че замисълът за този мащабен труд е успешно осъществен. Летописът се явява завършек на един дълъг радостен, но и тъжен работен процес, и че за него също би било удоволствие изданието да бъде продължено и допълнено в бъдеще. В края на своето слово проф. Сарандев благодари на всички присъстващи и се обърна към тях с думите: „С присъствието си в този студен и дъждовен ден вие благославяте нашия труд“.

Съставителите не са пропуснали спомените и публикациите около боледуването и смъртта на Й. Йовков. Разказите на съпругата му и на проф. Динеков, който по това време е учител в Пловдив, са изключително ценни за изследователите.

Музей „Й. Йовков“ е институция, която в най-голяма степен пази паметта за твореца. На всеки 5 години организира и провежда научни конференции за творчеството на писателя и съвместно с Община Добрич присъжда литературната награда „Й. Йовков“. Много от най-талантливите български писатели са носители на тази награда. В летописа е акцентирано и на тази дейност с оглед отношението ѝ към паметта на Й. Йовков.

В музея се съхранява и богат архив на твореца, така че книгата се базира и на него. А материалите, които липсват в архива, са прегледани в други библиотеки и хранилища *de vizio*. Този процес коректно е указан в изданието.

Книгата е снабдена и с богат справочен апарат – множество показалци, които улесняват допълнително подстъпа към основния текст. Достатъчно е да изброим показалците на творбите на Й. Йовков по жанрове, именните показалци, показалец на страните и езиците, на които са преведени творбите му, на периодичните издания, на географските имена и т.н. Всичко това говори за качеството на подобен род справочно издание. В края на втория том е включена и генеалогия на Йовковия род. Подобни изследвания у нас са все още малко, но в чужбина те са особено ценни с оглед запазването на националната история. Не бива да пропуснем и богатия снимков материал, обработен и тониран в кафяво – цвета на старите фотографии, който допълнително улеснява читателя и помага за възприемането на текста.

Изброявайки всички тези качества на изданието, си давам сметка, че у читателя би останало чувството, че това е само един добър справочник. Уверявам ви, това съвсем не е така. Защото съставителите внасят и своята критическа позиция в осветяването на литературно-историческите факти. Например за осветяването на рождената година на писателя, около Йовковите „неволи“, когато пише „Старопланински легенди“, или пък около тревогите на твореца по отношение на драмите му, както и още много интересни моменти в жизнения и творческия му път. Когато е необходимо са цитирани цели писма или откъси от тях, засягащи разглежданите въпроси и факти. Всичко това прави летописа интересно четиво, което надхвърля възможностите на летописния жанр. Именно в това е майсторството на съставителите, които в случая можем да наречем автори. Затова в нашата културна традиция много рядко някой дръзва да се заеме с подобен труд. Като специалисти знаем, че добрите летописи за писатели в българската литература се броят на пръсти. Затова трудът на д-р Кремена Митева и проф. Ив. Сарандев трябва да бъде адмириран и да получи заслужената ни благодарност.

Йордан Йовков (1880–1937). летопис на неговия живот и творчество. състав. С. Сарандева и Кр. Митева. т. 1–2. Велико Търново: Фабер, 2013, 2014.

КАЛЕНДАР '2015

Януари

01. 170 г. от рождението на Васил Петлешков (1845–1876) – български революционер.
02. 95 г. от рождението на Айзък Азимов (1920–1992) – американски писател на фантастични и научнопопулярни творби.
04. 230 г. от рождението на Якоб Грим (1785–1863) – германски филолог, поет и автор на приказки.
07. 205 г. от рождението на Димитър Миладинов (1810–1862) – български възрожденски просветен и обществен деец.
09. 125 г. от рождението на Карел Чапек (1890–1938) – чешки писател и драматург.
11. 185 г. от рождението на Константин Миладинов (1830–1862) – български просветен и обществен деец.
12. 100 г. от рождението на Петър Увалиев (1915–1998) – български дипломат, изкуствовед и публицист.
15. 120 г. от рождението на Гео Милев (1895–1925) – български поет и публицист.
18. 80 г. от рождението на Дамян Дамянов (1935–1999) – български поет.
18. 75 г. от рождението на Недялко Йорданов (1940) – български поет и драматург.
18. 185 г. от рождението на Григор Пърличев (1830–1893) – възрожденски писател, преводач, общественик.
20. 95 г. от рождението на Федерико Фелини (1920–1993) – италиански кинорежисьор, киносценарист и киноартист.
29. 155 г. от рождението на Антон Чехов (1860–1904) – руски писател и драматург.
30. 70 г. от рождението на Светлозар Игов (1945) – български учен, литературен критик и историк.
30. 140 г. от рождението на Атанас Буров (1875–1954) – български политик и banker.
31. 110 г. от рождението на Джон О'Хара (1905–1970) – американски писател.

Февруари

04. 130 г. от рождението на Асен Златаров (1885 –1936) – професор, български химик, писател и общественик.
05. 95 г. от рождението на Леда Милева (1920–2013) – българска писателка, преводач и общественик.
09. 60 г. от рождението на Джон Гришам (1955) – американски писател на съдебни трилъри.
10. 145 г. от рождението на Стоян Аргиров (1870–1939) – български филолог и преводач, основоположник на библиотечното дело в България.
10. 125 г. от рождението на Борис Пастернак (1890–1960) – руски поет и писател.
13. 150 г. от рождението на Т. Г. Влайков (1865–1943) – български писател и общественик.

-
23. 330 г. от рождението на Георг Фридрих Хендел (1685–1759) – немски композитор.
28. 145 г. от издаването на султанския ферман за учредяване на Българската екзархия (1870).

Март

01. 205 г. от рождението на Фредерик Шопен (1810–1849) – полски композитор и пианист.
02. 540 г. от рождението на Микеланджело Буонароти (1475–1564) – италиански скулптор, художник, архитект и поет.
07. 140 г. от рождението на Морис Равел (1875–1937) – френски композитор и пианист.
09. 55 г. от смъртта на Ценко Цветанов (1904–1960) – български писател, литературен критик, библиотековед и преводач, директор на ДБИ – София.
10. 95 г. от рождението на Борис Виан (1920–1959) – френски писател, поет и музикант.
17. 85 г. от рождението на Черемухин (1930–2003) – български писател хуморист и сатирик.
21. 330 г. от рождението на Йохан Себастиан Бах (1685–1750) – немски композитор и клавирен майстор.
22. 105 г. от рождението на Любомир Андрейчин (1910–1975) – професор, български езиковед и публицист.
23. 105 г. от рождението на Акира Куросава (1910–1998) – японски кинорежисьор, продуцент и сценарист.
25. 125 г. от рождението на Чудомир (1890–1967) – български писател, хуморист и художник.
27. 170 г. от рождението на Вилхелм Конрад Ръонтген (1845 –1923) – немски физик, откривател на електромагнитното излъчване, известно като рентгеново.
31. 130 г. от рождението на Жул Паскин (1885–1930) – френски художник от български произход.

Април

01. 140 г. от рождението на Едгар Уолъс (1875–1932) – британски писател, журналист и драматург.
02. 175 г. от рождението на Емил Зола (1840–1902) – френски писател.
02. 210 г. от рождението на Ханс Кристиан Андерсен (1805–1875) – датски писател, известен най-вече със своите приказки.
02. 85 г. от рождението на Стефка Съботинова (1930) – българска народна певица.
05. 95 г. от рождението на Артър Хейли (1920–2004) – британски писател, автор на популярни романи.
06. 1130 г. от смъртта на Методий (окт. 815–885) – славянски просветител, основоположник на славянската и българска азбука.
22. 100 г. от смъртта на Яне Сандански (1872–1915) – български революционер.
22. 95 г. от рождението на Валери Петров (1920) – български поет, сценарист, драматург и преводач.
25. 100 г. от рождението на Любомир Тенев (1915–1993) – български театрален критик и теоретик.
27. 80 г. от рождението на Любомир Левчев (1935) – български поет и писател.

-
29. 140 г. от рождението на Рафаел Сабатини (1875–1950) – английски писател на исторически и приключенски романи.
 30. 145 г. от рождението на Франц Лехар (1870–1948) – унгарски композитор.

Май

- 750 г. от рождението на Данте Алигиери (1265–1321) – италиански поет.
02. 105 г. от рождението на Борис Десев (1910–1979) – български библиограф, дългогодишен преподавател в ДБИ – София, автор на учебници по библиотечно дело и библиография.
 03. 105 г. от рождението на Иван Богданов (1910–1992) – български литературен историк, библиограф и книговед.
 05. 175 г. от рождението на Екзарх Йосиф I (1840–1915) – висш православен духовник, обществен и просветен деец.
 06. 100 г. от рождението на Орсън Уелс (1915–1985) – американски актьор, режисьор и продуцент.
 07. 85 г. от рождението на Пеню Пенев (1930–1959) – български поет.
 07. 175 г. от рождението на Пьотр Илич Чайковски (1840–1893) – руски композитор от епохата на романтизма.
 09. 70 г. от подписването на безусловната капитулация на хитлеристка Германия (1945).
 10. 175 г. от рождението на Хаджи Димитър (1840–1868) – български революционер, войвода и национален герой.
 11. 175 г. от рождението на Стефан Караджа (1840–1868) – български революционер, национален герой.
 18. 135 г. от рождението на Димитър Бояджиев (1880–1911) – български поет.
 18. 95 г. от рождението на папа Йоан Павел II (Карол Юзеф Войтила) (1920–2005) – първият римокатолически папа от славянски произход.
 20. 80 г. от рождението на Димитър Киров (1935–2008) – български художник.
 20. 85 г. от рождението на Милена Цанева (1930) – проф. д-р, български литературовед и литературен критик.
 23. 155 г. от рождението на Ярослав Вешин (1860–1915) – български живописец от чешки произход.
 24. 110 г. от рождението на Михаил Шолохов (1905–1984) – руски писател.
 26. 130 г. от рождението на Николай Лилиев (1885–1960) – български поет-символист и преводач.

Юни

06. 140 г. от рождението на Томас Ман (1875–1955) – немски белетрист и есеист.
08. 205 г. от рождението на Роберт Шуман (1810–1856) – немски композитор и пианист.
10. 100 г. от рождението на Сол Белоу (1915–2005) – американски писател.
11. 105 г. от рождението на Жак-Ив Кусто (1910–1997) – френски морски изследовател, журналист и фотограф.
13. 80 г. от рождението на Христо Явашев – Кристо (1935) – американски художник от български произход.
21. 110 г. от рождението на Жан-Пол Сартр (1905–1980) – френски философ-екзистенциалист, писател и драматург.
29. 140 г. от рождението на Кирил Христов (1875–1944) – български поет и белетрист.

-
29. 115 г. от рождението на Антоан дьо Сент-Екзюпери (1900–1944) – френски писател и летец.

Юли

02. 75 г. от рождението на Георги Иванов (1940) – първият български космонавт.
07. 180 г. от рождението на Бачо Киро (1835–1876) – български революционер, учител и книжовник.
09. 165 г. от рождението на Иван Вазов (1850–1912) – български народен поет, писател и общественик.
10. 85 г. от рождението на Серафим Северняк (1930–1988) – български писател, публицист и журналист.
13. 120 г. от кончината на Петко Р. Славейков (1827–1895) – български поет, публицист, фолклорист и политик.
14. 90 г. от рождението на Георги Джагаров (1925–1995) – български поет и драматург, обществен и държавен деец.
18. 120 г. от кончината на Стефан Стамболов (1854–1895) – български държавник, политик и журналист.
25. 105 г. от рождението на Петър Стъпов (1910–1992) – български писател, поет, учител и библиотекар.
25. 110 г. от рождението на Елиас Канети (1905–1994) – австрийски писател, роден в Русе, България.
26. 130 г. от рождението на Андре Мора (1885–1967) – френски писател.
28. 80 г. от рождението на Владимир Башев (1935–1967) – български поет.
31. 50 г. от рождението на Джоан Роулинг (1965) – английска писателка.

Август

05. 165 г. от рождението на Ги дьо Мопасан (1850–1893) – френски писател натуралист, майстор на късия разказ.
06. 70 г. от пускането на атомната бомба над Хирошима (1945).
09. 105 г. от рождението на Роберт Ханс ван Хюлик (1910–1967) – холандски китаист, дипломат и писател, автор на поредицата „Китайски загадки“.
14. 70 г. от рождението на Борис Христов (1945) – съвременен български поет и романист.
16. 95 г. от рождението на Хенри Чарлз Буковски (1920–1994) – американски поет, романист и публицист.
20. 125 г. от рождението на Константин Константинов (1890–1970) – български писател и преводач.
21. 95 г. от рождението на Кристофър Робин Милн (1920–1996) – английски писател, първообраз на героя Кристофър Робин от книгата „Мечо Пух“.
22. 95 г. от рождението на Рей Бредбъри (1920–2012) – американски писател.
26. 145 г. от рождението на Александър Куприн (1870–1938) – руски писател.
27. 105 г. от рождението на майка Тереза (Агнес Гонджа Бояджиу) (1910–1997) – католическа монахиня от албански произход, основателка на ордена „Мисионери на милосърдието“.
30. 155 г. от рождението на Левитан (1860–1900) – руски художник.

Септември

- 06. 130 г. от Съединението на Княжество България и Източна Румелия (1885).
- 09. 120 г. от рождението на Тома Измирлиев (1895–1935) – български поет и белетрист хуморист, брат на Христо Смирненски.
- 14. 85 г. от рождението на Антон Дончев (1930) – академик, български писател.
- 19. 55 г. от рождението на Теодора Димова (1960) – българска писателка, драматург.
- 19. 105 г. от рождението на Борис Недков (1910–1975) – български учен историк и ориенталист.
- 20. 95 г. от рождението на Ханс Цибулка (1920–2004) – немски поет и белетрист.
- 21. 50 г. от рождението на Фредерик Бегбеде (1965) – френски писател.
- 24. 195 г. от рождението на Александър Дондуков-Корсаков (1820–1893) – руски генерал и държавник.
- 29. 105 г. от рождението на Димитър Иванчев (1910–1990) – български библиограф и краевед.

Октомври

- 215 г. от рождението на Петър Берон (1800–1871) – български учен енциклопедист с европейска известност.*
- 03. 90 г. от рождението на Гор Видал (1925–2012) – американски писател, автор на романи, пиеси и есета.
- 03. 120 г. от рождението на Сергей Есенин (1895–1925) – руски поет.
- 07. 130 г. от рождението на Нилс Бор (1885–1962) – датски физик.
- 07. 55 г. от рождението на Теди Москов (1960) – български театрален, телевизионен и кинорежисьор.
- 08. 95 г. от рождението на Франк Хърбърт (1920–1986) – американски писател.
- 09. 75 г. от рождението на Джон Ленън (1940–1980) – английски рок музикант, съосновател на „Бийтълс“.
- 10. 85 г. от рождението на Харолд Пинтър (1930–2008) – британски драматург, поет, режисьор и актьор, носител на Нобелова награда за литература за 2005 г.
- 10. 65 г. от рождението на Нора Робъртс (1950) – американска писателка, автор на множество съспенс романи.
- 15. 110 г. от рождението на Христо Бръмбаров (1905–1974) – български оперен певец и вокален педагог.
- 15. 95 г. от рождението на Марио Пузо (1920–1999) – американски писател от италиански произход, автор на романи за мафията.
- 17. 100 г. от рождението на Артър Милър (1915–2005) – американски драматург.
- 17. 105 г. от рождението на Петър Динеков (1910–1992) – български литературен историк, критик и фолклорист.
- 20. 90 г. от рождението на Борис Димовски (1925–2007) – български график, карикатурист, общественик.
- 22. 145 г. от рождението на Иван Бунин (1870–1953) – руски писател, поет и преводач.
- 23. 95 г. от рождението на Джани Родари (1920–1980) – италиански писател, автор на детска литература.
- 24. 70 г. от създаването на Организацията на обединените нации (1945).
- 25. 190 г. от рождението на Йохан Щраус-син (1825–1899) – австрийски композитор и диригент.

-
27. 100 г. от рождението на Ефрем Каранфилов (1915–1998) – български литературен теоретик и критик.

Ноември

- 130 г. от Сръбско-българската война, в която Сърбия, недоволна от осъщественото Съединение на Княжество България с Източна Румелия, обявява война на България. Българската победа в тази кратка война, наричана „капитаните побеждават генералите“, е предпоставка за международното признаване на Съединението на Княжеството с Източна Румелия.
04. 65 г. от подписването на Европейската конвенция за защита правата на човека (1950).
08. 115 г. от рождението на Маргарет Мичъл (1900–1949) – американска писателка, авторка на бестселъра „Отнесени от вихъра“.
09. 135 г. от рождението на Йордан Йовков (1880–1937) – български писател и драматург.
12. 175 г. от рождението на Огюст Роден (1840–1894) – френски скулптор.
13. 165 г. от рождението на Робърт Луис Стивънсън (1850–1894) – британски романист, поет и автор на пътеписи.
16. 100 г. от рождението на Асен Диамандиев (1915–2009) – български музикален педагог, създател на АМТИИ Пловдив.
22. 170 г. от рождението на Григор Начович (1845–1920) – български политик и държавник, публицист.
25. 130 г. от рождението на Стефан Македонски (1885–1952) – български оперен артист.
28. 135 г. от рождението на Александър Блок (1880–1921) – руски поет.
30. 180 г. от рождението на Марк Твен (1835–1910) – американски писател, журналист и хуморист.

Декември

03. 195 г. от рождението на Сава Доброплодни (1820–1894) – български възрожденски книжовник и учител.
09. 180 г. от рождението на Николай Павлович (1835–1894) – български възрожденски художник и сценограф.
11. 205 г. от рождението на Алфред дьо Мюсе (1810–1857) – френски поет.
14. 120 г. от рождението на Пол Елюар (1895–1952) – френски поет.
14. 140 г. от рождението на Добри Христов (1875–1941) – български композитор и музиковед.
14. 60 г. от приемането на България за член на Организацията на обединените нации (1955).
16. 245 г. от рождението на Лудвиг ван Бетовен (1770–1827) – немски класически композитор.
16. 240 г. от рождението на Джейн Остин (1775–1817) – английска романистка.
19. 100 г. от рождението на Едит Пиаф (1915–1963).
25. 90 г. от рождението на Карлос Кастанеда (1925–1998) – американски писател, антрополог и етнограф.
30. 150 г. от рождението на Джоузеф Ръдиард Киплинг (1865–1936) – английски белетрист и поет.

През 2015 г. се навършват:

- 1200 г. от рождението на Методий (окт. 815–885) – славянобългарски просветител, брат на Константин-Кирил Философ, и 1130 години от смъртта му.
- 1185 г. от рождението на Наум Охридски (окт. 830–910) – български книжовник и висш духовник, един от петимата ученици на братята Кирил и Методий, и 1105 години от смъртта му (910).
- 1175 г. от рождението на св. Климент Охридски (ок. 840–916) – български църковен деец и книжовник, най-видният ученик и съратник на славянските първоучители Кирил и Методий, създател на Охридската книжовна школа.
- 750 г. от рождението на Данте Алигиери (1265–1321) – италиански поет, писател и философ.
- 575 г. от изобретяването на новия способ на книгопечатане от Йоханес Гутенберг и издаването на 42-редовата Библия, която поставя началото на книгопечатането.
- 355 г. от рождението на Даниел Дефо (1660–1731) – английски писател и журналист, автор на „Робинзон Крузо“.
- 230 г. от рождението на Неофит Хилендарски Бозвели (1785–1848) – български религиозен и обществен деец, книжовник.
- 205 г. от рождението на Захари Зограф (1810–1853) – български художник и иконописец, виден представител на Самоковската художествена школа.
- 200 г. от рождението на Ботьо Петков (1815–1869) – български просветен деец и учител.
- 190 г. от рождението на Елена Мутева (1825–1854) – първата българска поетеса.
- 175 г. от рождението на Васил Друмев (митрополит Климент Търновски) (1840–1901) – български писател, книжовник, църковен, обществен и библиотечен деец.
- 180 г. от откриването на първото светско българско училище в Габрово (1835).
- 165 г. от рождението на Захарий Стоянов (1850–1889) – български революционер, политик и писател.
- 160 г. от началото на организираното книгоиздаване в България, поставено с отпечатването на календарче „Старопланинче“ на Христо Данов (1855).
- 160 г. от рождението на Константин Величков (1855–1909) – български поет, белетрист, преводач, държавен и обществен деец.
- 155 г. от рождението на Продан Тишков – Чардафон (1860–1906) – български военен и революционер.
- 150 г. от рождението на Пере Тошев (1865–1912) – български революционер.
- 105 г. от рождението на Георги Батаклиев (1910–1994) – български преводач на антична поезия.

2015 г. е обявена за:

- Международна година на почвите. Обявена с Резолюция 68/232 на Общото събрание на ООН от 20 декември 2013 г. Организацията за прехрана и земеделие към ООН (Food and Agriculture Organization – FAO) призовава за спешни действия за подобряване здравето на ограничените световни почвени ресурси, за да се гарантира, че бъдещите поколения ще имат достатъчно запаси от храна, вода и енергия.
- Международна година на светлината и на светлинните технологии. Обявена с Резолюция 68/221 на Общото събрание на ООН от 20 декември 2013 г. Има за цел да подчертае значението на светлината и светлинните технологии в живота на хората – те

са жизненоважни за медицината, енергетиката, информацията и комуникацията, селското стопанство, минното дело, астрономията и др.

Европейска година на развитието – Европейският парламент и Съветът на Европейския съюз официално обявяват 2015 г. за Европейска година за развитие. Девизът на Европейската година е „Нашият свят, нашето достойнство, нашето бъдеще“. Основен аргумент за решението е, че политиката на сътрудничество за развитие има за първостепенна цел намаляването, а в дългосрочен план, премахването на бедността. „Борбата с бедността в световен мащаб ще допринесе също така и за изграждането на по-стабилен, по-мирнен, по-проспериращ и по-справедлив свят, който отразява взаимозависимостта между по-богатите и по-бедните страни“, се казва във въвеждащия текст на позицията на Европейския парламент.

Десетилетия под егидата на ООН и ЕС:

- 2005–2015 г. – Международно десетилетие за действия „Вода за живот“.
- 2005–2015 г. – Международно десетилетие на ромското включване.
- 2006–2016 г. – Десетилетие за възстановяване и устойчиво развитие на засегнатите райони.
- 2008–2017 г. – Второ международно десетилетие за премахване на бедността.
- 2010–2020 г. – Международно десетилетие на пустините и борбата против опустиняването.
- 2011–2020 г. – Международно десетилетие на инициативи за пътна безопасност.
- 2011–2020 г. – Международно десетилетие на биоразнообразието.
- 2011–2020 г. – Трето международно десетилетие за премахване на колониализма.
- 2014–2024 г. – Международно десетилетие на устойчива енергия за всички.
- 2015–2024 г. – Международно десетилетие на хората от африкански произход.

Изработи Ангелина Ставрева

Отдел „Методичен“

Народна библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив

ПОКАЗАЛЦИ НА СТАТИИТЕ И НА АВТОРИТЕ В „БИБЛИОТЕКА“ ПРЕЗ 2014 г.

ТЕМАТИЧЕН ПОКАЗАЛЕЦ

260 ГОДИНИ КНИЖНИНА, НАУКА И КУЛТУРА

- Ангелова, Анна.** Новото лице на библиотеката на Алма Матер. – № 1, 83–90.
- Бенбасат, Алберт.** Софийският университет – първопроходник на академичното книгоиздаване. – № 1, 55–74.
- Боргман, Кристин Л.** Загадката на споделянето на данни от научни изследвания. – № 1, 112–153.
- Бошнакова, Милкана.** Историографски проблеми на темата „Яворов и Македония (1895–1914)“. – № 1, 38–54.
- Гергова, Ани.** Найден Геров – възрожденски и следосвобожденски радетел на българската книжовност и на родната ни реч. – № 1, 23–37.
- Дерменджиева, Татяна.** Книги и издатели в системата ISBN за 2013 г. – № 1, 190.
- Димчев, Александър, Янакиева, Татяна.** Професионална отдаденост. – № 1, 75–82.
- Дончева, Анета.** Характеристика на вида „Национална библиотека“ и съвременни тенденции в неговото развитие. – № 1, 91–102.
- Илчев, Иван.** „Списанието да се отвори към различни области на знанието“. – № 1, 7–9.
- Ковачев, Румен.** Панаирите по българските земи през втората половина на XIX век. – № 1, 184–189.
- Кръстева, Ана-Мария.** Общността на благовестието. – № 1, 154–161.
- Маринова, Марина.** Идеята „Берлинска стена“ – пропагандна платформа, идейна натовареност и трансисторична комуникация. – № 1, 162–173.
- Миткова, Валентина.** Формиране на автора и авторството в българската книжнина. – № 1, 174–183.
- Стефанов, Росен.** Електронните ресурси и опазването на писменото наследство на света и България. – № 1, 103–111.
- Тодоров, Веселин.** „Ще продължим да работим заедно“ – № 1, 10–11.
- Харизанова, Оля.** Списание с добавена реалност: поредното предизвикателство. – № 1, 19–22.
- Христова, Боряна.** Съвременни аспекти на култа към св. св. Кирил и Методий. – № 1, 12–18.

КУЛТУРА И ИКОНОМИКА

- Владимиров, Желю.** Икономически изследвания на библиотеките и информацията. – № 2, 7–27.
- Йорданов, Константин.** Книгоиздаване и книготърговия по време на криза. – № 2, 28–31.
- Маркова, Стела.** Предлагане и търсене на електронни книги – актуални тенденции и въпроси за решаване. – № 2, 48–52.

Русинова, Евгения. Колко струва една библиотечна PR акция/кампания? – № 2, 32–39.
Христова, Христина. Аспекти на културния маркетинг в старата столица. – № 2, 40–47.
Янкова, Мартина. Ролята на обществените библиотеки при реализацията на е-правителството в България. – № 2, 53–57.

ДЕТСТВО И ЧЕТЕНЕ

Алексиева, Емилия. Времето и споменът в легендите на Георги Райчев. – № 3–4, 63–66.
Антов, Пламен. Колективният спомен – жанрови отражения. Петър Бобев. – № 3–4, 29–39.
Борисова, Ева. Нуждаем ли се от нова визия за училищната библиотека? – № 3–4, 138–140.
Галчева, Марияна. Детето и четенето. – № 3–4, 184–188.
Георгиев, Елизабета. Децата и четенето – карта за бъдеще. – № 3–4, 91–101.
Георгиева-Тенева, Огняна. Училищната библиотека и гражданската мисия на литературното образование. – № 3–4, 141–149.
Горчева, Мая, Тасим, Айлин. Знаци на далечното: приказките на други народи в учебния час. – № 3–4, 132–137.
Давчева, Елена. За детското четене и родителите – с любов за бъдещето или с осъдно безхаберие? – № 3–4, 174–183.
Димитрова, Галина. Усамотените възрастни и небесната приказка на детския спомен. – № 3–4, 67–74.
Енчев, Младен. Книгите 4 YOU – за кого бие камбаната? – № 3–4, 189–200.
Казанджиева, Таня. Родният край като спомен в произведения на Дора Габе, Константин Петканов и Бленика, публикувани в детските издания от средата на XX в. – № 3–4, 40–44.
Кирилов, Николай. Шеговитата версия за пиедестала на героя: „Има ли смисъл да утепваме мечка“ на Панчо Панчев. – № 3–4, 75–80.
Кирилова, Катя. Детското книгоиздаване в България – проблеми и възможни решения. – № 3–4, 159–165.
Михайлова, Славка. Адаптации в проза на Омировия епос за деца и юноши (1878–1944). – № 3–4, 48–58.
Нейкова, Радостина. Психологически аспекти на смъртта в съвременната литература и екранни произведения за деца. – № 3–4, 166–173.
Николов, Калин. В матрицата сме отдавна, но съзнаваме ли го. – № 3–4, 122–125.
Панов, Александър. Създаването на читателя. – № 3–4, 113–121.
Пенчева, Румяна. Приносът на Стилиан Чилингиров в творчеството за деца. – № 3–4, 45–47.
Петрова-Василева, Росица. Националният фестивал на детската книга в Сливен. – № 3–4, 150–158.
Рангелова, Вера. Ранното детство – ключ към по-висока грамотност. – № 3–4, 102–105.
Спасова, Лили. Децата, книгата и четенето или книгата и нейният начин на употреба. – № 3–4, 201–208.
Станчев, Вл. Л. „Литературният частник“ Лъчезар Станчев основава корпорацията „Славейче“. – № 3–4, 59–62.
Стефанов, Петър. Детското четене като комуникативен проблем. – № 3–4, 81–90.
Стоянова, Снежанка. Може да се каже: „Децата четат!“ – № 3–4, 126–131.
Съйнова, Милена. Детското четене. – № 3–4, 209–213.

Фламбулари, Весела. Нужни ли са съвременната българска детска литература и в частност съвременният български детски автор на днешните българчета. – № 3–4, 106–112.

Цанева, Милена. Сред книгите. – № 3–4, 9–15.

Чернокожева, Росица. Четене на детството. – № 3–4, 16–28.

ИЗДАТЕЛСТВА, ДЕПОЗИРАНЕ НА Е-ИЗДАНИЯ, БИБЛИОТЕКИ, СЪХРАНЕНИЕ

Бенбасат, Алберт. Дигитализация, но на каква цена? – № 5, 44–53.

Василева, Румелина, Станчева, Силвия. Информационни и образователни възможности. – № 5, 65–71.

Дамянов, Георги. Авторското право и електронната книга. – № 5, 54–56.

Дерменджиева, Татяна. Електронните издания в Национален регистър на издаваните книги в България за периода 01–08.2014 г. – № 5, 28–32.

Джажев, Атанас. Дигитализацията на книгата – огледален свят или ново битие. – № 5, 78–87.

Драйчева, Гертана. Българските университетски издателства отсъстват от мрежата. – № 5, 57–64.

Е-книгите по света. – № 5, 101–112.

Манчев, Ангел. Дигитални библиотеки, електронни книги, авторско право. – № 5, 33–43.

Минева, Светлана. Пазарът на електронни книги в България – практики и проблеми. – № 5, 72–77.

Стоилова, Анка. За електронните книги на арабски език днес. – № 5, 93–100.

Тотоманова, Антоанета, Стефанова, Радослава. Мрежовите ресурси – част от писменото културно наследство на света. – № 5, 7–27.

Хартиена или електронна книга – коя е по-изгодна за издателя? – № 5, 89–92.

Шазеранд, Патрис. TISP или как да ползваме съдържание, представено интелигентно чрез ИКТ. – № 5, 113–116.

КОЛОНКА НА РЕДАКТОРА

Георгиев, Асен. – № 1, 5; № 3–4, 7.

ПРОФЕСИЯ

Александров, Иван. Местната власт в подкрепа на библиотечния мениджър в целенасочената политика за подобряване на техническото и технологично равнище на обществената библиотека. – № 2, 58–60.

Даскалов, Калин. Библиотечният модел: в човек, в света и в дигиталната среда. – № 6, 68–74.

Марчева, Рени. Обезпращаване на книги и документи в библиотеки и архиви. – № 6, 58–67.

СЪБИТИЯ

Муканова, Поли. Празник на четящите. – № 5, 147–149.

Тушанска, Йорданка. Осмо издание на конкурса „Яна Язова“. – № 6, 75–80.

Христова, Боряна. Най-старото висше училище у нас и най-старата българска културна институция подписа рамков договор за сътрудничество. – № 6, 5–6.

ЮБИЛЕЙ

- Иванова, Калина.** Читалнята за руска периодика и възникването на публични библиотеки във Велико Търново в края на XIX и началото на XX век. – № 6, 45–57.
Никифорова, Марияна. Проф. Донка Правдомирова на 70 години. – № 5, 131–146.

ИЗДАТЕЛИ

- Крумова, Маргарита.** Университетско издателство „Св. Климент Охридски“ – настояще и бъдеще. – № 2, 61–63.

ДЕБЮТ

- Табет, Жоана.** Три ръкописни свитъка, разказващи Старозаветната история на Естир. – № 2, 64–71.

МИНАЛО

- Гетов, Доротей, Тодорова, Олга.** Две неизвестни гръцки приписки с подписите на търновски митрополити от първата половина на XVIII век и техният исторически контекст. – № 6, 32–44.
Джурова, Галина. Димитър Добрев (1904–1985). – № 2, 72–77.
Кацунов, Валери. Документи за участието на България в системата за обединен отчет на данните за противника (СОУД) 1975–1991 г. – № 5, 119–130.
Колева-Звънчарова, Милена. Документи за фабриката на Добри Желязков в Сливен. – № 6, 21–31.
Пенелов, Илко. Библиотеки във време на война: политиката на българската държава спрямо народната библиотека в Скопие 1941–1944 г. – № 6, 5–20.

ОТКЛИК

- Василев, Йордан.** „Забранените писатели“ – хрестоматия за литература за 12. клас. – № 2, 85–89.
Величков, Петър. 300 години библиотека на Руската академия на науките. – № 2, 78–80.
Димова, Теодора. Камъкът на самотата. – № 2, 90–92.
Иванова, Светлана. Приписки в българските старопечатни книги. – № 6, 81–90.
Муканова, Поли. Писма – Елисавета Багряна. – № 2, 93–95.
Мусакова, Елисавета. Духовни образи. Руски илюстриран синодик: изследване. – № 3–4, 221–225.
Мусакова, Елисавета. Славянските кирилски печатни книги от XIX в. в НБКМ. – № 3–4, 226–229.
Пенчева, Радка. Летопис за живота и творчеството на Йордан Йовков. – № 6, 91–93.
Радославова, Диляна. Ловешкият дамаскин. – № 3–4, 217–220.
Тенев, Дарин. Четенето като призвание. – № 2, 81–84.

НОВИ КНИГИ НА НБКМ

- България** в чуждата литература (Булгарика) 2004–2005 г. – № 2, 152.

БИБЛИОГРАФСКИ СПРАВКИ. – № 2, 96–102; № 5, 150–158.

НОВИ СПРАВОЧНИЦИ В НБКМ. – № 1, 191–196.

IN MEMORIAM

Юрий Дюгмеджиев (21.03.1920–24.01.2014). – № 1, 245–247.

КАЛЕНДАР'2015

Ставрева, Ангелина. – № 6, 94–101.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Георгиев, Асен. Кой нормален човек се интересува от досиетата... Дрън-дрън. Разсмивате ме. – № 2, 103–109.

Диневков, Петър. Дневници 1933–1992. – № 1, 199–244; № 2, 110–151; № 3–4, 231–248; № 5, 159–207; № 6, 102–123.

ИМЕНЕН ПОКАЗАЛЕЦ НА АВТОРИТЕ

Александров, И. – № 2, 58–60.

Алексиева, Е. – № 3–4, 63–66.

Ангелова, А. – № 1, 83–90.

Ангов, П. – № 3–4, 29–39.

Бенбасат, А. – № 1, 55–74; № 5, 44–53.

Боргман, К. – № 1, 112–153.

Борисова, Е. – № 3–4, 138–140.

Бошнакова, М. – № 1, 38–54.

Василев, Й. – № 2, 85–89.

Василева, Р. – № 5, 65–71.

Величков, П. – № 2, 78–80.

Владимиров, Ж. – № 2, 7–27.

Галчева, М. – № 3–4, 184–188.

Георгиев, А. – № 1, 5; № 2, 103–109; № 3–4, 7.

Георгиев, Е. – № 3–4, 91–101.

Георгиева-Тенева, О. – № 3–4, 141–149.

Гергова, А. – № 1, 23–37.

Гетов, Д. – № 6, 32–44.

Горчева, М. – № 3–4, 132–137.

Давчева, Е. – № 3–4, 174–183.

Дамянов, Г. – № 5, 54–56.

Даскалов, К. – № 6, 68–74.

Дерменджиева, Т. – № 1, 190; № 5, 28–32.

Джажев, А. – № 5, 78–87.

Джурова, Г. – № 2, 72–77.

Димитрова, Г. – № 3–4, 67–74.

Димова, Т. – № 2, 90–92.

Димчев, А. – № 1, 75–82.

Динев, П. – № 1, 199–244; № 2, 110–151; № 3–4, 231–248; № 5, 159–207; № 6, 102–123.
Дончева, А. – № 1, 91–102.
Драйчева, Г. – № 5, 57–64.
Енчев, М. – № 3–4, 189–200.
Иванова, К. – № 6, 45–57.
Иванова, С. – № 6, 81–90.
Илчев, И. – № 1, 7–9.
Йорданов, К. – № 2, 28–31.
Казанджиева, Т. – № 3–4, 40–44.
Калайджиева, К. – № 1, 245–247.
Кацунов, В. – № 5, 119–130.
Кирилов, Н. – № 3–4, 75–80.
Кирилова, К. – № 3–4, 159–165.
Ковачев, Р. – № 1, 184–189.
Колева-Звънчарова, М. – № 6, 21–31.
Крумова, М. – № 2, 61–63.
Кръстева, А.-М. – № 1, 154–161.
Манчев, А. – № 5, 33–43.
Маринова, М. – № 1, 162–173.
Маркова, С. – № 2, 48–52.
Марчева, Р. – № 6, 58–67.
Минева, С. – № 5, 72–77.
Миткова, В. – № 1, 174–183.
Михайлова, С. – № 3–4, 48–58.
Муканова, П. – № 2, 93–95;
№ 5, 147–149.
Мусакова, Е. – № 3–4, 221–225; 226–229.
Нейкова, Р. – № 3–4, 166–173.
Никифорова, М. – № 5, 131–146.
Николов, К. – № 3–4, 122–125.
Панов, А. – № 3–4, 113–121.
Пенелов, И. – № 6, 5–20.
Пенчева, Рум. – № 3–4, 45–47.
Пенчева, Рад. – № 6, 91–93.
Петрова-Василева, Р. – № 3–4, 150–158.
Радославова, Д. – № 3–4, 217–220.
Рангелова, В. – № 3–4, 102–105.
Русинова, Е. – № 2, 32–39.
Спасова, Л. – № 3–4, 201–208.
Ставрева, А. – № 6, 94–101.
Станчев, Вл. Л. – № 3–4, 59–62.
Станчева, С. – № 5, 65–71.
Стефанов, П. – № 3–4, 81–90.
Стефанов, Р. – № 1, 103–111.
Стефанова, Р. – № 5, 7–27.
Стоилова, А. – № 5, 93–100.
Стойнова, С. – № 3–4, 126–131.
Съйнова, М. – № 3–4, 209–213.

Табет, Ж. – № 2, 64–71.
Тасим, А. – № 3–4, 132–137.
Тенев, Д. – № 2, 81–84.
Тодоров, В. – № 1, 10–11.
Тодорова, О. – № 6, 32–44.
Тотоманова, А. – № 5, 7–27.
Тушанска, Й. – № 6, 75–80.
Фламбурари, В. – № 3–4, 106–112.
Харизанова, О. – № 1, 19–22.
Христова, Б. – № 1, 12–18; № 2, 5–6; № 6, 5–6.
Христова, Х. – № 2, 40–47.
Цанева, М. – № 3–4, 9–15.
Чернокожева, Р. – № 3–4, 16–28.
Шазеранд, П. – № 5, 113–116.
Янакиева, Т. – № 1, 75–82.
Янкова, М. – № 2, 53–57.

ДНЕВНИЦИ 1933–1992

ПЕТЪР ДИНЕКОВ

Кьолн, 14 май 1965, петък

Връщам се от театър – в Schauspielhaus гледах „Амфитрион 38“ на Жироду¹. Режисура на Макс Р. Аман. В главните роли са много добри Вилфрид Ян Хейн (Юпитер), Карл Фленц Филе (Меркурий), Франк Хофман (Амфитрион) и особено Лизи Райзенбергер като Алкмена. Дребна, с нехубаво лице, тя играе с голяма вътрешна изразителност и с една лекота, която възхищава. Има нещо много хубаво в тембъра на гласа – напомня някакъв друг глас, може би на българска актриса, но не мога да се досетя и до края на представлението. С великолепна дикция говорят и говорят и мъжете, особено Вилфрид Ян Хейн (Аполон). В сравнение с Кьолн все пак в Гьотингенския театър имаше нещо провинциално. Тук декорът е полуусловен (твърде много обаче ясно очертани линии, които модернизират донейде обстановката), режисурата е стилна, артистите играят с голяма артистичност. Публиката след[и] с внимание играта; слушам с удоволствие. Изобщо – едно много хубаво представление, което напълно разкрива характера на пиесата на Жироду.

Театърът е нова модерна сграда, непосредствено свързана с огромната сграда на операта, която има твърде необикновен и странен външен вид, с пречупени плоскости като покрив. Отвън и отвътре – прави линии и чисти геометрични плоскости. Голяма зала, разположена амфитеатрално, с чудесна видимост отвсякъде и с великолепна акустика. Широки коридори и фойета. Въпреки всичко хубаво, което в тая зала възхищава, има и нещо, ко[е]то смущава: простите, прави и голи стени – окото няма върху какво да се спре. Има нещо казармено в тия равни плоскости, нещо скучно в края на краищата. От някогашната претрупаност с орнаменти, извивки, раздвижени линии и плоскости, изпълнени с украса, поради което не се и чувстват, сега се е отишло в другата крайност. В това отношение твърде странна е и моята черква, недалече от моя хотел: два правоъгълника – единият по-голям и по-нисък, върху него лежи вторият правоъгълник, целият от стъкло. Също прави, геометрични линии, без никакви орнаменти. Пред черквата се издига стара каменна черковна кула – контрастът е поразителен. Не знам дали бъдещите поколения няма да се отегчават от нашата архитектура, да я смятат за разсъдъчна, рационална, лишена от емоционалност и художествена въздейственост.

В тоя стил националното се е загубило. Може би това е характерно за нашия век. И все пак много по-силно ме развълнуваха малките, типично немски градове. В Марбург и Гьотинген чувствах немския дух и си мислех колко е необходимо да познаваш тяхната атмосфера, за да можеш да разбереш например един Пенчо Славейков. Струва ми се, че сега, след като съм видял Гьотинген и Марбург (а ня-

¹ Жан Жироду – фр. драматург.

когашният Лайпциг едва ли много се е отличавал от тях), по-лесно бих могъл да напиша книга за него. Виждам го как се е движил в тия градове, къщите, в които е живял, пивниците, които е посещавал и където се е пиело бира и се е разговаряло, университета, в който е слушал лекции. Немската атмосфера, немският пейзаж, немският бит – много загатвания за тях могат да се открият в неговата поезия, в неговата проза, в писмата му. А как би могъл да почувстваш това, без да го видиш тук, в Германия? Кьолн, град разрушен из основи и сега изграден отново в съвършено друг стил, не носи нищо от стара, някогашна Германия.

И още веднъж си спомних за Пенчо Славейков, когато в понеделник слушах клавирен концерт от Бетовенови творби: *Phantasie G-Moll, Op. 77*, трите последни сонати на Бетовен – *Op. 109, 110, 111*. Залата е нова, модерна, но не потиска с огромността си и не дразни със съвременния си стил – една от най-приятните модерни зали, които съм виждал. В нея са съчетани великолепно дървото и камъкът. По тоя начин към новия стил е прибавен един елемент, типичен за немската архитектура по тия места. Залата не се натрапва с нищо необикновено и слушателят я забравя – слуша само Бетовен. А пианистът беше много добър: Ханс Рихтер Хаазер. Възрастен, може би към 65-годишен, с голяма глава и набита фигура, с нищо особено във външността, което би могло да издаде артист. Цялата му фигура е спокойна, стойката му е почти застинала. Но веднага чувстваш, че той е господар на инструмента си – пианото му се подчинява напълно. Бетовен оживява, разнася се музика, толкова богата по багри, мощ, размах, толкова дълбока, че не можеш да не се развълнуваш. В изпълнението на Рихтер-Хаазер няма нищо ефектно – свири съдържано, разкрива напълно Бетовеновия стил, дълбочината на неговата мисъл. И ти се струва, че тия мелодии, тия изблици на звуци са само една изповед. Великият композитор е написал една дълбока, вълнуваща с искреността си човешка изповед. У нас такова съдържано изпълнение не би допаднало – ние сме свикнали да подчертаваме динамиката на Бетовен, да превръщаме драматизма му във външен ефект. Може би това е естествен[о] за Юга, за народния ни темперамент. Но тоя съдържан и дълбок Бетовен, вгълбен в своята мисъл, мене повече ме вълнува.

И си мисля: някога Пенчо Славейков е слушал из немските градове Бетовенови изпълнения. Нямам никаква представа за музикалните му интереси (заслужава някой да проучи тая тема), но не е било възможно да се срещне в тогавашната Германия с немската музика. Личността на Пенчо Славейков се е оформила не изведнъж – претърпяла е много влияния и в родината си, и тук в Германия. Несъмнено, тя е всмукала много сокове от немската атмосфера, възприемала е много неща от немската култура, едновременно борейки се с нея, отблъсквайки редица нейни елементи, особено еснафско-бюргерските ѝ черти.

Гьотинген и Марбург, а също и Ваймар преди 12–13 години ме върнаха към един от най-интересните моменти от историята на нашата литература – когато от тук през 80-те и 90-те години на миналия век тръгват първите пътеки за нейното европеизиране. Ваймар ме бе пленил със спомените за Гете и Шилер, със забележителните си места, със зелената и свежестта си при лятната къща на Гьоте. Във Ваймар преживях едно от най-големите се културни вълнения. Гьотинген и Марбург заключиха сега тоя кръг.

Кьолн, 16.V.1965, неделя

Връщам се от концерта на Ротердамския симфоничен оркестър, който гостува тук. Диригент Франц Паул Декер (Decker) – както отбелязва програмата, роден в Кьолн през 1923 г. Изправен, подвижен, с посивяла коса; в още младото му лице има нещо от израза на Ришард Матушевски² и нашия Недялко Драганов³ – една лека усмивка не слиза от него. В програмата: Увертюра към „Егмонт“ от Бетовен, Концерт за пиано № 1, E-Moll, Opus 11 от Шопен, Симфония № 1, D-Dur от Густав Малер. Клавирният концерт беше изпълнен от Щефан Аскенази – 69-годишен пианист, със съвършено бяла коса, с извънредно пъргава фигура.

Най-хубавото в програмата бе изпълнението на симфонията на Малер. Диригентът показва там цялото си изкуство: дълбоко вникване в характера на творбата, прецизно изработване на всеки детайл, пълно разкриване на богатата емоционална наситеност на симфонията, финес и лекота в предаване на настроенията, преходите, нюансите. Отдавна не съм слушал нищо по-хубаво, нищо по-наситено с чувство и красота. Оркестърът бе абсолютно покорен на диригента и същевременно богатото съдържание на симфонията се разкриваше с пълна свобода, с удивителна лекота и непосредност.

Нека специалистите говорят за всичко това, което се крие [в] тая творба, за онова, което авторът ѝ е искал да изрази. Аз не знам какво е то – и не мисля за него. Но тия избликнали от дълбините на душата, нежни и приглушени, миньорни и развълнувани, почти живописни и колоритни звукове ме трогнаха, изпълниха ме с вътрешна радост, накараха ме да се докосна до великата красота на света. Всичко бе нюанс, всичко тук бе настроение, всичко бе полутон и нежност, всичко бе дълбоко вълнуваща поезия.

Със своята непосредност музиката покорява. Тя е тъй силно изразителна и същевременно без изразено конкретно съдържание – само емоция, само настроение, че дава възможност за непрекъснати индивидуални превъплъщения. Музиката е само едно загатване, само един намек, един ключ, който отключва всяка душа и тя по свой начин излива своите вълнения и изпълва тоновете със свое лично съдържание. Музиката има в най-висша степен онова, което трябва да притежава всяко изкуство – да представя недоизказана и недоизразена материя, но категорична като идея и чувство, и от нея всеки да създава собствения образ на нещата.

Немската публика аплодира дълго и упорито диригента, солиста, оркестъра. Същото беше и на концерта в Гьотинген. Кой казва, че немците са студени? Самата зала е малко интересна – голяма, правоъгълна, с огромен орган, старомодна украса на тавана; отчасти интересни витражи. По-силно впечатление прави това, че тя е прилепена до разрушения общински дом (стария Ратхаус) – фойето ѝ просто влиза във високите голи каменни стени. И в това има нещо и странно, и красиво.

Когато се прибирам в хотела и сядам за малко в ресторанта, само няколко минути след мен пристига диригентът – посрещат го с ръкопляскания от голяма

² Пол. литературен критик.

³ Може би става дума за едноименния бохемист.

група приятели, насядали на няколко маси – вероятно негови кьолнски другари и колеги. Случайност, която приятно завършва дългия ден.

Хамбург, 18.V.1965, вторник

Вчерашния ден прекарахме с К. Попов в Бон. Въпреки дъжда, който ни вала през цялото време, разходката беше чудесна. Около половин час с бързия влак на юг от Кьолн; в първия момент, когато излизаме от гарата, Бон⁴ не прави никакво впечатление. Всъщност това се повтаря винаги – кварталите непосредно около гарите обикновено са грозни, опушени, твърде много всекидневни, потънали в някакво хаотично движение на човешки множества, а от тук и на превозни средства. Но когато тръгваме по дългата улица, която води към представителната част на града, където е дворецът на председателя на републиката, седалището на правителството, учрежденията, банките, дружествата, Бон е удивително хубав: навсякъде зеленина и цветя, зелени площи, градини, огромни и извънредно красиви дървета, издигащи се непосредно пред самите сгради. Често спирахме в дъжда, за да се възхищаваме от отделни дървета. Зданията са не големи, с чисти линии, спокойни, потънали в мир и тишина, въпреки силното движение на коли по улиците и кръстовищата. Докъдето стигне окото, сгради потънали в зеленина. А когато излизаме от университета – светла сграда в старинен стил, вероятно строена през XVIII в. и представляваща някоя княжеска резиденция, отново пред нас е парк, а отляво тече Рейн, особен[о] красив тук в своето спокойствие. Дълго го наблюдаваме от високия бряг наляво от университета.

Градът е като окъпан и измит (действително, дъждът го е сторил), и необикновено чист и приветлив. Още не виждаме никаква пазарна част, няма магазини, дори дълго се вглеждаме за ресторант. Град за резиденции, учреждения и училища. Сега ми е ясно защо е избран за столица на републиката.

Правим две посещения – на Славистичния семинар в Университета и на Рад. Горненски (не го намираме, той е на пресконференция по случай утрешното посещение на английската кралица – главната улица е украсена с английски и немски знамена, върху които дъждът плющи твърде яростно; жена му ни посреща радостна и ни черпи кафе). В Университета разговаряме с проф. Волкнер, някогашна ученичка и асистентка на Фасмер, възрастна, болна, но все пак енергична жена. Тя ни показва библиотеката на семинара, основана от нея през 1953 г. Припомня си за първото си посещение в Съветския съюз през 1928 г., където се е срещнала с Илински и Селищев (става дума за руски слависти, свързани с България).

И правим още едно трето посещение, което особено ни вълнува: на родната къща на Бетовен и на паметника му. Попадаме в съвсем друга по характера си част на града, която започва зад университета и се заключава между него и гората (може би само центърът ѝ). Тесни, много оживени улици, малки площи, старинни къщи, черкви, които издигат високо кулите си, универсални магазини, блестящи витрини. Тук по един странен и не винаги подходящ начин са се смесили старо

⁴ По това време Бон е столица на ФРГ, а Берлин на ГДР. В момента някои германски министерства са все още в Бон.

и ново. Така е и в тясната, но много оживена улица, където е къщата на Бетовен. Дълго я търсим в проливния дъжд, първия път я отминаваме, а след това я гледаме с възхищение – фасадата е проста, два или [три] етажа, със старинни прозорци, скромна металическа плоча на долния етаж. Късно е и не може да се влезе. Но и това, че сме при нея, силно ни вълнува – тук е живял един от най-големите гении на човечеството, тук е поела първи път дъх неговата велика трагична душа. И колко странно е, че наоколо се издигат и нови сгради – свидетели на друго време, че блестят витрини, че непрекъснато профучават коли, че се движат практични, делови хора, които са потънали в мислите си за търговия и сметки. В първия момент дори ти се струва, че не можеш да уловиш духа на Бетовен, но той е тук, както и на четириъгълния площад, където се издига паметникът му. Потъмнялата фигура стои особено добре на фона на стилната стара къща и на още няколко други старинни сгради и черковни кули. Но стилът на площада е вече нарушен – до старинните постройките стоят съвременни нови модерни сгради. Бетовен бди прав, потънал в своите мисли, някак си отчужден от шума на тоя площад (на едната му страна е разположен един от най-големите универсални магазини в града).

Отнасяме от Бон тоя замислен образ на Бетовен и простора, и зеленината на неговите светли улици и чудесни къщи – там, където е отседнала красотата.

Вечерта бързаме за дома на проф. Олеш, където сме поканени. Стоим до късно, гостоприемството и сърдечността на домакините предразполагат към това. Там са Олеш и жена му, Цв. Романска⁵, К. Попов, чешкият лектор Черни и проф. Илзе Лехисте от университета в Охайо в Америка; тя гостува тоя семестър в Кьолнския университет и чете лекции по акустична фонетика. Казват, че това е отличен специалист по фонетика и фонология, с много добро име в науката. И вероятно е така. Но у тая едра и същевременно нежна млада жена, облечена с голям вкус, която прави веднага впечатление със своята бяло-руса красота (красива руса коса, чудесна бяла кожа), има нещо много мило и привлекателно – една усмивка, която очарова. И ти се струва, че е родена за поезия, за музика или живопис, а не да се занимава с наука. Но за науката си тя говори с увлечение, което ѝ придава още по-голяма привлекателност. Особено приятен е нейният сръбски език – произношение вярно и точно, и все пак освободено от оная лека „вулгарност“ или по-точно „слободия“ в интонациите, която често чувстваш дори в говора на най-приятните сръбски жени.

*

Хамбург е ново откритие за мен. Пристигнах тук към два и половина часа. Близко до Кьолн отново се зареждат силно индустриализирани и опушени градове. След това започват зелени хълмове и свеж влажен простор. Малки градчета с чудесни къщи – вили в зелени дворове и градини. Бремен е един от големите и много хубави градове, с оживени улици и прекрасни нови сгради – както се вижда от прозореца на влака. Когато приближаваме Хамбург – безкраен лабиринт от фаб-

⁵ Проф. Цветана Романска-Вранска – бълг. фолклористка.

рични комини и потъмнели дворове и постройки. Има нещо зловещо в тая картина – индустрията е изтикала въздуха, чистотата и зеленината от тия огромни пространства, в които бърмчи темпът на съвременната техническа цивилизация. Пътуваме дълго през огромна гара – релси, релси, релси, вагони, влакове. Ето ме най-сетне под опушеното черно туловище на гарата. Оказва се, че и тук както в Кьолн, тя е в центъра на града. Първото впечатление от града е неприятно. Огромна гара, опушени сводове, релси, бързо движение на автобуси, цели колони коли, които чакат на кръстовищата (колите са изпълнили целия град). От прозореца на таксито градът ми се вижда хаотичен и безвкусен. Но когато след малко излизам от хотела-пансион (Hotel-Pension Hagen, Moorweidestr. 34), където се настанявам, и почвам да обикалям из града (повече от четири часа съм из улиците и булевардите, въпреки че непрекъснато дъждът ръми), изненадата е пълна – Хамбург има своя собствена непостижима красота. Тя започва още от гарата (всъщност тоя опушен, черен свод и тия потъмнели релси, пуснати в самия център, рязко контрастират с всичко друго): огромни, монументални сгради, със застинали или раздвижени линии, струпани в красиви перспективни форми – откъдето погледнеш – навсякъде се е образувал привлекателен ансамбъл. Старите сгради от края на миналия век или началото на настоящия, понякога с много орнаменти, други път малко студени и строги, великолепно се съчетават с новите, прости линии и ясно очертани плоскости (тук много разнообразни по форма и колорит) на модерните постройките (градът е силно пострадал през войната, затова е сега значително обновен). Тук модерната архитектура е показала най-хубавите си страни. Чудесно ѝ отговарят богатите витрини както на малките магазини, така и на огромните универсални магазини – чудеса на съвременната техника и продукция. И всичко това се освежава особено от каналите, които прорязват града.

Използвам свободната вечер, за да отида на театър – Deutsches Schauspielhaus. Близко до гарата; отвън сградата не блести с нищо, но салонът е голям с много рангове, с типичните за XIX в. позлатени орнаменти по тавана, по стените, по балконите. Фоайетата са широки и приятни.

Залата е пълна. (Никога не съм виждал толкова много грозни млади момичета, събрани на едно място: високи, с плоски неизразителни лица; дори струва ми се за разлика от Кьолн и Гьотинген – не са и облечени с особен вкус.) Представят пиесата на Макс Фриш „Китайската стена“ (Die Chinesische Mauer). Това е третата пиеса на Фриш, която гледам. Затруднен съм поради езика да разбере всичко в текста, особено тънкостите на диалога. Но съдържанието ѝ е извънредно интересно, построена е духовито, модерно – като алегория, в която историческите времена се смесват, различните епохи се явяват едновременно – сякаш на философска очна ставка. А философската тъкан на пиесата е толкова тревожна, перспективите, които разкрива за бъдещето на човечеството, тъй мрачни и тъй ме карат да се развълнувам, че нищо чудно, че интересът на публиката е голям. Неслучайно днешният човек, нашият съвременник, който играе в съвременен костюм (за разлика от историческите лица), носи на шията си въжана примка – в нашия атомен век той е осъден на смърт, смъртта стяга всеки ден шията му.

Извънредно интересна е тая съпоставка на минало и настояще: днешният човек разговаря с Брут и Понтий Пилат, с Наполеон и Клеопатра, с Ромео и Жулиета, с Колумб, Дон Жуан и Филип Испански. Това са маските на историята, а до тях – китайският император, който е изградил прочутата страна (Paul Esser играе много добре), неговата дъщеря (Ruth Niehaus – една от най-добрите изпълнителки), китайски принцове, церемониалмайстори, мандарини, джелати и т.н. Мрачната деспотична атмосфера е предадена великолепно с декора – бляскаво тъмен, целият в абстрактни изображения (отделни плоскости по стената и плафона). Обаче пиесата е написана като гротеска (под заглавието стои *Eine Farce von Max Frish*) и изиграна като гротеска – режисьорът Оскар Фриц Шух (Schuh)⁶ напълно е узрял в това отношение. Цялото представление е издържано стилно, играта на почти всички актьори е много добра. Прави ми силно впечатление отличната дикция – за разлика от нашия театър, където дикцията е едно от най-слабите места. И тук публиката дълго аплодира – остава в салона дълго след спускане на завесата. Хубаво е това спокойствие, с което се изчаква край на представлението, вниманието, което се оказва на артистите. Омръзнало ми е да гледам у нас напрегнати, изопнати лица, когато се спусне завесата – мисълта им е не в онова, което току-що са видели на сцената, в изкуството, което се е създавало пред очите им, а – в гардероба, във възможността да излязат бързо от реда, да профучат през вратите на залата и да протегнат ръце за дрехите си. Има нещо обидно за изкуството в това.

Хамбург, 19 май 1965, сряда

За съжаление утре трябва да се напуска Хамбург. Оказва се, че това е един извънредно интересен град, с много театри, с хубава опера, с интересен етнографски музей, с исторически музей на града, с картинни галерии, с много изложби (в момента има изложба на Оскар Кокошка⁷). За всичко това да знаех предварително, щях да отделя на Хамбург няколко дни. А дали други път ще дойда в този далечен град? Вероятно не.

Сутринта с д-р Шмюкер отиваме в Славянския семинар на петия етаж на новата сграда на Философския факултет. Съвсем близо до моя пансион е цял модерен университетски комплекс: Философски, Юридически, Стопански, Педагогически факултет[и] – всеки в нова сграда, интересна голяма аудитория с кръгъл покрив, Студентски дом и т.н. Славянският семинар е чудесно разположен в новите си светли, чисти помещения. Проф. Дитрих Герхард с извънредна любезност ми показва библиотеката. Дълго разговаряме с него в приятния му кабинет. Висок, с оголяло теме, с младежки изглед на лицето (въпреки своите 53 години), с усмихнати очи, той ми разказва за семинара (основан в 1953 г. – по-рано тук славистика не е имало), за лекторатите по славянските езици, за работата със студентите, за административните задължения, които му пречат (добавя: „Това е лошата страна на нашата традиционна университетска автономия“). Разговорът продължава в приятния ресторант за преподаватели в Студентския дом. Говорим за интересите

⁶ По-скоро би трябвало да е Шу.

⁷ Австр. художник от чешки произход.

му към делото на Кирил и Методий (открил препис на Италианската легенда, но пражкото издание го изпреварило), за заниманията му с руска литература. Спомня си за ученическите си години в Хале и за българските приятели на баща му, който бил професор по зоология. Сам като ученик е имал приятел българин – химикът Николай Николов, който сега живее в Плевен и с когото е в кореспонденция. Свирили са някога – Николов бил много добър виолончелист. Само едно им е правило странно и неприятно впечатление – понякога говорел положително за Хитлер. След войната обаче разбират, че той бил антифашист и само страхът от немците го е карал да говори тия неща. Оттогава именно почва приятелската им кореспонденция.

Герхард на няколко пъти изтъква своите антихитлеристки позиции. Напр[имер], по време на войната е бил преводач на Егейския бряг близо до Атон, но не е успял да отиде там – „там пускаха да отиват само есесовци“. Също в разговора забелязва, че се радва, че не е бил на Източния фронт, че никога не е бил милитарист, че войната винаги го е отблъсквала. „За съжаление принадлежа към едно нещастно поколение – израснало между две войни, а това твърде много попречи на научната ми работа.“ Някъде в разговора вмъква отново бележка за административните задължения в университета. „У вас е по-добре, имате академически институти, където изследователската работа е отделена от преподавателската. Това е по-добре, макар че има и известни лоши страни за младите хора – разглезва ги понякога.“ (Наблюдението му е вярно, ако човек съди по работата на нашия Литературен институт.)

Разговорът продължава дълго в тая приятна обстановка, после отново отиваме в семинара, за да търсим г[оспожи]ца Кьолер, която ще ме разведе из града.

Рядко мил човек, извънредно приятен и симпатичен, едновременно сдържан и сърдечен, проф. Герхард ме изпраща до спирката на Убана, където ме чака Кьолер. Разговорът ми с него е един от най-приятните в Германия, срещата – една от най-хубавите. И това хубаво отношение към нашата страна, което не се демонстрира, но се чувства в целия разговор. Приятелите му, когато са ходили в България, са му разказвали за красотата ѝ, за чистотата на градовете, за хората ѝ. За съжаление проф. Герхард никога не е бил в България.

Часовете, прекарани с Инес Кьолер, са втората хубава изненада през тоя ден. Тя не е нова позната – два пъти беше в България на летните курсове, говори твърде добре български (почти не среща трудности в търсенето на думи). Но беглите срещи и разговори в София не са ми оставили никакъв спомен. Днес я откривам за първи път – много интелигентна, с широки културни интереси, обича музиката и театъра, говори за четенията на немски писатели в някои книжарници, където присъстват не повече от 50 души, или в голямата университетска аула, за интересните публични дискусии, за научните си занимания (изучава старобългарски текст от XVI в. Беляковския сборник – обещавам да ѝ пратя фотоснимки), за разнообразния и богат културен живот в града. Никога не би могла вече да се върне в Марбург, където е започнала следването си – там хоризонтът е твърде тесен и човек по неволя ограничава погледа си. Обича Хамбург – както заради красотата му, така и културната му жизненост, за културните възможности, които предлага

един двумилионен град. (Някога беше така с мене в Полша – винаги предпочитам Варшава пред Краков).

Наблюдавам я: висока, стройна, с хубав овал на лицето, с кестеняви коси, които падат над челото ѝ, с големи очи, подвижна и жива, с чудесна усмивка, която не слиза от устните ѝ, с подкупваща доверчивост – възплащение на самата младост. Облечена с вкус, но скромно, по студентски. Вечерта идва в операта също в скромна черна рокля, която ѝ отива много добре.

От Кьолер научавам извънредно много неща за Хамбург, за университета, за интересите на младежта, за театрите и новите театрални постановки, за хубавите стари и нови филми, които се играят тук. С особено увлечение ми говори за Камерния театър, където се представят едноактните пиеси на Мрожек, пиесите на Йонеско, на английски и американски автори. Театърът събира не повече от стотина зрители, но в него гостуват често най-добрите артисти от Дойчес Шаушпилхаус.

Пътуваме с параход по широката делта на Елба, минаваме покрай пристанищните докове, покрай стрелите на големи и малки параходи. Когато напускаме пристанището, отдясно по брега се зареждат малки красиви къщи, потънали в зеленина. По-късно ги виждаме от другата страна, когато се връщаме с автобус в града. Прием кафе в уютен ресторант някъде към Бланкензее.

След 5 ч. среща в Университета с лектора по български език Ковандриоглу, когото също зная от курса в София. Завежда ме при него жена му, мила, симпатична немкиня. Наблюдавам заниманията му със студентите, след това се разхождаме в градината *Planten un Blumen*⁸ – феерия от разнообразни цветя, особено лалета, от които не можеш да откъснеш погледа си. За пръв път виждам такъв парк на цветята, подреден и поддържан с необикновена грижливост.

В 7:30 в Операта. Нова модерна сграда, голям салон, с четири ранга, в прости линии, очертани в прави четириъгълници, които ти се струва, че се спускат към партера. От откритата тераса на последния балкон изглед към центъра на града: съвременен пейзаж от модерни, високи сгради с прави плоскости, с много стъкло, със светли облицовки. Вероятно така някога ще изглеждат всички градове – техниката ще им даде нов образ.

Представят две едноактни опери: „Рибарят и неговата жена“ (*Vom Fischer un syner Fru* – на диалект) от Othmar Schaeck по приказка на братя Грим и „Джани Сики“ от Пучини. И двете постановки са много добри, с прекрасно изпълнение на артистите, които не се отличават с особени гласове, но пеят с култура (певчески изпъкват Бено Куше и Риа Урбан във втората опера – като Джани Сика и неговата дъщеря Лаурета). В първата опера декоративното решение е много сполучливо: книга с приказките на братя Грим, при всяка сцена се разтваря нова страница. Декорът на втората опера е модерен – стените, мебелите са маркирани с желяза, които придават особено на втория етаж на къщата вид на железно скеле.

След операта оставаме до късно на приятен разговор в отсрещната сладкарница (прочута според Кьолер – в нея ходи интелигенцията следобед, тук идват да

⁸ Наименованието е на нидерл. език.

пият кафето си аристократичните хамбургски дами и мъжете им след работа се отбиват да ги вземат). В обстановката нищо особено – малко старомодна уютност. Но е приятно да пиеш кафе и да разговаряш за Хамбург, за музика, за театър, за литература. Когато излизаме, макар и късно, движението на колите не е намаляло, трябва да спираме често и да чакаме зеления знак. Над град[а] ръми тих, едва забележим дъжд.

Мюнхен, 23.V.1965, неделя

От четвъртък вечер съм тук. Пътувах от Хамбург до Мюнхен почти 12 часа. Познатият германски пейзаж: зелени полета и хълмове, малки градове и села, които не се различават помежду си, чудесни къщи-вили. Вечерта трябва да сменям влака в Нюрнберг. Имам един час на разположение. Още е светло. Тръгвам от гарата по улицата (Königsstraße), която води към черквата „Св. Лоренц“. Нейните високи кули се издигат в дъното. Магазините блестят с богатите си витрини – и в това отношение Нюрнберг по нищо не се отличава от другите градове. Но все пак и улиците, и къщите, и площадите имат свой облик. Обичам тия ъгли, ти[я] островърхи покриви, тия неправилни форми на площадите, тая патина по стените. Всеки завой крие изненада – и при все че трябва да бързам, спирам много често с възхитени очи пред красивите линии, които се очертават наблизко и далече. Тук е живял Дюрер⁹ и родната му къща досега е запазена, но нямам време да отида да я видя. Тук са работили прочутите нюрнбергски майстори. Нюрнберг е една легенда на немската културна история и тя привлича въображението, както привлича очите старинната му красота. Но Нюрнберг беше превърнат и в свещен град на хитлеризма – и това те кара да се връщаш към неприятни спомени, към гръмогласни демагогски речи, към истерични крясъци, към шумни паради. Не случайно тъкмо тук бе проведен международният процес срещу хитлеристките военни престъпници.

Съдбата на тоя чудесен град е свързан с тия най-мрачни страници от новата история на човечеството. За това свидетелстват и още незарасналите рани от войната. На много места, особено отвъд гарата, разрушенията още стоят. Макар че градът се е развил като огромен индустриален център, това личи не при разглеждането на града, а при приближаването на влака, който минава през опушени и грозни индустриални квартали. Техническата цивилизация е ударила силен отпечатък върху града. От прозореца на влака съжалявах за това – имах друга представа за града. Тая представа се върна, когато от гарата тръгнах по неговите улици – красотата възкръсна и Нюрнберг спечели очите ми.

*

Макар че здрачът пада на хълмовете и полетата, пътят за Мюнхен разкрива рядката красота на пейзажа – градчетата и селата се редуват в зеления простор, островърхите малки къщи с червени покриви, с бели стени сякаш са излезли от

⁹ Албрехт Дюрер – герм. ренесансов художник.

илюстрираната книга с детски приказки. Самият Мюнхен не ме спечели през тия три-четири дни. В старинната част, където се издигат великолепият общински дом, двете заоблени кули на Фрауенкирхе, където улиците често се чупят, където проходим между отделните зидове понякога е така тесен, където ти показват интересните постройки на стара средновековна пивоварна – дори и тук красотата не е пълна, жестоко е накърнена от смесването на старинното с новите модерни сгради, от унищожението на старинните линии, от разноцветните светлини на кръстовищата, от движението на автомобилите, от бученето на трамваите, от блясъка на витрините, които тук са някак си безразборно струпани, от големите площи и улици. Мюнхен е претърпял големи разрушения през войната – и за това при възстановяването новото е измествало старото и развалило някогашният стилизиран град.

Има нещо повяхнало, избеляло, убито в новата част с правилно очертани улици, с квадратите на площите и обществените сгради с шаблонни паркове. Само някъде гледката е по-интересна, напр[имер] квадратния стилизиран площад пред Операта. И не можеш да разбереш защо няма красота в тая част, когато отделни сгради са красиви – Операта, резиденцията, редица постройки на Одеонсплац, Фелдхерхале¹⁰, Пропилеите¹¹, Глиптотеката¹², Дворецът на правосъдието и др. Първото впечатление от Мюнхен преди четири седмици бе по-интересно; след няколко прекарани тук дни впечатлението не се потвърждава.

Това не важи за околностите на Мюнхен, където вчера ме разведе Харалампие[в], а днес – проф. Шмаус. Чудесни са тия зелени хълмове, красиви малки градчета и села, големи езера. Минаваме край езерото Амерзее, след това се изкачваме на хълма, върху който се издига манастирът Andechs с неговата Rokokokirche¹³, връщаме се покрай много голямо езеро – Щарнберг, а днес обядваме в един чудесен ресторант с проф. Шмаус и жена му край аутобана, на 40–50 километра от Мюнхен.

Мюнхен – градът на изкуствата – ми остава все още непознат. Успях да видя само Старата пинакотейка – огромна сграда, възстановена след бомбардировките, прибрала в себе си многобройни богатства на европейската живопис от XIV–XVIII в. Вървях дълго из нейните зали – редуват се Мурильо¹⁴, Рубенс¹⁵, Рембранд¹⁶, Дюрер с неговия чудесен автопортрет и с главите на апостолите.

Бих искал да чуя органна музика в някоя от многобройните тукашни черкви. Жената на Харалампиев (естествена, симпатична, приветлива немка) ми препоръчва Театинеркирхе на Одеонсплац. Отивам към 10 ч., служба ще има в 10 и половина, но концертите на орган са вечер от 6 и половина. Все пак оставам известно време в черквата – голяма, висока, отвътре в бароков стил; някога

¹⁰ Паметник в чест на баварска армия по подобие на Лоджия деи Ланци във Венеция.

¹¹ Параден вход по подобие на древногръцките.

¹² Музей за антични произведения на изкуството.

¹³ Според Wikipedia черквата е барокова.

¹⁴ Бартоломе Мурильо – исп. художник.

¹⁵ Петер Паул Рубенс – фламандски бароков художник.

¹⁶ Рембранд ван Рейн – нидерл. художник.

е била придворна черква, отсреща в парка е бившата резиденция на баварските крале. Постепенно се изпълва. Идват млади и стари, спират, коленичат, един миг се молят, стават и сядат на скамейките. От издигнатия амвон говори католически свещеник – с ясен, внушителен глас, с интонации на културен човек. Немците го слушат – ясно, изпълнени с вяра. Наблюдавам тая картина – напълно анахронична в наше време. Може ли днес религията да даде някаква храна на съзнанието на съвременния човек? Разбира се – не. Но защо идват тия хора тук и слушат така внимателно речта на свещеника? Поради привычка, възпитание, традиция, страх? Или може би християнската религия дава някакви морални стимули, закалява нравственото чувство на човека? Може би в първите векове на своето съществуване, когато християнството е било борческа програма на робите, то е подготвяло за нравствен подвиг? Уви, в ново време тъкмо при немския народ то показва цялата си нравствена несъстоятелност: тъкмо тия хора, които идваха с пиетет в черквите – да се молят, да се причестват духовно, да се извисяват морално, запасиха в историческите си летописи най-големите престъпления срещу човечеството.

Две посещения на театър: в петък в Камерния театър на Der Florentinerhut, весела френска комедия-фарс от Лабиш¹⁷ и Марк Мишел, играна великолепно, с френска лекота и подвижност, с великолепно създадени отделни образи – почти всички сполучливи, с ансамблова игра, която възхищава – и тая вечер на опера: „Мадам Бътерфлай“¹⁸, също много добро представление, прекрасно режисирано, с традиционен реалистичен декор, със забележително сценично и гласово изпълнение на Кристиан Сорел от Виенската опера (Бътерфлай) и Бригит Фасбендер (прислужницата). Залата на Камерния театър не се отличава с нищо особено. Внушителна е обновената сграда на операта, с хубав кръгъл салон с четири ранга, с разкошни стълбища и холове; по тях в петък бе минала английската кралица, която бе събирала през тоя ден по улиците любопитните мюнхенчани.

Едно от най-интересните неща в Мюнхен си остават срещите с професорите. В петък разговарях с Кошнивер в Славянския семинар; разговорът е по-скоро весел, отколкото сериозен, води се при чашка водка. Имах вече няколко срещи с Шмаус; днес прекарах с него повече от 7 часа: сутринта в дома му, след това на разходка из околностите, след 3 и половина отново в неговия дом. Нисък, уморен, с малко тъжно лице, с глава непрекъснато наведена напред, сякаш да скрие лицето (не особено приятна привычка). Шмаус прави впечатление на саможив, неразговорлив, мъчен за общуване. Всъщност това не е напълно така; в държането му има нещо много деликатно, изпълнено с интерес и обич към хората; той разговаря охотно, но бавно; разговорите са умни и осведомени. Шмаус притежава рядка чувствителност – това личи от всяка дума, от всеки жест. Има една слабост – фотографията (вмъква в разговора: „най-добрата почивка за мене“); снимките, които ми показва, са направени с необикновено технологическо майсторство и художествен усет.

¹⁷ Южен Лабиш – фр. драматург. Пиесата у нас е играна под заглавието „Сламената шапка от Италия“.

¹⁸ От итал. композитор Джакомо Пучини.

*

Мюнхен събужда и други мисли у мен: той бе крепост на хитлеризма. Тук е живял много години Хитлер; тук организира първия си – злощастен – поход срещу властта; на Одеонплац е държал истеричните си речи; в новите сгради на партийните канцеларии на Кьонигсплац е изработвал политическите си планове. Не мога да се освободя от присъствието на Хитлер в тоя град – може би за това Мюнхен не ме спечели. Не случайно тук и сега се коват интригите на реакцията срещу прогресивния свят – Мюнхен е най-ярко изразеният център на антисоциалистическата пропаганда¹⁹. За съжаление, духът на Хитлер не си е отишъл от града, макар че никакви външни белези не издават неговото присъствие и никой не споменава името му.

Във влака между Белград и София, 26.V.1965, сряда

От Загреб, когато се събудих тая сутрин, от прозореца на спалното купе наблюдавам пейзажа: природата, къщите, хората. Друг свят – балкански; контрастът с Германия е удивителен.

Последните два дни в Мюнхен са изпълнени с голямо напрежение. Човек би искал да види повече неща в града, а за такова кратко време е невъзможно. Откривам непрекъснато подробности, които допълват образа на града. Ето вчера, отивайки на обед, даден в моя чест (това звучи позьорски и вестникарски, но не намирам друг израз в момента) от Дружеството за Югоизточна Европа, минаваме с Харалампиев Вратата на победата и виждам по нов начин Швабинг. Денят е сравнително топъл, по широките тротоари на булеварда са наредени маси на безкрайно количество ресторанти и сладкарници. На масите седят предимно млади хора, вероятно студенти, шумно разговарят. Целият булевард е оживен – по парижки. Това е веселият Мюнхен, кварталът на художниците. Разказват ми, че тук на улицата в хубаво време те излагат картините си. Особено било интересно вечер – на вечерната светлина на лампите и фенерите.

Вървим и разглеждам булеварда и сградите. Новият Мюнхен започва да ми харесва – за разлика от ония централни булеварди, където са построени официални и представителни сгради, включително и някогашните партийни канцеларии на Хитлер. В тях има нещо отегчително и овехтяло. Сърцето на новия град е тук. Чудесно се допълват тук двата образа на Мюнхен – Старият град с Общинския дом и старинните кули на черквите, с извитите улици и неправилно очертаните площади – и Швабинг със своя простор, светлина и живот.

Обедът с Дружеството за Югоизточна Европа минава скучно. Няколко възрастни професори, които ядат и гледат в чиниите си, от време на време разменят някоя дума помежду си. (По-късно научавам имената им от Харалампиев: проф. Кислинг – културолог, проф. Б. Сория – историк и д-р Профеник, който се занимава с доставки на книги; той е по-жив, разговаря с висок глас, югославянин). Повече

¹⁹ Там се е намирала централата на радио „Свободна Европа“.

разговори с проф. Турчински, който седи отдясно до мен. По-млад, по-енергичен, много добре възпитан, владее френски и руски. Специалист по румънските въпроси. Живял е в Черна вода. Разказва ми подробно за целите на дружеството – да насърчава научните изследвания върху народите от Югоизточна Европа и връзките им с немците. Подчертава на няколко пъти, че с политика не се занимават.

Ако обедът е безинтересен, то ресторантът „Бон Оберж“ (някъде зад университета) привлича вниманието ми. Обстановката е изключително уютна; масите покрай стените са поставени като в ниши и посетителите се чувстват насаме, интимно и същевременно са свързани със залата (всъщност ресторантът има няколко отделения). Френски стил в уредбата. По стените рисунки на художници. Тук човек би могъл да стои с часове и да води най-хубавите си разговори.

Хубава е и атмосферата в ресторанта „Лоенгрин“ (на Тюркише щрасе), където се събираме в понеделник вечер след моята лекция. Тук са Кошмидер, Шмаус, Харалампиев, асистентите, младият Геземан, Ведел (по произход от кримските немци) и др. С Шмаус разговаряме дълго по някои въпроси, които е събудила лекцията ми. (Ако това не е някакъв конвенционален комплимент, Шмаус няколкократно подчертава, че много му е харесала, а Ведел добавя, че това е била най-хубавата лекция на чужденец в последните години; старая се да [с]е отнасям предпазливо към подобни приказки.) Шмаус споделя с мен проекта си да организира прочитането на цикъл от шест лекции върху българската литература в разстояние на една седмица през следната година – за да се даде на студентите една по-пълна, систематична картина. Ще ходи тия дни в Годесберг, за да уреди финансовата страна на въпроса. Затова е още предпазлив, но ми дава да разбере, че се касае за ново мое поканване в Мюнхен. Снощи при изпращането на гарата отново говори с мене по тоя въпрос.

Шмаус ми разказа за онова, върху което сега работи – изследвания върху Мажуракач и книга за бугарщиците. За тая книга говорихме и в неделя у дома му – показва ми цяла папка с материали и ръкописи. Дошъл е до убеждението, че произходът на бугарщиците е македоно-български, след това те са преминали на север, към Дунав, и после на запад при преселенията; дори се е домогнал до установяването на някои дати в техния исторически път.

Още завчера ми поиска за напечатване лекцията. Тя обаче вече се печата в Rodzaj literacki. Обещавам да му изпратя още в първите дни на юни лекцията си за баладата.

На гарата ме изпращат сърдечно Шмаус, Харалампиев и младите Буркхард и Кулман. Думите ми, че в Мюнхен съм намерил чудесна колегиална атмосфера и сърдечно отношение, са искрени. Бих се върнал с удоволствие в тоя град – има още толкова неща да се видят в него.

През последния ден една тягостна среща – с Христо Огнянов²⁰. Побелял, остарял, не бих го познал, ако не беше казал кой е. Но не физическото остаряване е най-важното, а духовното. Полъхна ме нещо от един пропаднал, безвъзвратно

²⁰ Бълг. поет, публицист, македонист, преследван от комунистите след преврата, избягва на Запад и работи в радиата „Гласът на Америка“ и „Свободна Европа“. Отхвърля съществуването на македонски език и македонска нация.

загубен свят. Както стиховете му са отпечатани на стария правопис, така и цялата му психика е на стария правопис!! Напразно се опитва да се представи, че е добре – говори за пътуванията си, за връзките си с художници и писатели, за семейството си, за библиотеката си, за възможностите си. Това е само външно показване; всъщност това е един разбит човек, изваден от корените си, потънал в заблуди. Разказва ми, че следи живо съвременната ни литература. Всъщност познава само външно някои неща, има превратни представи за някои писатели. Признава редица успехи въпреки тенденциозното тълкуване, което дава. Изтъквам му ясно и категорично истинското състояние на нещата. Не намира какво да ми отговори. Заявявам му, че съдбата на емигранта е безнадеждна, че води до физическо и морално рухване, до безпочвена мистика²¹. Изглежда, че има съзнание за това, не вижда никаква перспектива. Зад всички думи се чувства носталгията му по родината и съзнанието за печална безизходност. Казвам му, че колелото на историята не може да се върне никога, че цялото човечество върви към социализъм²² и че това е неизбежно историческо развитие. Никой не бива да живее с илюзията, че има друг път. Почти не възразява. Когато си отива (а дълго време не си тръгва), имам чувството, че съм разговарял с мъртвец.

София, 15 юни 1965, вторник

Една нелепа, тежка и неочаквана смърт – днес почина Деспина Йовкова, съпругата на Йовков. Вчера рано след обяд ми се обади Елка, да ми каже, че предишната вечер майка ѝ е била блъсната от кола и е закарана в много тежко състояние в „Пирогов“: счупен крак, разбит таз, непрекъснато ѝ преливат кръв. Днес към четири часа ми звъни отново: „Преди един час мама почина...“ Телефонът шуми, може би гласът ѝ е приглушен, мъчно долавям подробностите около смъртта, само чувствам колко мъчителен е за Елка тоя разговор и чувам думите: „Мама беше такъв интересен човек...“

Да, Йовкова беше наистина интересен човек. Последния път я видях само преди една седмица – бях у тях, за да ѝ занеса лекарството, за което беше ме помолила. Бях ѝ се обадил веднага, след завръщането си от Германия, но беше понастинала, затова отложих отиването. Тя ми позвъни и отидох същата вечер. Те бяха с Елка. След малко пристигна тяхна позната добруджанка, току-що завърнала се от Толбухин²³, с интересна съдба: напуснала България от преди трийсет години, живяла в Париж, Виена, Италия, Бразилия (Сан Пауло), през последната година при сина си в Стокхолм. Разговорът беше изпълнен със спомени от някогашния Добрич и с впечатления от далечните пътувания. Елка успя да ми каже, че майка

²¹ Какво лицемерие – човекът е прогонен от комунистите, защото не е искал да се съгласи с Коминтерновата теза за македонска нация и съответно език, в който „отвлечане“ се нарича „киднапиране“, а те го обвиняват, че не е останал да го тормозят.

²² Тук авторът цитира челичената глупост на „вожда и учителя“ на бълг. народ Г. Димитров „Колелото на историята се върти и ще се върти до окончателната победа на комунизма“.

²³ Днес отново Добрич.

й не е добре със сърцето, но самата Йовкова бе жива, усмихната, незагубила своя хумор, изпълнена с интерес към всичко – към света, към хората, към изкуството.

Познавам Йовкова отблизо от трагичните дни на смъртта на Йордан Йовков в Пловдив през октомври 1937 г. Цяла седмица край леглото на Йовков – до последния миг, когато пръстите му посиняха в нейната и моята ръка и тя, загубила всяка надежда, се захлупи на съседното легло в тихи, отчайващи ридания.

Оттогава тя е споделяла с мене много тревоги, грижи, вълнения. Често чувах гласа ѝ по телефона, обикновено сутрин рано, за да ме помоли за нещо, за да ме покани да отида у тях да поговорим по някой бърз въпрос или просто – да се видим, да разговаряме. През 1937 г. (преди това малко и рядко бях я виждал) тя беше още със запазена хубост, с нежни и деликатни черти, с несъмнено външно очарование, което някога е било още по-голямо и е привлякло Йовков. Недъгът ѝ обаче (в дясната ръка) я беше направил стеснителна, много деликатна, малко затворена, малко непохватна и смутена. Към това бяха се прибавили трудните години на живота с Йовков, който беше продължително болен и това е изисквало всекидневно напрежение, особени грижи, истинско посвещение от страна на най-близкия човек. Йовкова беше пожертвала всичко за него – цялото си време, всичките си радости, цялото си всеотдайно сърце. И го беше направила драговолно, с необикновена човечност и преданост, защото бе обичала тоя човек, бе обичала неговия свят, неговата атмосфера и не би могла да живее без светлината на неговото изкуство и неговата личност. Не съм виждал писателска съпруга, която да е така чувствителна към творчеството на своя съпруг, към неговата писателска съдба. И това не от никакви корисни съображения, не от никаква съпружеска привързаност, не от никаква външна амбиция, но защото беше дълбоко убедена във величието на Йовковото изкуство, цяла беше проникната от неговия художествен свят, живееше изключително в него и с него. Бил съм свидетел на много нейни огорчения, когато творчеството на Йовков не се дооценяваше, но и на много нейни радости. Ония, които не я познаваха отблизо, понякога намираха за извънредна нейната чувствителност, не винаги можеха да я разберат. Но тая чувствителност беше естествена – защото тя дишаше в света на Йовков.

Рядко можеше да се срещне такъв скромен, естествен човек, който никога не се изтъква, винаги се стреми да мине незабелязан, не търси никакви почести. При това – надарен с необикновена честност и безкористност. Скромността обаче не беше за сметка на личното достойнство. Йовкова го имаше (в това отношение беше съвсем близка на Йорд. Йовков); тя не позволяваше това достойнство да се засяга и реагираше по най-красивия начин – оттегляше [се] и се затваряше в себе си, изразявайки огорчението си само пред най-близките хора.

Йовкова е споделяла с мене много от грижите си – като се почне от коректурите на Йовковите съчинения и се стигне до материалните трудности и семейните тревоги. Винаги ѝ давах съвета и съдействието си. В техния приятен дом, на горния етаж на „Леонардо да Винчи“ 15 (помня и перипетиите на неговото построяване), сме седели не един път с нея и Елка около ниската масичка и сме обръщали нещата оттук и оттам, за да намерим най-доброто разрешение. Имало е моменти трудни, на голямо напрежение, на тежки перспективи, когато нейните нерви едва

издържаха. Но в края на краищата всичко някак си тръгваше и се нареждаше. В живота на Йовкова имаше един ужасно трагичен момент – смъртта на Йовков. Но въпреки всички трудности, след това ми се струваше, че над Йовкова грееше някаква покровителствена добра звезда и тя пазеше пътя ѝ. Уви, вярвал съм в илюзии – преди два дни тая звезда ѝ изневери и дойде жестоката и мъчителна смърт.

В спомените ми за Деспина Йовкова има много хубави моменти. Едни от най-хубавите са – редица чествания, в които съм говорил и тя е стояла близо до катедрата, в президиума, и е слушала внимателно. Чествания в София – в стария клуб на Културните на бул. „Руски“²⁴, в клуба на „Раковска“, в салона на „Алианс Франсез“, в Студентския дом, в големия салон на Академията, речи на годишнините на Йовков на гроба му, честване в Жеравна преди няколко години. За съжаление поради заминаването ми в Германия не можах да отида да говоря за Йовков през май в Толбухин – г-жа Йовкова много искаше да стане това, още повече, че щяхме да отидем заедно и тя искаше да ми покаже сама Йовковата Добруджа. Няма да забравя никога и срещите на Йовкова със студентите – тя влизаше стеснителна в аудиторията, молеше ме да взема участие, защото иначе нямаше кураж, и въпреки целия ѝ страх – тия срещи излизаха великолепно – тя говореше искрено, топло, разказваше спомените си за Йовков с голяма вътрешна стеснителност, но същевременно и с голяма непосредност и емоционалност, която дълбоко вълнуваше и спечелваше студентите. Неведнъж съм чувал техните отзиви за тия срещи – те оставяха незабравимо впечатление.

Йовкова идваше някога доста често в „Красно село“ – срещу нас живееше Йовковият брат дядо Йосиф (най-старият), а след неговата смърт – роднините му. Обикновено Йовкова се отбиваше и у нас – да поседим в градината и да поговорим за Йовков и Добруджа.

Но най-приятните разговори бяха в дома ѝ, около ниската маса. Тя там се чувстваше най-спокойна, сред близките си, защитена от външния свят, и охотно разговаряше, смееше се весело, показваше хумора си. Макар че с годините косите ѝ побеляха, на лицето ѝ п[р]оличаха следите от болести и физическо изтощение, тя не загуби очарованието си и си остана до край приятен и мил събеседник. Като малко жени на нейната възраст тя запази интереса си към литературата, към книгата, към театъра, към пътуванията у нас и в чужбина. Тя постоянно четеше чужди автори и нови български книги, възхищаваше се от всичко хубаво (с какъв възторг ми говореше преди няколко месеца за „Двама от новия град“ и ме молеше да предам на Калчев възхищенията ѝ!), ходеше на театър, проявяваше тънък вкус в своите преценки. Елка имаше пълно право, когато днес ми каза по телефона: „Мама беше интересен човек...“

Когато съм наблюдавал Йовкова, много пъти съм мислил за избора на Йовков. Той беше се срещал с нея, беше се влюбил, беше се оженил веднага след първата война – въпреки недъга ѝ. Малко странно за човек, който беше превърнал в своето творчество красотата в култ. Но това може да бъде само външно, повърхностно впечатление. Всъщност не само във външната красота на Йовкова, но в цялото ѝ

²⁴ Сега отново „Цар Освободител“.

вътрешно същество имаше нещо извънредно деликатно и нежно, човечно и добро, което не е могло в ония години да не развълнува писателя. Йовков е бил затрогнат дълбоко и той бе направил тоя избор решително и вярно. Винаги ми се е струвало, че деликатността и нежността на Йовкова е преляла до известна степен в творчеството на писателя, с цялата си душевност тя е дълбоко сродна с хуманизма на някои от най-хубавите му образи.

*

Под впечатлението от тая смърт след обяд не можах нищо да работя. Със Симеон Султанов написахме един кратък некролог от името на писателите, приятели на семейството. Подписахме Багряна, Дора Габе, К. Константинов, Дим. Димов (най-охотно даде съгласието си, както и всички останали всъщност), Св. Минков, Каралийчев, Калчев (изрично ме помоли за това), Загорчинов, Ил. Волен (сам се обади на Султанов), Фурнаджиев, Цанев...²⁵

*

У Багряна – да надпише книги за Шмаус и Харалампиев. Говорим за нашата литературна и културна атмосфера – ограниченост в разбиранията, грешки в ръководенето, кариеризъм в домогванията... Миналата седмица, след излизане от един филм, прожектиран за писателите²⁶, дълго се разхождахме с нея по „Раковска“ и „Патр[иарх] Евтимий“ – вечерта бе топла и свежа. Разговаряхме за предстоящото ѝ пътуване с писателска делегация за Гърция. Предстои ѝ и заминаване за Блед, на конгреса на Пенклуба, като специално поканен гост от югославските писатели.

*

На няколко театрални представления: Толбухинският театър играе „Баня“, Народна сцена – „Хамлет“ и „Осем жени“. Новата постановка на „Хамлет“ е напълно [не]сполучлива. Просто невероятно е, че такъв талантлив и културен режисьор като Леон Даниел е могъл да допусне такава подигравка с Шекспир. В събота вечерта случайно срещаме с Камен Калчев Катя Зехирева (с по-добро настроение след провъзгласяването ѝ за заслужила артистка) и открито ѝ казвам мнението си. Тя ми разказва какво е искал да изрази режисьорът. Не се е получило. Искането ми се да изляза с остра статия срещу произволите, които режисьорите вършат върху литературните творби – авторите трябва да бъдат играни такива, каквито са: без осакатявания. Шекспир няма нужда от български пролози и епизоди, режисьорски размествания и дописвания на текста. Като се прибави към това вулгарното

²⁵ Тук е трябвало да следва текстът на краткия некролог, но П.Д. го е задраскал и макар че се разчита, решихме да не го публикуваме.

²⁶ Вероятно става дума за една от т.нар. „спецпрожекции“ на западни филми в БИАД. СБП имаше и специбулетин, в който се помещаваха преводни романи, които простолюдието не трябваше да чете. За тях в ЛИК се публикуваха отрицателни слова, без никой в татковината да е чел книгата.

тълкуване на някои образи (Хамлет, Офелия, Гертруда), може човек да си представи безвкусицата, която се е получила.

*

В неделя вечер у Вичо Иванов – разказва ми за „Ричард III“, трудностите на Вочичерович, неразбирането на постановката от критиците. Не знам колко е прав, може би Вочичерович действително не е почувствал интонацията на българската реч, както мнозина ми казват; но също така вярно е, че българският зрител е свикнал на твърде силно емоционални подчертавания както в театъра, така и в музиката и малко мъчно свиква с едно аналитично и логично тълкуване. Затова може би не му е харесал и Вочичерович, както обикновено не му харесват и полските пианисти.

*

Изпити, заседания... Нямам време да напиша писма до Германия. От онова, което прочетох в последните дни, най-интересни са „Един месец във Франция“ на В. Некрасов²⁷ и края на спомените на Еренбург в новата книжка на „Новый мир“.

*

Днес сутринта започнахме със Стойко Божков²⁸ и Георги Димов²⁹ редактирането на втория том от „История на българската литература“³⁰. Първите глави са на Емил Георгиев. Извънредно слаби във всяко отношение – концепция, мисли, фактическа страна, композиция, език. Повърхностно и леко писане, без проучване, без съобразяване с фактите. Отново се проявяват най-лошите черти в работата на Георгиев. Неизвестно защо постъпва така; не му липсва работливост, има научна амбиция, би могъл да се справи със задачата. Не се е получило онова, което е нужно, особено в уводните, общите глави. Поставени сме в голямо затруднение.

*

Снощи тежко и продължително заседание на Висшата атестационна комисия. Не виждам изход от тия всекидневни заседателни ангажименти... Всичките ми планове за работа пропадат.

София, 4 юли 1965 г., неделя

²⁷ Виктор Некрасов – рус. писател, дисидент, умира в Париж.

²⁸ Бълг. литературовед.

²⁹ Бълг. филолог.

³⁰ Издание на БАН, 1966 г.

Сутринта с Камен Калчев се отбихме при Емилян Станев. Пише разкази на съвременни теми. Интересно признание: „Няма да пиша вече романи. Виждам, че това не е моят жанр. Предпочитам разказа. Само като си помисля, че трябва да пиша глава след глава, загубвам всяка охота. Дори двете замислени исторически повести – „Султанският лов“ и „Сибин, княз преславски“ ще ги напиша като малко по-големи разкази и ще ги сложа в същата книга разкази, която вероятно ще издам след две години“.

Разказва ни фабулата на три разказа. Първият – „Катастрофа“ (пише го сега), описва един чужденец, от англосаксонски произход, атомен физик, вече възрастен, който пристига в България, отива на едно от нашите морски летовища, сутрин прекарва на плажа, сближава се с хората, радва се като дете на живота и хората, решава да скъса със своите изследвания, свързани с атомното оръжие. По-нататък действието се развива малко странно: внезапно хрумнала идея за научно откритие, бързо заминаване със самолет, катастрофа на самолета. Това е само външният скелет на разказа, който съвсем не дава представа за богатото психологическо съдържание, за което Емилиян разказва с увлечение.

Вторият разказ носи заглавие „Люляк бял, люляк нежно бял“. Действието се развива в провинциален град през 1924–1925 г. Двама местни младежи дълго време са съперници за любовта на хубава девойка. Най-сетне тя определя чувствата си към един от тях. Цял обхванат от радост, той пее или свири на китара; полицията е подгонила някакъв нелегален и той без да обърне внимание на това, което върши, в унеса си ѝ го посочва. Разказът завършва с екзекутирането му след 9 септември.

Третият разказ „Светлината“ е нов вариант на филма „В тиха вечер“³¹ – девойката бива убита. Случката се предава чрез спомена на партизанина, който е убил девойката – много по-късно, по време на един лов, в хубав есенен ден, среща с автора.

Както винаги, когато говори за бъдещите си творби, Емилиян умее да загатне интересни подробности, да нахвърли образите, да предаде атмосферата.

Доволен е от написаната част на първия разказ, особено от езика си. А не е писал почти година. И затова се радва, че работата му върви.

Съобщава ни и някои впечатления от Париж. Опитва се да представи пътуването си като интересно – в противоположност на онова, което е говорил след завръщането си. Очевидно, вече се стеснява, че се е върнал така бързо – почти е избягал и че не е могъл нищо да почувства от очарованието на Париж.

*

Говорих по телефона с Багряна. Тя е във вилата в Бояна – вчера ме е търсила, за да ме покани на гости. Много е доволна от пътуването в Гърция, само че нашата писателска делегация замина в крайно неудобно време, в най-големите горещини. Увещава ме непременно да ида в Гърция. Говори ми за дипломната работа на студентката Колева от Разград върху любовната ѝ поезия – написана умно, с много

³¹ Бълг. игрален филм от 1960 г., по разказа на Емилиян Станев, който е сценарист.

интересни наблюдения. Идвала при нея да ѝ донесе работата – извънредно скромна и стеснителна. Обещах ѝ да се заинтересувам за тая работа и да я прочета.

Калчев ми разказва също за пътуването на нашата делегация в Гърция (Багряна, Димов, Калчев, Драгомир Асенов³², Н. Янков³³) – посрещали ги навсякъде сърдечно. Димов се държал извънредно добре – приятелски, скромно, без да се изтъква никъде. Интересни впечатления от живота в Гърция.

С Багряна говорихме и за конгреса на Пенклуба в Блед, за където беше специално поканена. Отказала се да отиде – трябвало е да пътува на другия ден след завръщането си от Гърция, а е била вече уморена. Блага е заминала с групата на свои средства. Съобщи ни преди заминаването, че ще има изказване на френски. И Багряна смята, че тя ще ни представи много добре. Добавя: „Както винаги, тя ще бъде царицата на конгреса – със своята култура, със своето обаяние, със своето държане.“

*

Днес прочетох изключително интересната статия на И. Голенищев-Кутузов³⁴ „Епоха Данте в представлението съвременной науки“ („Вопросы литературы“, кн. 5). Великолепно е разгледан въпросът за „високото средновековие“ през X–XIII в., за корените на Данте в средновековната култура и мястото му в европейския Ренесанс. Необикновено богат е анализът на епохата. Много плодотворни мисли за характера на Средновековието, за мястото на Византия в европейската култура, за отношението към античната мисъл. „Данте не разделял, но свързвал две епохи: средновековие и Возрождение.“ От някои места в тая статия може да се излезе и при характеристиката на българската литература през IX–X в.

Твърде интересна е и статията на Л. Баткин³⁵ „Реальность и аллегория в поэтике Данте“ (все там). Тая статия буди мисли за метода на средновековната литература. Авторът разглежда естетиката на Данте, съпоставя я с естетиката на Средновековието и Ренесанса. Две неща особено ми харесват. Първо – Данте се разглежда с цялата му сложност и противоречивост, но същевременно Баткин изтъква, че „поэтика Данте не только противоречива, но и органична. Поэтому созданное им – неповторимое художественное свидетельство“ (стр. 111). От подобно схващане трябва да се излезе при разглеждането на един Пенчо Славейков: от неговото творчество не могат да се откъснат и изоставят така наречените „индивидуалистични“ творби. А тъкмо това се направи – и продължава да се прави у нас. Всичко у него е органически свързано, макар понякога дълбоко противоречиво.

Тия дни много мисля за творчеството на Пенчо Славейков, защото темата, която дадох на държавния изпит „Поетическият свят на Пенчо Славейков“, среща пълно неразбиране у студентите, завършващи висшето си образование – в писмените работи е представен един осакатен, ампутиран Пенчо Славейков – със

³² Псевд. на бълг. драматург Жак Меламед.

³³ Николай Янков – бълг. литературовед.

³⁴ Иля Голенищев-Кутузов – рус. филолог.

³⁵ Леонид Баткин – рус. литературовед.

„Сън за щастие“, „Бойко“ и „Ралица“, „Сто и двадесет души“, „Опак свят“, отчасти „Кървава песен“. Всичко друго е отхвърлено – като „декадентство“, „символизъм“, „упадъчна поезия“... Мъча се да разбере откъде иде това варварско тълкуване на Славейков – от лекциите ли, от някакви статии, от гимназиалните учебници? Изпитвам желание да изоставя всичките си задължения и да се хвърля върху една книга за Славейков – просто трябва да се тури край на тоя примитивизъм, недостоен за нашата литература.

Второто място в статията на Баткин, което [м]е интересува, се отнася до оценката на произведенията на миналото (пак мисля за нашата стара литература). Литературните творби трябва да се оценяват не във връзка със следващите епохи и нашето време, а сами за себе си – с онова, което тежат в собствената си епоха. Писателят „волнува не ретроспективно, а сам по себе. Романтики хороши не „елементами реализъм“, потому что они – романтики. Джотто нам дорог не как предшественник Мазачо, а тем, что он – Джотто“. И по-нататък: „Не стоит лишь забывать, что в живот творчестве сталкиваются и стекаются именно тенденции, а не окаменевшие отвлеченности. Можно ли, допустим, истолковать напряженную духовность Баха, „очистив“ ее от религиозного чувства? Разумеется в баховском „Страстях“ свершаются секуларизация музыки. Но как? Светскость остается еще религиозной; зато религиозность становится светской. Оба качества выступают как продолжение друг друга“.

В тая светлина доста тънки моменти могат да се изяснят в нашата стара литература, а също и в предходната епоха Възраждането. Въпросите заслужават специална разработка върху наш, български материал.

ТЕТРАДКА № 24

София, 15 юли 1965, четвъртък

Във вторник две посещения у художници – на обед у Майстора³⁶, вечерта при Цанко Лавренов³⁷. Отдавна исках да притежавам картина от тия художници, които възплъщават в творчеството си националния стил на българското изкуство.

Някъде зад халите, на ул. „Вашингтон“, в една от старите многоетажни софийски къщи ме посреща учителят Константинов, някогашен мой студент, сестреник на Вл. Димитров–Майстора. Въвежда ме в неголяма стая – кабинет и спалня на семейството едновременно. По стените картини на Майстора. Някога той е живял в тая стая, обикновено е седял до прозореца и там е рисувал (през последните години преди смъртта си се е преместил другаде с една от сестрите си). Константинов е наследил всичките му картини и целия му художнически архив. Почва да вади от един голям сандък и от гардероба в хола платна с рамки и без рамки, етюди, рисунки, скици... Макар че това не са най-добрите творби на Майстора, голяма част са незавършени или произхождат от най-ранната му младост, все пак

³⁶ Владимир Димитров–Майстора – бълг. живописец.

³⁷ Бълг. художник.

стаята се изпълва с познатите ярки багри на художника. Пламват полета, ниви, реки, хоризонтите заиграват във веселата гонитба на цветовете, блясват красивите овали на Майсторовите селски момичета.

Константинов разгръща свитък след свитък, платно след платно – заедно с моливните скици вероятно тук има над сто и петдесет творби на художника. Някои от тях са прекрасни, завършени произведения на изкуството – между най-хубавото [което] художникът е създал и биха могли да красят всяка картинна галерия. За тия творби не мисля – те навярно рано или късно ще отидат там. Мисля обаче за големия брой етюди, скици, ранни опити – към тях никой не проявява интерес. А те са изключително ценни документи за развитието на Майстора и за историята на българското изкуство изобщо.

Когато разглеждам скиците, етюдите, започнати и незавършени картини, виждам пред себе си пътя на художника – бавното му израстване, борбата за майсторство, художествените му хрумвания, творческите му мечти и проекти. Сякаш разговарям с художника във всичките му възрасти, във всички етапи на неговото развитие.

Всичко това не би трябвало да изчезне, да се разпилее. Ще дойде време – един историк на българското изкуство ще се заеме да напише книга за Майстора. Как ще може да направи това без тия материали?

Излизам си близо след два часа от тая малка стая – тъжен, но радостен, че отнасям със себе си една малка слънчева картина на Майстора, която купувам от Константинов.

За съжаление, Цанко Лавренов и тоя път отказва да ми продаде картина. И той, и жена му не искат да се разделят от картините – искат да ги имат при себе си. С известно право смятат, че те могат да бъдат почувствани най-добре, когато са заедно в един музей – в частните сбирки потъват, изчезват, никой не ги вижда, освен малка група хора – близките и гостите на собственика, а понякога направо загиват при небрежно отношение.

Сега, в дома на Лавренов, където отиваме с д-р Стоевски³⁸, отвсякъде сме обградени с тия картини – по стените, по креслата, край масичките, едва ли не на самия под. Ето двата варианта на „Стария Пловдив“ – пред очите ни Възраждането възкръсва с целия си интимен колорит – ето многобройните картини от цикъла за Света гора³⁹ („Хилендар“, „Карей“, някои от зографските са чудесни). След това иде Рилският манастир, чудесният „Преображенски манастир“ (отдавна убеждавам Цанко да ми го отстъпи), някои пейзажи... Може би между тия картини не всичко вълнува с изумителния оригинален маниер и колорит на Цанко – има много повторения, но чувстваш, че се намираш в един особен, непривичен и все пак не чужд, близък и роден свят. Художникът е взел най-хубавото от изкуството на старите зографи, от колорита на иконите и го е преобразил и превъплътил – направил го е свое оригинално изкуство. Тук са се съчетали виждане и чувство, вдъхновение и труд (всяка картина, и най-малката, е резултат на дълъг и прецизен труд, на внимателно слагане черта до черта, краска до краска).

³⁸ Д-р Димитър Стоевски – псевд. на бълг. писател Димитър Чолаков, по професия лекар.

³⁹ Художникът прекарва една година на Света гора (1935–1936).

Апартаментът на „Янтра“ 3 е уютен, домакините са любезни, охотно разказват за последните си пътувания в Прага и Варшава, Будапеща и Берлин. Художникът ни показва двете си големи тетрадки със записани мисли и впечатления от близки и приятели, от далечни гости и чужденци. Изключително интересен е записът на Гео Милев от декември 1923 г. – изкуството става изкуство, когато се отделя от действителността, когато напуска „модела“...

Намирам и свой запис от 1937 или 1938 г. от Пловдив и споменът ме връща към двете пловдивски години в навечерието на войната, когато дружихме с Цанко, когато обикаляхме старите пловдивски улици и той със своя малко заекващ и завалял говор ми разкриваше художническите си мечти или духовито ми разказваше епизоди от своя живот.

Цанко сега пише своите спомени (догодина навършва 70 години). Това ще бъдат спомени за картини. Не познавам писателския му талант, но бих искал в тия спомени да се отрази нещо от хумора и самоиронията му, които така често избухват в разговорите.

*

Един тъжен час през вчерашния ден: в новата книжка на „Иностранная литература“ (майската) е поместен цикъл „Из немската антифашистка поезия“ – стихотворения, написани в германските концентрационни лагери. Едно от тия стихотворения ме поразил: „В концлагера Флосенбург“. Авторът – Дитрих Бонхофер – е берлински свещеник и професор по богословие, който е бил убит на 9 април 1945 г., един месец преди края на войната (арестуван е бил през 1943 г.). Ето неговото стихотворение:

Серый, бледный рассвет сквозь решетку
ко мне заглянул.
Ветер горячей рукою
погладил меня.
Издаleка доносится в концлагеру гул
наступившего дня.
Летний день... летний день. Может именно он
станет днем моей смерти, моих похорон?
Между тем
раздаются шаги за стеной...
Я весь обмер.
Затих...
Неужели за мной?

Нет,
в соседной камере звякнул засов...
Лают в несколько голосов:
– Выходи! Выходи! Выходи!...

О, как ёкнуло сердце в грудь.
– Мужайся, товарищ! Мужайся, друг!...
Скоро, скоро
сомкнется круг...

...Повели его коридором.
Вот идет человек – крепько
проникая гаснущим взором
сквозь сегодняшний –
в завтрашний день.

Он вызывает ко мне
веру в братство храня:
„Отмости за меня! Доживи за меня!“

И я слышу последнее слову его
и живу,
не страшась никого,
ничего!...

Така, през декември 1944 г., в същия лагер, изведен от съседната или може би същата килия, е загинал и моят нещастен брат Атанас.

Сега в стаята седи майка ми, остаряла, притихнала, вгълбена в себе си, и вече двадесет години мисли за двама свои сина, откъснати с насилие от майчиното ѝ сърце.

*

Продължаваме да редактираме втория том от „История на българската литература“. Тая сутрин обсъждахме близо три часа очерка на Г. Димов за Раковски. Мъчно се работи с хора безкрили, посредствени, лишени от дарбата на проникновението, от художествена чувствителност. Всичко е дело на скрупулозен труд, натрупани са факти и данни, наблюдения и характеристики, някои даже интересни, но без всякаква йерархия по важност, значение. Получило се е нещо равно, без релеф, при това примесено тук-там с банални патетични изрази. И, разбира се, много погрешни становища поради липса на поглед за истински ценното исторически.

Няма нищо по-хубаво на тоя свят от даровитите хора – те просто дават смисъл на цялото ни съществуване. Уви, трудолюбието и всички добродетели на педантизма никога не могат да ги заменят.

София, 16 юли 65, петък

Вчера дойдоха Kultura и Życie Literackie с кратки, но изключително топли, сърдечни съобщения за смъртта на Вилхелм Мах. Научих за тая смърт преди десети-

на дни – и бях потресен от нейната неочакваност, внезапност, нелепост. Нещастен случай с отравяне или самоубийство? Димитър Добрев, с когото разговарях по телефона веднага, потвърди, че това е самоубийство – съди от последното писмо на Мах, пълно с отчаяние, звучащо като сбогуване завинаги. Всъщност, в случая съвсем не е важно дали се касае за самоубийство. Тъжното е, че човекът изчезна, че се прекъсна пътят на един писател, който на 47 години беше дал толкова, за да бъде оценен от всички големия му талант, за да се изяви като една от големите надежди на полската литература, и все пак може би недостатъчно, за да може да се закръгли неговото творческо дело, за да може да се разгърне и заеме мястото, което отговаря на неговата забележителна дарба и на неговата невсекидневна нравствена личност.

Неслучайно за Мах се казват най-хубави думи. *Życie Literackie* пише: „Чувствителен към творческите трудности и грижи, дълбоко преживяващ съвременните конфликти, сърдечен приятел и покровител на много писатели и артисти, Вилхелм Мах остави след себе си най-хубав спомен на добър човек, винаги готов за сътрудничество и помощ колега, прекрасен писател, критик и редактор“. Съобщението на *Kultura* е още по-изразително: „Внезапната смърт на Вилхелм Мах е болезнена загуба за нашата национална култура, за нашата писменост, за литературната общественост, за приятелите и читателите на писателя. Неговият живот и неговото творчество бяха прекъснати наред пътя, в момента, когато се устремяваше към пълна творческа зрялост и когато неговото присъствие и участие в културния живот на Полша ставаха необикновено важни и необходимими. Мах беше човек на безупречната лична честност, на благородната чистота на творческите намерения, на правотата, почтеността на човешките действия. Задачите на писателя разбираше дълбоко и морално, копнеейки литературата да носи помощ и утеха, поука и надежда на човека в неговата трудна борба с живота“.

Съобщението завършва с няколко думи, в които се изтъква времето, което отделя Мах на начеващи автори и благодарността, която му дължат мнозина за дългите часове, които е прекарвал над текстовете на начеващи автори с [все]отдайност, търпелива благосклонност, бдително внимание.

Мъчно би могло да се прибави нещо към тая характеристика на човека – за писателя не говоря; оценката на неговото творчество е проблем, който изисква дълбоко вникване в идейната и художествената тъкан на забележителните му романи.

Вилхелм Мах беше човек с необикновен нравствен ентузиазъм – нещо, което все по-рядко се среща в нашето време. Благородство и чистота на личността, удивителна духовност и човечност – ето какво правеше силно впечатление и при най-бегъл досег с него. Такъв ще остане в спомена ми от срещите и разговорите, които имах с него. Последните бяха във Варшава в началото на февруари тази година – в малката сладкарница-кафене на *Czytelnik* и у дома му, във високата сграда на ул. „Семполовска“ в центъра на Варшава. Току-що бе имал големи неприятности с филма *Agnieszka*⁴⁰, но това съвсем не го беше сломило – той държеше на своите принципи и нищо не може[ше] да го отклони от писателския и литературния му дълг.

⁴⁰ *Agnieszka 46* – по романа на Мах „Агнешка, дъщерята на Колумб“.

Когато гледам сега двете му снимки в Kultura и Życie Literackie (вероятно те са правени в кабинета му пред етажерките с книги), спомням си неговия приятен дом, грижливо подреден с вкус и култура, с интересните книги в библиотеката му и тая неслизаща от устните му приятна усмивка, която изпълваше цялата стая с особено очарование.

Мах беше голям приятел на България и прекара у нас много летни месеци. Особено тежко ще бъде, ако се окаже верен слухът за съзнателното или несъзнателното участие на някакъв българин в трагичните обстоятелства, които доведоха до неговата смърт. Дано това не бъде вярно, защото то ще бъде черна неблагодарност за цяла[та] сърдечност, с която Мах се отнасяше към България и към българите, за огромната любов, с която говореше за обикновените прости българи, които бе срещал по Черноморското крайбрежие и другаде.

*

Снощи се разхождахме дълго по алеята край канала и из парка със Симеон Султанов⁴¹. Безкрайни разговори за нови книги, в които се увеличае и двамата – със страстта на някакви библиомани. Тъжни разговори за политическата обстановка в нашия съвременен свят. „Остава ми само едно – да потъна сутрин в книгите, сам, без хора, нищо друго не осмисля живота ми, – само това откъсване чрез книгите и изкуството от тая ужасна действителност.“ Това са неслучайни думи. И това са мисли не на един човек. Кой ще вникне в тях и ще прозре трагедията на нашето време? С какви документи ще разполагат писателите на бъдещето, за да я разкрият?

Следва

⁴¹ Бълг. литературен критик.

ТАЛОН

ЗА АБОНАМЕНТ НА СПИСАНИЕ „БИБЛИОТЕКА“, СЪВМЕСТНО ИЗДАНИЕ
НА НАЦИОНАЛНАТА БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“ И НА
СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“, ЗА 2015 г.

Име. Презиме. Фамилия

Фирма (библиотека)

ИЗПРАЩАЙТЕ АБОНАМЕНТА НА АДРЕС:

Пощенски код. Град (село). Област

Улица. бл. вх. ет.

ап. тел.

Заплащам сумата от. лева за:

	Бр. кн.	Ед. цена	6 м.	12 м.
☐ Сп. „Библиотека“	6	9,00 лв.	☐ 27 лв.	☐ 54 лв.

ЗА КОНТАКТИ И ИНФОРМАЦИЯ:

Юлияна Павлова – Административно-стопански отдел, тел. 9183 152,
e-mail: yu.pavlova@nationallibrary.bg

МОЖЕТЕ ДА ИЗПРАЩАТЕ ТАЛОНИТЕ НА АДРЕС:

1037 София, бул. „Васил Левски“ 88.

НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“
Административно-стопански отдел, Юлияна Павлова

По сметка:

IBAN сметка: BG20UNCR76303100112993, BIC код:
UNCRBGSF, Уникредит Булбанк,
Бизнес център София Батенберг, 1000 София.

С пощенски запис:

1037 София, бул. „Васил Левски“ 88.

НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“
Административно-стопански отдел, Верка Димова

Прилагам към поръчката копие от платежния банков документ
или квитанция от изпратения пощенски запис.